

472

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

4055 JAN 25

ACTA JURIDICA ET POLITICA

**Tomus XI.
Fasciculus 9.**

**SZEGED
HUNGARIA
1964**

A SZEGEDI JÓZSEF ATILA TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SZOROZATBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus I.

Fasc. 1. Bólya Lajos: *A törvényesség kérdései a büntető eljárásban* (Szeged, 1955.) 20 l.

Fasc. 2. Horváth Róbert: *Az 1945—46-os magyar infláció elméleti kérdései 10 évi tudományos fejlődés távlatában* (Szeged, 1955.) 20 l.

Fasc. 3. Pólay Elemér: *A nevelő funkció és a szegedi megyei bíróság házassági törvénykezése a népi demokrácia 10 évében* (Szeged, 1955.) 27 l.

Fasc. 4. Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban)* (Szeged, 1956.) 65 l.

Tomus II.

Fasc. 1. Schultheisz Emil: *A látszólagos halmazat* (Szeged, 1956.) 24 l.

Fasc. 2. Perbíró József: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok munkajogviszonyának néhány elvi kérdése* (Szeged, 1956.) 34 l.

Fasc. 3. Pólay Elemér: *A római végrendelet eredete* (Szeged, 1956.) 47 l.

Tomus III.

Fasc. 1. Buza László: *A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban* (Szeged, 1957.) 56 l.

Fasc. 2. Martonyi János: *A lakosságadóztatási eljárás szabályozása* (Szeged, 1957.) 27 l.

Fasc. 3. Antalfy György: *Platon és Aristoteles a „tökéletes” állami és társadalmi szervezeti formákról* (Szeged, 1957.) 38 l.

Fasc. 4. Pólay Elemér: *A római jogrendszer tagozódásának kérdése* (Szeged, 1957.) 31 l.

Fasc. 5. Horváth Róbert: *Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus és reformer (1807—1876)* (Szeged, 1957.) 27 l.

Fasc. 6. Szentbéteri István: *A tanácsok megalakulása és jogi szabályozása a Tanácsköztársaságban* (Szeged, 1957.) 38 l.

Tomus IV.

Fasc. 1. Both Ödön: *Szeged város büntetőhíráskönyve 1848-ban* (Szeged, 1958.) 63 l.

Fasc. 2. Némethi László: *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek mintaalpza-bályának jogforrási jellege* (Szeged, 1958.) 20 l.

Fasc. 3. Horváth Róbert: *Egy ismeretlen politikai aritmetikus: Hatvani István professzor (1718—1786)* (Szeged, 1958.) 44 l.

Fasc. 4. Bárdosi István: *A fellebbviteli rendszerek kérdéséhez a polgári eljárás-ban* (Szeged, 1958.) 26 l.

Fasc. 5. Pólay Elemér: *Három munkabérszerződés a római Dáciából* (Szeged, 1958.) 38 l.

Fasc. 6. Georges Antalfy: *La démocratie antique et les penseurs avant Socrate (Extrait)* (Szeged, 1958.) 42 l.

Tomus V.

Jogi tanulmányok dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára (Szeged, 1958.) 369 l.

Fasc. 1. Georges Antalfy: *Les relations internationales de l'Athènes esclavagiste* (Szeged, 1958.) 13 l.

Fasc. 2. Both Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán* (Szeged, 1958.) 22 l.

Fasc. 3. Bólya Lajos: *A tárgyalás bírósági előkészítésének formáiról, alanyai-ról és egyes eljárási szabályairól a büntető eljárásban* (Szeged, 1958.) 25 l.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XI.

Fasciculus 9.

PÓLAY ELEMÉR

Az eladói kellékszavatosság
a preklasszikus római jogban

SZEGED
1964

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Kovács István

Terjedelem: 6,75 A/5 ív. Megjelent 450 példányban
Szegedi Nyomda Vállalat 64-1192

1. Az eladói kellékszavatosság szabályozása a régi jogban

Ciceronak a XII t. törvényre tett utalásából (De off. 3. 16. 65.) megállapíthatóan a törvény az eladói kellékszavatosságot csupán egyetlen vonatkozásban szabályozta. Amennyiben ui. egy telek eladója a mancipatio ügyletének keretében a valóságnál magasabban jelölte meg a vétel tárgyát képező telek méreteit, a törvény módot adott a vevőnek arra, hogy valamely legis actio, majd utóbb az ún. *actio de modo agri* keretében a hiányzó terület értékének kétszeresét követelje az eladótól. A vevőnek az eladóval szemben támasztható ez az igénye kifejezetten birságjellegű, amennyiben a vevőt ért kár mértékének kétszeresére irányul. Az eladói szavatosság e szerkezete meglehetősen súlyosan nehezedik az eladóra. A mancipatio keretében a terület méreteire tett utalásnak az eladó személyére visszavezethető jó- vagy rosszhiszemű volta ui. nem jön figyelembe, mert a jog a telek területének hamis megjelölését, az eladó tudatállapotára figyelem nélkül deliktummá minősíti a kor objektív felelősségi szemléletéből folyóan. Emellett lehetővé teszi azt is, hogy a két telek „uno pretio” történt eladása esetében, ha az eladó által megadott területméret összesítve helyesnek bizonyul, s csak azokat külön-külön véve mutatkozik eltérés az egyik teleknél pozitív, a másikinál negatív irányban, a kisebbnek bizonyuló telekkel kapcsolatban a vevő a hiányzó telekrész értékének kétszeresét követelheti annak ellenére, hogy a másik telek területe nagyobb a megadottnál. A másik teleknél mutatkozó többlet tehát a vevő ingyenes haszna lesz, mert a jogszabály beszámítást nem engedélyez.¹

Az *actio de modo agri* mellett a fizikai hibákért való eladói szavatosságból származó igények a vevő javára csupán az *eladói garanciastipulációk* segítségével biztosíthatók a XII t. törvény korában. E stipulációs garancia tárgyilag ugyan szélesebb körre terjed ki, mint a törvényi eladói kellékszavatosság, mert általában minden árura vonatkozik, míg azonban a telek területéért való szavatosság feltétlen volt, amennyiben „ex lege mancipii” érvényesült minden fent írt esetben, ez csupán feltételes természetű volt, mert csak akkor érvényesült, ha a vevő arra tudta készíteni — minden jogsegély nélkül — az eladót, hogy a szavatosságot elvállalja. Tekintettel a garanciavállalás e kikényszeríthetetlen voltára, s figyelemmel arra, hogy e garanciavállalás esetén sem lesz az eladó felelőssége deliktuális, hanem csupán szerződéses, a jogrend e vonatkozásban inkább az eladó érdekeit biztosítja. Ui. az eladó felelősségét és a

¹ Lásd: „Az eladói kellékszavatosság szabályozásának első megjelenése a római jogban” a szerzőtől. (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve. 1953. 115. és köv. 1.)

előbbi eset szabályozásához viszonyítva jelentősen enyhíti, s emellett azt csupán esetlegessé, az eladó tetszésétől függővé teszi.

A naturálgazdálkodást folytató római rabszolgatartó rendszer csekély áruforgalma mellett az eladói kellékszavatosságnak e meglehetősen szűkkörű szabályozása — amelynek kezdetei feltehetően a köztársaság megalapítása és a XII t. törvény megalkotása közti időre tehetők — nyilván megfelelőnek bizonyult. Ezt igazolja az a tény, hogy e korszak egész civilis forgalmi élete inter vivos három ügyleti forma (mancipatio, nexum, stipulatio) keretében bonyolódott le jogérvényesen. A pun háborúkkal bekövetkező gazdasági fordulat azonban, amely a zárt naturálgazdaságok nagy részének burkait szétrepesztve kialakította a rabszolgauzemek árutermelését, a forgalmi élet bonyolultságát, sokrétűvé válását vonta maga után. Az ezáltal támasztott követelményeknek az eladói kellékszavatosság fenti formája, amely a naturálgazdálkodás csekély áruforgalmának megfelelő volt, most már egyre kevésbé volt képes eleget tenni.

A pun háborúktól kezdődően egyre fokozódó mértékben támadt szükségletek kielégítését a fizikai hibákért való eladói szavatosság szerkezetének átalakítása jelenthette csupán. Figyelemmel azonban a római jogfejlesztés tényezőinek ún. formakonzervatívizmására, az eladói kellékszavatosság rendszerének átalakítása egyelőre csak a meglevő intézmények keretében maradó jogképzés útján mehetett végbe.

2. Az eladói kellékszavatosság további fejlődésének irányvonalai

„A rabszolgatartás — mondja *Maskin*² — Rómában a legősibb időktől fogva megvolt, de klasszikus formáját a pun háborúk idején nyerte el. Valamennyi hódítást ezer és ezer fogoly rabszolgaságba hurcolása és eladása követte”. A pun háborúkkal, közelebbről már az első pun háború befejezésével (i. e. 241.) tehát, megindul a rabszolgáknak a római gazdasági életbe való beözönlése. E körülmény folytán lehetővé válik, hogy az eddig elszigetelt gazdasági egységek a kereteikbe jutó rabszolgacsoportok munkájával megkezdjék a piacra való termelést: az árutermelést. Így az eddig zárt gazdasági egységek egy része elszigeteltségéből kilépve az egyre erőteljesebbé váló áruforgalom alanyaivá válnak.

A római gazdasági élet ez alapvető átalakulása mellett két körülményre kell figyelemmel lenni: egyrészt arra, hogy az árutermelő gazdaságok célja a fokozott pénzszerzés,³ amit az árutermelés fokozásával lehet elérni, másrészt arra, hogy az árutermelés fokozása csak a rabszolgák számának növelésével érhető el, ui. a munka termelékenységének növelésének másik útja, a munkaeszközök tökéletesítése a rabszolgamunka mellett alig járható.⁴ E két körülményből természetesen folyik az, hogy a rabszolga maga is áruvá válik, és pedig

² *Maskin*: Az ókori Róma története. (Bp. 1951) 159. 1.

³ *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. *Marx—Engels*: Válogatás. (Bp. 1949.) II. k. 310—311. 1.

⁴ *Marx*: „Ebben a termelőmódban... csak igen durva, nehézkes, de éppen esetlenségük miatt nehezen rongálható munkaeszközöket használnak.” (A tőke, Bp. 1949. I. k. 211. 1. 17. jz.)

a gazdasági rend „legértékesebb árujává”,⁵ hiszen e termelési rendszernek a rabszolgamunka az alapja.

A rabszolgák számának a hódítások számával egyenes arányban való kezdeti növekedése időlegesen bizonyos mértékben háttérbe szorította a földek megművelésénél az igásállatok jelentőségét, hiszen a rabszolgák olcsósága szállóigészerűvé vált,⁶ s így kevésbé kellett őket kímélni az igásbarmoknál. A II. századtól kezdve egyre gyakoribbakká váló rabszolgafelkelések s politikai következményeik azonban a rabszolgautánpótlás eddig zavartalan menetét, s a rabszolgák számának eddigi szakadatlan emelkedését megzavarták, s a polgárháborúk által teremtett viszonyokkal együtt a rabszolgautánpótlást sokszor igen nehezé tették. Ezért a mezőgazdasági termelésben, amely ugyan továbbiakban is a rabszolgák munkaerején nyugszik, nyilván ismét nagyobb jelentőséghez jutottak az igásállatok. A római piac legfontosabb áruí tehát a pun háborúk utáni köztársasági korban előbb a rabszolgák, majd ezek mellett az igásbarmok lettek.⁷ Ebből önként adódott annak szükségessége, hogy e két áru forgalmának szabályozása az áruforgalom általános szabályozásának kereteiből kiemeltessék, s ez áruk forgalma speciális rendezést nyerjen.

Az áruforgalom e két legfontosabb objektuma és a föld (mint szintén áru) segítségével termelt áruk jelentősége az előbbiekéhez képest csak másodlagos lehetett. Így természetesnek látszik, hogy az egyéb áruk forgalmának részletesebb szabályozása, tehát az eladói kellékszavatosság rendezése is csak arra az időre eshetett, midőn a termelés szempontjából legjelentősebb árukra vonatkozó forgalmi jog alapjai már lerakattak.

A fentiekből következik, hogy a pun háborúkkal kezdődő új gazdasági forgalom joga: a preklasszikus jog az előbbi kor forgalmi jogához képest oly változásokat kell, hogy felmutasson, amelyek megfelelnek a naturálgazdálkodás korabeli csekély áruforgalom és az új korszak hatalmasan fellendülő áruforgalma közt mutatkozó különbségeknek.

Mindenekelőtt az vizsgálandó, hogy e korszakban következett-e be változás a földvéttel kapcsolatos eladói kellékszavatosság tekintetében.

Kétségtelen, hogy a földvásárlás megmaradt továbbra is az uralkodó osztály földkoncentrációjának egyik módjaként. Jelentősége azonban a földfoglalás, mint a földkoncentráció másik módja mellett teljesen háttérbe szorult. Ezt igazolja elsősorban a leges Liciniae Sextiae vonatkozó része, amely az ager publicusból egy család részére legfeljebb 500 iugerum elfoglalását teszi lehetővé. De ezt valószínűsítik más körülmények is.

Ahogy a hódítások száma — s ezzel együtt a leigázott lakosságtól elvett földterületek nagysága — növekedett, s ahogy ezzel együtt az állami földalap is nőtt, oly mértékben ragadtak meg minden eszközt a politikai súllyal rendel-

⁵ Novickij—Peretyerszkij: Római magánjog. (Bp. 1950.) 300 l. — „Amiképpen az ökor nem adja el munkáját a parasztnak, ugyanúgy a rabszolga sem adja el munkáját a rabszolgatartónak. A rabszolgát egyszer s mindenkorra adták el urának. Tehát nem egyéb mint áru és így egyik tulajdonos kezéből a másikéba vándorolhat. Ő maga áru, viszont munkája nem az ő áruja.” (Marx—Engels művei. V. k. 423. l. orosz.)

⁶ „Olcsó, mint a sardíniai”. (Lásd az utalást *Misulin*: Az ókori világ története. Bp. 1949. 117. l.)

⁷ A rabszolgára utalva mondja Marx: „A munkás a régiek találó kifejezése szerint csak mint instrumentum vocale különbözik az állattól, az instrumentum semivocale-tól és a holt munkaeszköztől az instrumentum mutum-tól.” (A tőke, Bp. 1949. I. k. 211. l. 17. jz.)

kező családok a tekintetben, hogy e földekből minél nagyobb területet birtokba vegyenek. A földkoncentráció e folyamatát találóan jellemzi Appianus (De bell. civ. 1. 7.), midőn azt mondja, hogy „a gazdagok e felosztatlan földnek nagy részét elfoglalták és a földfoglalás régi volta folytán abban reménykedtek, hogy azt nem fogják tőlük elvenni; majd birtokaikhoz kezdték csatolni a szegények telkeit, részint úgy, hogy pénzért megvették, de részint erővel ragadták el tőlük, úgyhogy végül is kicsiny telkek helyett latifundiumaik lettek. Az egyre rohamosabb ütemű földfelhalmozást hatalmasan előrelendítette az a körülmény, hogy Hannibal hadjáratai során főleg Dél-Itália kisbirtokai a kisparasztság katonáskodása, s a háború pusztításai folytán elnéptelenedtek, s e területeket — amelyekhez még az elpártolt szövetségesektől elkobzott földek is járultak, — közvetlenül az ager publicushoz, közvetve pedig természetszerűleg a latifundiumokhoz csatolták. Nem vetették meg azonban az uralkodó osztály tagjai a kisparasztnak földjeinek megszerzésére a legbecstelenebb módokat sem.”⁸

A pun háborútól kezdődően tehát a nagybirtokosok földgyűjtési módszereiben mind jelentősebb szerepet játszik a nyílt vagy burkolt erőszakkal való földszerzés a földvétel útján való földszerzéssel szemben. Igazolja ezt a birtokvédelmi interdictumok i. előtti III. század folyamán kialakulni kezdő rendszere, amely az erőszakos, vagy csellel történő földfoglalás ellen kíván bizonyos védelmet nyújtani. E védelem azonban a gyakorlatban legtöbbször nyilván nem a kisparasztnak javára érvényesült, hanem az egymással szemben is hatalmaskodó nagybirtokosok érdekét szolgálta, s ezzel a birtokvédelmi rendszer végeredményben az ager publicus e hatalmas családok tulajdonába való átmenetének útját egyengette.

A gazdasági fejlődés e menete magyarázatot nyújt tehát arra, hogy a területmérettel kapcsolatos eladói kellékszavatosság ősi formája egészen a poszt-klasszikus korban való elsoványodásáig⁹ lényegében módosulást nem szenvedett. Az uralkodó osztály földkoncentrációra törekvő rétegének ui. nem fűződött érdeke ahhoz, hogy az actio de modo agri szerkezetét átalakítsa, fejlessze. Részére ui. a föld vásárlás útján való megszerzése a közvetlen erőszakkal szemben mind elhanyagolhatóbb földgyűjtési eszköznek bizonyult.

Ha azonban a gazdasági alapon bekövetkező módosulások nem is tették szükségessé az eladói kellékszavatosság intézményének a földvétel vonatkozásában való továbbfejlesztését, szükségessé tették azt a termelés másik két tényezőjének, a rabszolgának és igásállatoknak vonatkozásában. Róma nagy rabszolgatartói ui. üzeimik munkaerőszükségletét elsősorban a rabszolgapiacról elégítették ki, majd az igásállatok is jelentős részben a piaci forgalom útján cseréltek gazdát.

A kellékszavatosság továbbfejlesztésének keretét — mint a fentiekből kitűnik — két forma állott a jogképzés tényezőinek rendelkezésére: az actio de modo agri és a garanciavállalásnál alkalmazott stipulatio. Azt, hogy a kérdéses jogintézmény fejlesztésére melyik jogi forma volt alkalmasabb, a jogi forma rugalmassága döntötte el.

A terület nagyságáért való szavatosságnak a XII. t. törvény korából (sőt nyilván még korábbi időből) fennmaradt szabályozása meglehetősen rugalmat-

⁸ Maskin id. m. 158. 1. —

⁹ A mancipatio, s vele együtt az actio de modo agri az i. u. IV. században eltűnik, s a justinianusi kodifikáció e kereset helyébe a klasszikus szövegekbe az actio empti-t illeszti.

lan volt a jogfejlődés későbbi folyamata szempontjából. E keresettel érvényesített felelősség megalapításának formális tételei (a *mancipatio* keretében tett ünnepélyes szóbeli kijelentés), valamint a felelősség e formájának egyetlen objektumra: az itáliai telekre való korlátozottsága az eladói kellékszavatosság e formájának más vételtárgyakra való kiterjesztését nehezen tette volna lehetővé. Ez természetes is. A terület méretének hibás megjelöléséből származó kárért való felelősség „*ex lege mancipii*” keletkezett, tehát elszakíthatatlanul tapadt a *mancipatio* aktusához, s emellett deliktuális jellege folytán a későbbi áruforgalom szükségleteinek kielégítésére kevésbé lett volna alkalmas, bár kétségtelen, hogy ha csupán ez az egy jogi forma állott volna Róma jogképző tényezőinek rendelkezésére ez intézmény továbbfejlesztése céljából, ezt a feladatot is megoldották volna.¹⁰

Az eladói kellékszavatosság másik formája, amely *stipulatio* felvállalás útján nyert megalapítást, az előbbi jogi formához képest igen nagy rugalmasságot mutatott. A garanciavállalásnak ez az alakja bármilyen módon megkötött vételi szerződéshez járulhatott, tárgyat tekintve bármilyen áru alkalmazható volt, tartalmát tekintve vonatkozhatott akár az áru bizonyos tulajdonságainak garantálására, akár az áru hibamentességének biztosítására. Az *ex lege mancipii* érvényesülő szavatossággal szemben e formának egyetlen hátránya volt csupán, ti. az, hogy a szavatosság ilyen módon való megalapítása az eladó tetszésétől függött.

Az áru fizikai hibáiért való stipulációs garanciavállalás tehát a maga szerkezeti rugalmasságánál fogva kiválóan alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a rabszolgá- és igásállat-forgalom megfelelő szabályozásánál kiindulási alapot biztosítson a jogfejlesztés hivatott tényezőinek.

A fizikai hibáktól való mentességért (és bizonyos tulajdonságokért) való eladói szavatosság továbbfejlődése tehát a pun háborúk és a principatus megalapítása közti időben tehát a római jog preklasszikus korában a rabszolgák, majd az igásállatok forgalmának vonalán kellett, hogy jelentkezzen. Azt a keretet pedig, amely a jogintézmény továbbfejlesztéséhez szükségesnek mutatkozott, a XII t. törvény korából eredő stipulációs garanciavállalás minden vonatkozásban megfelelőnek tudta biztosítani.

A továbbiakban a történeti fejlődés menetét szem előtt tartva külön kell szólnunk a kellékszavatosságról a rabszolga, s az igásbarom vételénél, majd egyéb áruk vétele kapcsán a preklasszikus korban.

3. Az eladói kellékszavatosság a rabszolgavételnél

Az i. előtti I. századból, Varrotól származó szöveg a rabszolga vételével kapcsolatos eladói garanciavállalás formulájára a következőkben utal:

„*In horum emtione solet accedere peculium, aut excipi et stipulatio intercedere, sanum eum esse, furtis noxisque solutum aut si mancipio non datur, dupla promitti, aut si ita pacti simpla*” (De re rust. 2. 10. 5.).

E szövegből megállapítható:

részint az, hogy az i. előtti II. században, általános volt a rabszolgák eladásánál az áru fizikai állapotáért való felelősségnek az eladó által való sti-

¹⁰ Lásd a praetor által utiliter megadott civiljogi kereseteket.

pulációs felvállalása (Varro fenti műve az ie. I. század harmincas éveiből származik, de megállapításai a II. század fordulójának idejére, sőt részben e századra is vonatkoztathatók, különösen, ha e formulák primitív konstrukcióját vesszük figyelembe),

másrészt az, hogy a mancipatio ügyletéből kifolyólag a rabszolgavételnél ilyen szavatosságból származó felelősség a fizikai tulajdonságok vonatkozásában ex lege nem keletkezett.

Az eladói kellekszavatosságnak a rabszolgavételeknél való stipulációs felvállalása nemcsak a köztársasági, hanem a császárkorban is érvényesül, mint ezt az i. u. I. századból származó herculanumi és a II. századból eredő erdélyi viaszostáblák rabszolgavételi szerződésai is igazolják. Az eladó által önkéntesen felvállalt e szavatosság azonban a vevő vonatkozásában a forgalmi biztonságot nem szolgálhatta, hiszen a garanciavállalás az eladó tetszéséhez igazodott, s ha a vevő garanciavállalás nélkül is ragaszkodott a vételhez, azt megkötve az esetleg jelentkező rejtett hibákkal járó következményeket ő viselte. Kérdés, hogyan tűrhették Róma nagy rabszolgatartói, akik a rabszolgapiac állandó vevői voltak, hogy az eladók — legyenek azok bármilyen népréteghez tartozók — velük szemben ilyen privilegizált helyzetet élvezzenek?

E kérdésre választ csak a történelmi fejlődés rekonstruálásának megkísérlése mellett van módunk adni.

A rabszolga fizikai állapotáért való szavatosságnak az eladó részéről önkéntes felvállalása mindaddig egyetlen módja lehetett a vevő ez irányú biztosításának, míg a rabszolgák forgalma jelentősebb méreteket nem öltött. A helyzet nyilván akkor változik meg, midőn a rabszolgák alkalmi eladását és vételét a rendszeressé váló rabszolgaforgalom kezdte felváltani. Mely időre tehető ez, ma már aligha állapítható meg pontosan. Kétségtelen azonban — mint *Maskin* erre rámutat, hogy „a 357-ben a rabszolgák szabadonbocsátására kivetett adó a rabszolgakereskedelem kifejlődésére” tehát a rabszolgák számának jelentős növekedésére utal.¹¹ Ugyanerre látszik utalni a *curulis aedilisek tisztségének felállítása*.

A *curulis aedilisek*, akik elsősorban Róma vásárbírái voltak, valószínűleg i. e. 366-ban kezdték meg működésüket. E tisztség viselése patriciusi szármáshoz volt kötve.¹² E magistratura felállítása előtt az általános városrendészeti jogkört Róma területén minden valószínűség szerint az *aediles plebis*

¹¹ *Maskin* id. m. 108. 1.

¹² „Placuit duos ex patrum numero constitui, ita facti sunt aediles curules” (D. 1. 2. 2. 26.). *Livius* szerint (7. 1. 6.) talán már 365-ben megnyitották az *aediles curulis* tisztséget a plebejusok előtt oly módon, hogy minden évben váltakozva 2 patricius és 2 plebejus származású polgárt választottak *curulis aedilissé*. Erre az álláspontra helyezkedik *Lübtow* (Das römische Volk, Frankfurt a/M. 1955. 231. 1.) s ez a véleménye *Altheimnek* (Römische Geschichte, Frankfurt a/M. 1953. II. 34. 1.) is. Ezzel szemben *Belochnak* (Römische Geschichte bis zu den punischen Kriegen, 1926. 347. 1. az az álláspontja, hogy a plebejusok csak lényegesen később jutottak e hivatalhoz, s így a patriciusok e tisztséget hosszú ideig monopolizálták. — Mindenestre alapvető különbség volt az *aediles plebis* és *aediles curules* között, hogy míg az előbbieket csak a plebs-re terjedt ki — mint azt *Dulckle* kifejti (Römische Rechtsgeschichte, München—Berlin, 1957. 87–88. 1.) — addig az utóbbiak az egész *populus romanus* magistratusai voltak.

gyakorolták,¹³ városrendészeti jogkörük pedig nyilván kiterjedt a városi piac felügyeletére is.¹⁴ Alig hihető ui., hogy ez utóbbi jogkört (ti. a vásárrendészetet) a curulis aedilisek tisztségének felállításával együtt kreálták volna, s a római piac mindeddig rendőri felügyelet nélkül működött volna. Amennyiben pedig ez a helyzet, a patricius osztálynak feltétlen komoly érdeke fűződhetett ahhoz, hogy a vásárrendészet, amely az aediles curules legfontosabb jogkörét képezte — hiszen a görög történetírás az ie. II. század dereka óta az aedilis curulisi tisztséget agoronomia-nak (vásárbíróság), az aedilis curules-t pedig agoranomoi-nak (vásárbírák) nevezi¹⁵ — patricius tisztviselők kezébe jusson. E patricius aedilisi tisztség megalapításának évében a piac legfontosabb árujának nyilvánvalólag a rabszolgát lehetett tekinteni. A patriciusok előtt mind világosabbá lett, hogy vagyonuk növelésének legfőbb rugója, rabszolgáik számának növelése. Nem tűrhették tehát azt, hogy a piac, ahol rabszolgákat legtöbbszörre beszerezték, plebejusi osztályérdekek védelmére választott tisztviselők (aediles plebis) felügyelete alatt álljon. Miután pedig a curulis aediles vásárbírói hatásköre olymódon volt megkonstruálva, hogy a piaci vételek szabályait kialakítani is módjukban volt, e szabályozást nyilván Róma nagy rabszolgatartóinak érdekeit szem előtt tartva hajtották végre.

A stipulatio útján felvállalt kellékszavatosság a vevő érdekeit csak a *felvállalás általánossá, majd a kellékszavatosság feltétlenné tétele* mellett biztosíthatta. A kellékszavatosság eddigi szerkezetének átalakításánál az első lépés tehát a szavatossági garancia *általános jellegűvé tételére* kellett, hogy irányuljon.

Milyen lehetett az út, amely a garanciafelvállalás általános jellegűvé tételéhez vezetett?

II.

A curulis aedilisek a rabszolgatartók érdekeinek szolgálatában az első lépést azzal tették meg, hogy az általuk kezdetben esetenként előírt garanciastipulatio formuláját a rabszolgapiac viszonyainak a rabszolgatartó római polgárokból kikerülő vevőkre nézve kedvező alakításával általánosan használatossá tették. Ez persze még távolról sem jelentette a vevők részére a forgalmi biztonság kiépítését. A kínálat esetleges csökkenése esetére ui. —

¹³ A plebejusi aedilisek minden valószínűség szerint a Ceres-templom (= aedes Cereris) felügyelői voltak, akik itt a plebiscitumokat őrizték, majd ez a jogkörük épületfelügyeleti jogkörre szélesedett, ami alapjává vált a curulis aedilitas megalapítása után már kifejezetten említett curia urbisnak (Cic. De leg. 3. 3. 7.), az általános városrendészetnek. Ezt a nézetet teszi magáévá *Marguardt* (Röm. Staatsverwaltung. Leipzig. 1873. III. k. 207. l.), *Karlowa* (Röm. Rechtsgeschichte. Leipzig. 1885. I. k. 249. l.), a legújabb birodalomban *Kunkel* (Römische Rechtsgeschichte, Köln–Graz, 1956. 12. l.), s bizonyos eltéréssel *Rosenberg* (Staat der alten Italiker. 1913. 1. l.), szemben *Mommsennel* (Röm. Staatsrecht, Leipzig. 1871–74. II. k. 443. l.), aki szerint a gall betörés utáni építési köz munkák felügyeletétől kapta e tisztség elnevezést. Bárhogyan is áll azonban a helyzet, épület-, majd városrendészeti jogkörük aligha vitatható.

¹⁴ *Mommsen* (id. m. II. 241. l.) és *Karlowa* (id. m. I. k. 250. l.) mintegy Róma rendőrpáncsnokait látják az aediles plebisben.

¹⁵ Polybios 3.26. — Dionysios 6.90. — *Sztehlo*: Az egyiptomi papyrusok és a római jog. (Miskolc. 1938.) 30. l.

bár ez még nyilván hosszabb ideig nem következett be — a vevő ki lehetett téve annak, hogy az eladó csak úgy válik meg árujától, ha garanciát nem követelnek tőle. Ez esetben viszont az aedilis sem kényszeríthette őt a vétel-kötéskor garancia stipulálására.

Újabb lépést kellett tehát tenni a római polgárokból kikerülő vevőközön-ség helyzetének biztosítására. E lépésnek nyilván abban az irányban kellett végbemennie, hogy a vevő védelemben részesüljön az esetre is, ha az eladó garanciát nem stipulált, s az áru hibásnak bizonyul. Hogy e lépés megtör-tént, igazolja a Gaius-féle ediktumkommentárnak a jusziniánuszi kodifiká-cióba felvett töredéke (Liber I. Ad edictum aed. curulium, D. 21. 1. 28.):

„Si venditor de his, quae edicto aedilium continentur no caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium intra duos menses, vel quanti emptoris intersit, intra sex menses”.

Szembeötlő egyrészt az, hogy a fragmentum már az aedilisek oly ediktális normájára támaszkodik, amely részletesen felsorolja azokat a körülményeket, amelyekért az eladónak szavatolnia kell, másrészt az, hogy a stipulatio elmulasztása esetére automatikusan szavatosságból folyó jogokat biztosít a vevő részére, s e jogok érvényesíthetőségének időtartamát is pontosan meghatározza.

Azt a kérdést, hogy mikor ment végbe ez a változás a rabszolgavételi kel-lékszavatosság tekintetében az dönti el: mikor publikálta először az aedilisi edictum azoknak a körülményeknek jegyzékét, amelyekkel ellentétes eladói magatartást az aedilis deliktumnak minősített, s e deliktum alapján az eladó-va! szemben a vevő részére speciális igényt biztosított.

Az aedilisi edictum első közzétételének idejére biztos adataink nincsenek. Egy azonban bizonyosnak látszik. Az eladói szavatosság feltételeinek expo-nálása az első edictumok tartalmát aligha képezhette. E feltételek a gyakor-latban alakultak ki, ehhez pedig hosszabb időre volt szükség. Az első edictu-mok nyilván csak rendészeti kérdéseket szabályoztak.

Az egykorú források közül először Plautusnál találunk említést arról, hogy a curulis aedilisek hivatali programjukat közzétették.¹⁶ Girard¹⁷ és Bech-mann¹⁸ ugyan Plautusnál a görög agoranomoi-ra vonatkozó utalást lát (Girard a iurisdictionis edictum első megjelenését a formularis eljárás bevezetését kö-vetű korszakra teszi, annak első nyomát Cicerónál vélvén felfedezni¹⁹), megál-lapítható azonban, hogy arra, miszerint a görög agoranomoi edictumot tettek volna közzé, adat nincs. Plautus utalása tehát mégis a curulis aedilisek edic-tumára kell, hogy vonatkozzék. Nézetünket támasztja alá Voigt²⁰ okfejtése is, aki határozottan rámutat arra, hogy az agoranomosok és az aedilisek közt maga Plautus is különbséget tesz, másrészt a forrásadatok hallgatásából arra lehet következtetni, hogy az agoranomoi nem edikáltak. A fentiek alapján fel-tehető, hogy a curulis aedilisek edictuma Plautus korában (ie. 254—184) már ismeretes volt, s csak legfeljebb arról lehet szó, hogy annak tartalma még csupán általános rendészeti, s nem rendezi az eladói kellékszavatosságot.

¹⁶ Plautus: „edictiones aediliciae hic quidem habet: mirumque adeo, ni hunc Aetoli sibi facere agoranomum” (Capt. 823—824.)

¹⁷ Girard: Man. élémentaire de droit Romain. (Paris. 1901.) 560. l.

¹⁸ Bechmann: Der Kauf nach gem. Recht. 1876. I. k. 396. l.

¹⁹ Cicero: „Qui enim scire debent de sanitate, de fuga, de furtis praestat edicto aedilium.” (De. off. 3. 17. 71.)

²⁰ Voigt: Röm. Rechtsgesch. (Leipzig. 1901.) I. k. 220. l. és 221. l. jz.

Kérdés tehát, mikor jelentkezhettek ez utóbbi kérdés rendezése először az aedilisek edictumában?

Cicero idején az eladói szavatosságot szabályozó edictumnormák már általános érvényűek voltak (De off. 3. 17. 71.), Servius pedig Gelliusnál mind a rabszolgaedictum kommentátora szerepel (Noct. Att. 4. 2. 12.). Ezek az első vitátlan adatok a rabszolgaedictum létéről. Időbelileg korábbi, de értelmezését illetően vitatott egy Plautustól származó szövegrész:

„quae improbast pro mercis vitio, dominium pretio pauperet” (Mil. glor. 729.) m;

amely a rabszolgaedictumra is utalhat. Monier *De Senarclensre*²¹ támaszkodva egyik Gellius-féle megjegyzésből indul ki e kérdés taglalásánál (N. A. 17. 6.). E forráshely arról szól, hogy Cato maior egyik „pro lege Voconia” mondott beszédében a „servus recepticius” kitéltet használta: A servus recepticius Verrius Flaccus szerint: „qui cum venum esset datus, redhibitus ob aliquod vitium receptisque sit” (De obscuris Catonis 2.), Festus szerint pedig, aki „ob vitium redhibitus sit” (282.). Ebből vonja le Monier a következtetést,²² miszerint a rabszolgaedictum első közzététele a lex Voconia kihirdetésének idejére (i. e. 169.) eshet. Ezzel szemben Haymann²³ nem talál döntő érvet arra, hogy a rabszolgaedictum a lex Voconia kihirdetése idején jött volna létre. Szerinte elképzelhető, hogy itt a hibás rabszolgának jogi kényszer nélküli visszavételéről van szó, nem pedig az aedilisi kereset folytán előálló redhibitióról. Haymann szerint a rabszolgaedictum létrejötté jóval a II. század dereka elé tehető.²⁴ Támaszkodik e megállapításában arra a fragmentumra (D. 21. 1. 10. 1.), amelyben Ulpianus a következőket mondja: „Catonem quoque scribere lego, cui digitus de manu aut de pede praecisus sit, eum morbosum esse”. Ha tehát Cato (M. Porcius Licinianus), aki i. e. 152-ben halt meg, már dogmatikusan foglalkozik azzal, hogy mit jelent a rabszolga morbus-a, úgy aligha lehet vitás, hogy az edictum már korábbi keletű. Ha pedig a rabszolgaedictum a III. század fordulóján már ismeretes volt, megerősítést nyer az a nézetünk, hogy Plautus idézett utalása az „áru hibájára” a rabszolgaedictumra vonatkozik. Így feltételezhető, hogy a rabszolgaedictum első proponálásának ideje az i. e. III. század végére eshet. Ezt látszik alátámasztani az a körülmény is, hogy a III. század végén a rabszolgakereskedelem már komoly méreteket öltött. Regulus második afrikai partraszállása után (i. e. 266.) 20 000 rabszolgát hoztak Rómába és adtak ott el.²⁵ A rómaiak Agrigentum szicíliai város elfoglalásakor (ie. 262.) 20 000 hadifoglyot adtak el rabszolgának. Ez adatok, s az, hogy a pun háborúktól kezdődően Róma minden hódítását újabb és újabb rabszolgatömegeknek árubabocsátása követte évszázadokon át, arra utalnak, hogy az ie. III. század végén a római rabszolgapiacra már nagyméretű kereskedelem folyik. Ez pedig döntő bizonyíték arra nézve, hogy ez időben az aedilisi edictum már valamilyen formában szabályozta az eladói kellékszavatosságot.

²¹ Monier: La garantie contre les vices cachés dans la vente romain. (Paris. 1930.) 19-20. és 23. l. és *De Senarclens*: La date de l'édit des édiles „de mancipiis vendundis”. Revue d'histoire du droit. IV. k. 1923. 384. és k. 1.

²² Monier id. m. 24. l.

²³ Haymann: Monier id. művének ismertetése. SZ. 51. k. 1931. 475. l.

²⁴ Haymann: Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Kaufsache (Berlin, 1912.) 23. l.

²⁵ Kuntze: Excursus über röm. Recht. (Leipzig. 1880.) 234. l.

— Mit tartalmazott az aedilisi edictumszöveg, amelyre a gaiusi fragmentum (D. 21. 1. 28.) támaszkodik. Erre nézve a D. 21. 1. 1. 1. és 21. 1. 37. alapján kísérelhetjük megadni a feleletet. E szövegek az eladók által szem előtt tartandó következő aedilisi előírásokat adják:

„Qui mancipia vendunt, certiores faciant emtores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit; eademque omnia cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto.

Quodsi mancipium... adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicitur; Item si quod mancipium capitale fraudem admiserit, mortis consciscendae sibi causa quid fecerit, inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit, ea omnia in venditione pronuntianto” (D. 21. 1. 1. 1.).

„Qui mancipia vendunt nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent” (D. 21. 1. 31. 21.).

„Praecipuiunt aediles: ne veterator pro novicio veneat” (D. 21. 1. 37.).

Ezek az előírások tartalmilag két csoportba oszthatók. Az idézett fragmentumok egybevonása mellett megállapítható ui., hogy az aedilisek egyrészt taxative felsorolják a rabszolga bizonyos fogyatékoságait, amelyekre nézve kötelességévé teszik az eladónak azokat „palam recte pronuntiare”, másrészt megállapítják az eladó abbeli kötelezettségét, hogy amit mondott vagy ígért, azért helyt kell állnia.

Az első előírást részletezve meg kell állapítani, hogy annak keretében az edictum összefoglalólag előbb két fogyatékoságcsoporthoz említ (morbus, vitium), majd pedig hatféle külön kiemelt hibát, amelyek mindegyikének fennforgását az eladó a vevővel közölni tartozik: azaz, a rabszolga szökevény, csavargó hajlamú noxalis kötétség alatt áll (ez az egyetlen nem fizikai, hanem jogi hiba, amellyel az aedilisi edictum foglalkozik), főbenjáró bűncselekményt követett el, öngyilkosságot kísérelt meg, végül „ad bestias damnatus”.

Ami a másik előírást illeti, az edictum egy általános szabályt közöl a rabszolga mondott, vagy ígért tulajdonságaiért való helytállásról, majd pedig — külön szövegben; de e szabály keretei közt — két ilyen konkrét esetet említ meg: előírást arra nézve, hogy egyrészt a rabszolga nemzetiségét is közölni kell, másrészt arra, hogy ha valaki „novicius”-ként ad el egy rabszolgát, az valóban az legyen, s ne ún. veterator.²⁶

Vizsgálандó ezek után, hogy a Digesta által az edictum szó szerinti anyagaként közölt szövegből mi lehetett az eredeti, mi járulhatott ehhez a klasszikus, a posztklasszikus, s a jusztinianuszi korban. A feladat igen nehéz, hiszen a jusztinianuszi jogkönyvekben közölt szövegek rétegződése sokszor egyáltalában nem ismerhető fel. Mégis úgy véljük, hogy a szöveg pontosabb megvizsgálás alapján bizonyos megállapításokat tehetünk e rétegződés tekintetében.

²⁶ Adott esetben ugyanis, mint az idézett szövegrész kifejti (D. 21. 1. 37.), a még ki nem képzett rabszolga bizonyos vonatkozásban azért értékesebb, mert arra képezhető ki, amire az új tulajdonos akarja, míg az egy munkára begyakorolt „veterator” inkább csak arra alkalmazható, amit éveken át begyakorolt.

Az nem kétséges az irodalomban, hogy a D. 21. 1. 1. pr. interpolált.²⁷ E Labeo szájába adott szövegrész ui. a rabszolgákra vonatkozó fenti rendelkezéseknek mindenféle ingó és ingatlan dologra való alkalmazásáról szól, ami viszont a jusztinianuszi jogot tükrözteti. A szövegben magában azonban az uralkodó felfogás szerint a lényeget alapjaiban érintő interpolációs módosítás nincs, s így valószínű, hogy azt a Julianus-féle ediktumredakció anyagából nagyobbára változatlanul vette át Ulpianus kommentárján keresztül a jusztinianuszi kodifikáció.²⁸

A D. 21. 1. 1. teljes szövege a következő:

„*Qui mancipia vendunt certiores faciant emtores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit; eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto. Quod si mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret fuisset; quod eius praestari oportere dicitur, emtori omnibusque, ad quos ea res pertinet, iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeat. Si quid autem post venditionem traditionemque deterius emtori opera, familiae, procuratorisque eius factum erit, sive quid ex eo post venditionem natum adquisitum fuerit, et si quid aliud in venditione ei accesserit, sive quid ex ea re fructus praevernerit ad emtorem, ut ea omnia restituat. Item si quas accessiones ipse praestiterit, ut recipiat. Item si quod mancipium capitalem fraudem admiserit, mortis consciscendae sibi causa, quid fecerit inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit, ea omnia in venditione pronuntianto. Ex his enim causis iudicium dabimus. Hoc amplius, si quid adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicitur, iudicium dabimus.*”

A „Qui... emptores részt Bechmann (Der Kauf nach gemeinem Recht. I. k. 1876. 399. és k. 1.) tekinti interpoláltnak. Hasonló álláspontot foglal el e kérdésben Karlowa (Römische Rechtsgeschichte. Leipzig. 1901. II. k. 1239—1290. 1.).

A „sive adversus... oportere dicitur” szövegrészt Kniep (Praescriptio und Pactum, Festgabe für B. W. Leist. Jena. 1891. 152. 1.) tartja interpoláltnak.

A „sive quid ex ea re... emtorem” részt Biondi (Studi sulle actiones arbitrarie e l'arbitrium iudicis, Palermo, 1913. 131. 1. 2. jz.) véli interpolációs beszúrás eredményének, Lenel (Das Edictum Perpetuum. Leipzig, 1927. 555. 1.) viszont úgy találja, hogy a minden valószínűség szerint nem interpolált idevonatkozó ulpianusi kommentár tartalmából (D. 21. 1. 23. 1.) arra lehet következtetni, hogy a hadrianusi edictumszövegben már ez a szövegrész is szerepelt. Csupán Haymann (id. m. 33. 1.) gondol arra, hogy az a szöveg, amelyre Lenel következtetését alapítja, maga is interpolált lehet.

A D. 21. 1. 1. 1. szövege tehát legnagyobbbrészt mentes az interpoláció gyanújától, s így megkockázható a feltevés, hogy e szöveg nagyrészt változatlanul került az ulpianusi kommentárból a Digesta-ba.

— A D. 21. 1. 31. 21. fentebb idézett szövege, amely a rabszolga nemzetiségére vonatkozó közlési kötelezettséget írja elő, az interpolációs irodalom szerint jusztinianuszi szövegmódosítás gyanúján felül áll.

²⁷ Bremer (Festg. Thöl. 70. 1.), Ferrini (Obligazione. Enciclop. giuridica Italiana XII. 1. Milano, 1889. 731. 1., és Manuale di Pandette. 3. kiad. Milano, 1908. 694. 1. 4. jz.), Mitteis (Röm. Privatrecht. Leipzig. 1908. 55. 1. 37. jz.), Haymann (Haft. 37. 1.

²⁸ Vö.: Lenel aedilisi edictumrekonstrukcióját a D. 21. 1. 1. 1-ben felvett fragmentummal.

— A D. 21. 1. 37. *Beseler* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Rom. Abt. = SZ 45. k. 1925. 467. l.) szerint egészében interpoláció eredménye. Ezzel szemben *Eisele* (Beiträge zur Erkenntnis der Digesteninterpolationen, SZ 11. k. 1890. 23. l.) a szövegnek az ediktális rendelkezést tartalmazó részét eredetinek tekintti, csupán a kérdéses fragmentum egy további részét tartja utólagos beszúrásnak, figyelemmel arra, hogy a szöveg további része egy, a fenti szövegre utaló példát tartalmaz, amely Theophilus magyarázó példáinak jellegét viseli magán. Hasonlóképpen *Lenel* is eredetinek tartja a „praecipuiunt aediles, ne veterator pro novicio veneat” részt, s egyben eredetinek tekintti a többi íróktól eltérőleg a fragmentum utolsó mondatát is, amely így hangzik: „Si quid ignorante emptore ita venerit redhibebitur”. Csupán azt jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy az utóbbi kitételnek logikusan a szószzerinti ediktumidézett előtt kellene szerepelnie, de ez a körülmény nyilván elkerülte az „ordinator edicti” figyelmét; az aedilisi edictum ui. nincs kellően rendezve (EP. III. kiad. 555. és k. l.). Kétségtelen, hogy a fragmentum bevezető szavai nem viselik magukon az interpoláció jellegét, amit alátámaszt egy *Venuleius*-tól származó s interpolációgyanún felül álló töredék („servus tam veterator, quam novicius dici potest” — D. 21. 1. 65. 2.), továbbá a fogalmazás stílusán egységes, s az edictumidézethez közvetlenül fűzött mondat („et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit”) szavaiban is támaszkodik a D. 21. 1. 1. 1.-ben foglalt rabszolgaedictum töredékéhez *Ulpianus* által hozzáfűzött, interpoláció gyanún felül álló szövegrészre („causa huius edicti proponendi est, ut occurratur fallaciis vendentium. D. 21. 1. 1. 2.) Mindebből arra lehet következtetni, hogy inkább *Eisele* és *Lenel* nézete a helytálló, s az idézett szöveg *Ulpianus* kommentárjából ered.

(Kérdés azonban az, hogy nem nyert-e módosítást, helyesebben kiegészítést az aedilisi edictumban először közzétett rabszolgaedictum a klasszikus korban, éspedig *Ulpianus* előtt, akinek a kommentártöredékét adja a *justinianusi* kodifikáció.

A rabszolgaedictumnak a D. 21. 1. 1. 1. helyén idézett első mondatában *Bechmann*²⁹ szövegmódosítás nyomait véli felfedezni. Utal arra, hogy a mondat első részében használt „faciant” szó, s ugyane mondat utolsó szava („pronuntianto”) között igemódbeli eltérés van. Minthogy az aedilis, mint rendőrbíró, hirdetményében az imperativust használta, így a mondat elején a conjunctivus használata a parancsoló módban fogalmazott „pronuntianto” kitétel szemben nem következetes. Feltehető tehát, hogy a szöveg nem egységes eredeti fogalmazás eredménye. Emellett *Bechmann* rámutat arra, hogy a „certiores faciant emptores” a mondat elején, s a „palam recte pronuntianto” kitétel a mondat végén, egy mondat keretében, tiszta pleonazmus. A mondat második részében használt parancsoló módra figyelemmel *Bechmann* a mondatnak ezt a részét tartja korábbi keletűnek, s így felteszi, hogy a conjunctivust használó első rész későbbi beszúrásnak, helyesebben a régi szöveg törlésének és új szövegezésnek eredménye. E megállapítását arra alapítja, hogy a mondat második fele („eademque omnia... pronuntianto”) igemódbeli eltérés és pleonazmus nélkül csatlakozik *Gellius* egy szövegrészához, amelyben az az aedilisi edictumra vonatkozóan a következőket mondja:

²⁹ *Bechmann*: Kauf. I. k. 399—400. l.

„In edicto aedilium curulium qua parte de mancipiis vendundis cautum est, scriptum sic fuit: *Titulus servorum singulorum scriptus sit: curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiove cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit.*” (Noct. Att. 4. 2. 1.)

Nézetünk szerint Bechmann álláspontjában kétségtől helytálló az, hogy az igemódbeli eltérés és a szöveg első és második felének összetevésénél mutatkozó pleonazmus későbbi szövegmodosításra utal. Hogy azonban akár kezdetben az aedilisi album első megjelenésekor, akár pedig a Hadrianus-féle edictumban ez a Gellius-féle edictumszöveg helyezkedett volna el, s a ránk maradt szöveg a kompilátorok kezenyomát viselné magán, csupán stiláris érvekkel támasztható alá.

E kérdés taglalásánál abból kell kiindulnunk, hogy a Gellius által idézett edictumszöveg milyen kötelezettséget ró a rabszolga eladójára. Bechmann nézete szerint az aedilis kötelességévé tette az eladónak, hogy minden egyes eladásra kerülő rabszolgának nevét és megjelölését (titulus) írásban közölje (ez utóbbin nyilván annak leírása értendő). Emellett azonban, midőn eladásra került a sor, szóbelileg kellett közölni az írásban (pl. a kiállított rabszolga nyakába fűggesztett szövegben) foglaltakat. Miután Bechmann nézete szerint a feliratnak csak vásárrendészeti jelentősége van, s csak az „*eademque omnia... pronuntianto*” szövegrész tartalmaz polgári jogi előírásokat, úgy látszik, hogy ez az eljárás csak a vásári rabszolgavételeknél volt alkalmazásban.

Karlowa,³⁰ aki a szöveget némileg módosítva olvassa, ugyanis a „*servorum*” helyett „*scriptorum*”-ot lát abba felvéve (s nézetünk szerint ez a helyes, az aedilisi edictum ui. általában sohasem használja a rabszolga megjelölésére a „*servus*” szót, hanem a „*mancipium*” kitételt alkalmazza), arra az álláspontra helyezkedik, hogy itt egy nyilvános írásbeli áruajánlattételről, ún. „*proscriptum*”-ról szól az edictum (erre utal a „*scriptorum*” kifejezés), amely általában minden rabszolgaeladásnál szerepelhet. Kötelező ugyan ez az írásbeli ajánlattétel — nézete szerint — nem volt, de ha egyszer megtették, úgy az eladó kötve volt ahhoz.

Kérdés már most, hogy ez az ún. *proscriptum* honnan, mely időből veheti eredetét. Weiss³¹ a *proscriptum*-ban a Hadrianus előtti edictumban szereplő, s a régi jog formáljellegére visszaütő intézményt lát. Ebből viszont az következik, hogy Weiss nézete is az, ami Bechmanné, t. i. hogy ez az előírás a rabszolgaedictum első normatív szövegében is szerepelt már.

Weiss nézetében kétségtől helytállónak látszik az, hogy az említett norma csak a Hadrianus előtti edictumanyagban szerepelhetett, de hiányzott már az átszerkesztett Edictum Perpetuumból, hiszen Gellius, midőn az edictumszöveget idézi, erről a szabályról, mint a múlt jogáról szól („*in edicto... scriptum sic fuit:*”). Miután pedig Gellius i. u. 130-ban született, tehát az edictum átszerkesztésének végbementé után,³² minden bizonnyal állítható, hogy S. Julianus, az edictumszerkesztő, az említett intézményre vonatkozó szabályt vagy már fel sem lelte az előtte álló, átszerkesztés alá vett anyagban, vagy pedig éppen ő volt az, aki azt az edictum szövegéből törölte, s a gyakorlatban már elavult jogszabály helyére az élő jognak megfelelő szöveget illesztette. A

³⁰ Karlowa id. m. II. k. 1289—90. 1.

³¹ Weiss: Vorjulianische Edictredaction. SZ. 50. k. 1930. 262. 1.

³² Girard az edictum átszerkesztésének időpontját az i. u. 125—128. évek közé teszi. (La date de l'édit Julien. Mélanges de dr. Rom. Paris. 1912. 217. és köv. 1.)

posztklasszikusan kompiláció eredményét látni a D. 21. 1. 1. 1. első mondatában, tehát csak a Gellius által bevezetőben mondottak figyelmen kívül hagyásával lehet, s így aligha vitatható az, hogy Justinianus kodifikátorai az *ulpianusi edictum* kommentárnak ezt a mondatát változtatlanul vették fel a *Digesta*-ba.

Nem érthetünk azonban egyet Weissnek azzal a nézetével, miszerint a *proscriptum*ban a régi formális jog csökevényét kell látnunk. Igaz ugyan, hogy a régi *ius civile* a formák kereteibe szorított jog volt, de tény az is, hogy e formák közt az írásbeliség nem szerepelt. Ez természetes is. A régi formális jog uralmának idején (amely időből Weiss a *proscriptum*ot eredni véli) az írástudatlanság általános jelenség. Az írásbeliséget tehát a jogügyletek formalitásainál igénybe venni még annak a kisszerű forgalmi életnek is akadályát képezte volna, amely a naturálgazdálkodást folytató Rómában lehetséges volt. Világosan igazolják megállapításunk helytállóságát a XII t. törvény három formálügyletének alakszerűségeire vonatkozó szabályok. A *mancipatio* szóbeli és bizonyos hatósági cselekményekkel kapcsolatos tanügylet volt, amelyről bár később szokásos volt okiratot is készíteni, az okirat kiállítása azonban az ügyletnek érvényességi kelléke sohasem volt. A *stipulatio*ról, az ősi verbálkontraktusról is csak utóbb készítették okiratot (*cautio*), ez a tény azonban századokon át nem változtatott ez ügylet eredeti verbáljellegén. A *nexum*nál, mint az ősi civiljog harmadik forgalmi ügyleténél pedig az írásbeliség soha, semmi formában nem jelentkezett, még a jogfejlődés későbbi szakaszában sem. Ezzel szemben a *litteralcontractus*, mint szerződési forma, csak a köztársaság végén került — a görög jog hatása alatt — a római jogba.

A fentiekől eltekintve azonban nem állhat meg Weiss nézete azért sem, mert alapvetőleg történelmietlen. A *proscriptum*ot egész jellege ugyanis szoros kapcsolatban hozza a rabszolgapiac viszonyaival, s ezt Weiss sem vonja kétségbe. Márpedig ez esetben a *proscriptum*ot az ősi formáljog korának produktumaként kezelni egyuttal azt is jelenti, mint elismerni azt, hogy a naturálgazdálkodást folytató Rómának élénk piaci áruforgalma, elsősorban rabszolgaforgalma volt. Nem kétséges ugyan, hogy Róma a tengeri sót szállító karavánok útvonalába esett, s ez a tény bizonyos piaci forgalom lehetőségét feltételezte, azonban a régi formáljog keretében, a naturálgazdálkodás idején, fejlett piaci áruforgalomra utaló jogintézményekről szólni csak történelmietlen szemlélet mellett lehet.

A mondottak világosan utalnak arra, hogy a *proscriptum* semmi esetre sem lehetett a régi formáljog csökevénye, hanem csupán későbbi, az aedilisek által létesített előírás. Mikor vezethették be azonban az aedilisek az erre vonatkozó normát, s mi lehetett bevezetésének indoka? E kérdésekre a feleletet az alábbiakban kíséreljük meg tisztázni.

A római rabszolgatartó rend áruforgalmát szabályzó árucserajogra a rabszolgák forgalma döntő hatással volt. A rabszolgatömegeknek a római piacon való megjelenése éppúgy, mint az a körülmény, hogy a rabszolgák forgalma a principatus korában gyérül, új jogintézmények szülőanyjává válik. Ez természetes is, hiszen a római árucseraforgalom legfontosabb áruja maga a rabszolga. A rabszolgatömegek piacra vetésének a jogi felépítmény területén jelentkező egyik legfontosabb hatása az volt, — mint erre *Maskin* élesen rávilágít³³ — hogy kialakult az ún. *bonitar tulajdon*. A római rabszolgapiaci forgalm-

³³ *Maskin* id. m. 294. 1.

mának megnövekedésével ugyanis a res Mancipi kategóriájába tartozó rabszolgák tömegekben, nagy csoportokban kerültek eladásra: az egyenkénti Mancipatio a szigorú formáljelleg folytán a rabszolgaforgalom rugalmasságát rendkívül befolyásolta volna. A gyakorlati élet e kívánalmára figyelemmel a jogképzés hivatott szervei lehetővé tették azt, hogy a nagy rabszolgacsoportokat alakszerűségek mellőzésével adják el, formátlan adásvételi ügylet keretében. Ennek a körülménynek megvolt ugyan az a hátránya, hogy az eladó a merev civiljog szabályaira támaszkodva visszaperelhetette a formátlanul eladott rabszolgákat, éspedig azon címen, hogy a Mancipatio aktusa valójában nem ment végbe, a Praetor azonban a vevőt e követeléssel szemben jogvédelemben részesítette (exceptio rei venditae ac traditae), azon az alapon, hogy a nevezett, „in bonis esse” (= bonitar tulajdon). Az áruforgalmi jog alapügyeletének, az adásvételnek szabályozására tehát közvetlenül, míg a római tulajdonjog szerkezetére közvetve döntő hatást gyakorolt a rabszolgák forgalmának felduzzadása. Ha viszont a rabszolgaforgalom hirtelen növekedése az áruforgalmi jog ki- és átalakulásában olyan jelentős volt, hogy a vétel ügyletén keresztül az egész jogrendszerre, le e jogrendszer gyökereiig, a tulajdonjog szerkezetéig átalakítólag tudott hatni, mennyivel inkább lehetséges az, hogy a vételi ügyletbe járuló másik ügylet, a hibamentességi garanciaszerződés megkötésének módjára átalakítólag hatott.

Amint a Mancipatio ügyletének megkötése a rabszolgák tömeges vételénél a rugalmas áruforgalomnak komoly akadályát képezte, ugyanúgy akadály volt ennek a forgalomnak a hibamentességi garanciavállalást tárgyazó verbálaktus egyéenkénti lebonyolítása is. E nehézségnek a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő kiküszöbölésére igen alkalmasnak mutatkozhatott az az eljárás, hogy a rabszolga megjelölését és hibás vagy hibamentes állapotára való utalást tartalmazó hirdetményt függesztettek ki. Ez egyúttal a forgalmi biztonságot is fokozottan szolgálta. Ez a hirdetmény viszont az egyenkénti garancia-stipulatio megkötését feleslegessé tette, bár ki nem zárta. Így a garanciavállalás a gyakorlatban vagylagosan mehetett végbe. A proscriptum intézménye ugyanis csak e formában szolgálhatta a forgalmi élet rugalmasabbá tételét.

Kérdés azonban, hogy a rabszoldaedictum közlési kötelezettséget tárgyazó első szabálya eredettől tartalmazta-e a proscriptum intézményére való utalást vagy sem?

A fentiekben megállapítottuk, hogy az írásbeliséget feltételező ez az intézmény nem eredhet a curulis aedilisek vásárbírói jogkörének kialakulását megelőző időkből, hiszen a régi jog szerkezete maga a merev tiltakozás az írásbeliség ellen. Minthogy pedig a rabszolgapiac feletti bíraskodás jogának az aediles curules kezébe való letétele a rabszolgaforgalom megnövekedésével kapcsolatos, a proscriptum pedig szintén e jelenségnek köszönheti létét, ez az intézmény először kétségkívül az aedilis jogképző tevékenységének produktumaként jelenik meg. De vajon kezdettől fogva lehetővé tette-e az aedilis azt, hogy az eladó a verbálaktus helyett írásban tegyen ígéretet?

E kérdésre talán a rabszoldaedictumnál kétségkívül későbbi keletű iumentumedictum szövegezése adhat eligazítást. A két edictum szövegének több helyütt egybevágó szóhangzata (qui Mancipia vendunt — qui iumenta vendunt, palam recte pronuntianto — palam recte dicunto; quid morbi vitiiue cuique sit — quid in quoque eorum morbi vitiiue sit; iudicium dabimus, ut id man-

cipium redhibeatur — iudicium dabimus, quo utrumque redhibeatur) arra utal, hogy a *iumentum edictum* normatív részének szerkesztője a szövegezésnél a *rabszolga edictum* szövegére, mint előképre támaszkodott. Kérdés azonban az, hogy vajon ez az előkép a szövegezés milyen formáját mutatta a normatív rész első (közlési kötelezettségről szóló) szabályát illetően?

A *proscriptum* célját nézve, a *iumentum edictum* normatív része megalkotásának idején (az i. előtti I. század folyamán) nem szerepelhetett más a *rabszolga edictum* normatív szövegének első mondatában, mint a Gellius által idézett szöveg. Ez a szöveg viszont nyilvánvalóan alkalmatlan volt arra, hogy a *proscriptum* intézményét nem ismerő *iumentum edictum* közlési kötelezettségére vonatkozó parancsának megszüvegezésénél előképkül szolgáljon. Az, hogy a *rabszolga edictum* normatív szövegét végleg megállapítható hadrianusi *edictum* redaktor (vagy ha a *proscriptum* kihagyásával kapcsolatos átszüvegezés Hadrianus előtt közvetlenül ment végbe, úgy az ismeretlen *edictum* szerkesztő) a megalkotásától változatlan formában élő normatív *iumentum edictum* szövegét vette volna az átszerkesztés alapjául, szintén kizártnak tekinthető. Kizárja pedig ezt a *rabszolga edictum* első mondatában végbement ügyetlen átszüvegezés ténye (a *iumentum edictum* első mondata ugyanis kitűnő mintát szolgáltatott volna a *rabszolga edictum* első mondatának tömör, pleonazmustól mentes stilizálására). Marad tehát az egyetlen lehetőség, és pedig az, hogy a *iumentum edictum* normatív szövegének szerkesztője egy olyan, nyilván már érvényben levő *rabszolga edictum* normatív részének szövegezését tartotta a műveletnél szem előtt, amelyben még egyáltalában nem szerepelt a *proscriptum*ra vonatkozó utalás, s amely éppoly egyszerűen hangzott, — minden igemódbeli eltérés és pleonazmus nélkül — mint maga a *iumentum edictum* első mondata, amely a következőket tartalmazza:

„Qui iumenta vendunt, palam recte dicunt, quid in quoque eorum morbi vitiique sit” . . . (D. 21. 1. 38. pr.).

Ezt az elgondolásunkat támasztja azonban alá a két *edictum*nak a közlési kötelezettség megfogalmazásánál alkalmazott eltérő szóhasználat. A Bechmann szerint rekonstruált, s a *proscriptum*ra vonatkozó szabályt magában foglaló *edictum* szöveg, amelyet e szerző a Gellius-féle idézetből, s a D. 21. 1. 1. 1. első mondatának második feléből állít össze, így hangzik:

„Titulus scriptorum (?) singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit” (Gell. N. A. 4. 2. 1.) — „eademque omnia cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto”. (D. 21. 1. 1. 1.)

E szöveg (s egyben az *ulpianusi* kommentárban ráánkmaradt szöveg) a „pronuntianto” szót használja a közlési kötelezettség előírásánál. Ezzel szemben a *iumentum edictum* megfelelő részében a „palam recte pronuntianto” kifejezés helyett a „palam recte dicunt” szerepel. A „pronuntiare” közhírrételt, közlést jelent, a közlés módjának közelebbi megjelölése nélkül, szó lehet tehát itt éppúgy *stipulator*ról, mint *stipulatio*t pótló írásbeli hirdetményről. Ezzel szemben a „dicere” = mondani szó még legkülönbözőbb összetételeiben is a verbáljelleget hangsúlyozza ki, tehát élőszóbeli közlést jelent.

Ahol a közlési kötelezettség az élőszóbeli közlésre utal, ott ezek szerint a forráshely a „dicere” szót használja, ha azonban ez a közlés másképpen is végbemehet, mint verbális úton, ott a „pronuntiare” ige nyer alkalmazást. Ez az *edictum* tehát, amelynek első mondatát a *iumentum edictum*

normatív részének szerkesztője a szövegezésnél szem előtt tartotta, nyilvánvalólag a „dicere” szót használta („dicunto”), ami azt jelentette, hogy a proscriptum intézményét ez az edictum még nem ismerte, mint ahogyan nem ismeri azt a szintén „dicunto” igét használó iumentum edictum sem. Ez pedig a proscriptum említett célját nézve nyilvánvalólag arra vezethető vissza, hogy az igásállatok forgalma nem járt oly árutömeg egyszerre való átruházásával, mint a ránkmaradt számbeli adatok tanúsága szerint a rabszolgaforgalom (erre utal a iumentum edictum állatpárok eladásáról szóló szabálya is; az edictum ugyanis nagyobb állatcsoportok eladásáról is szólhatna, ha az állatforgalom olymértékű lett volna, mint a rabszolgaforgalom).³⁴

De forráshelymagyarázatból származó megállapításainkat római gazdaságtörténeti ismereteink ellenőrzése alá vetve is megállják azok helyüket. Az i. előtti III. század végén megjelent rabszolgaedictum tartalmának átalakulása lépést kellett tartson az áru-, közelebbről a rabszolgaforgalom fejlődésével. Így nyilván rövidesen bekövetkezett az edictum első közzététele után az az idő, midőn az edictum első normatív szabálya (a közlési szabály) megjelenik az aedilisi albumon. A rabszolgaforgalom ez időben elég nagy, de csúcspontját még nem érte el. Ez csupán a II. század derekán következik be,³⁵ szinte hirtelenül, mint arra a proscriptum polgári jogi hatályának taglalásánál rá fogunk mutatni (a jelen fejezet III. része). A rabszolgaforgalom méreteinek e fokozatos emelkedése az egész rabszolgaedictum anyagán tükröződik (a garanciastipulatio általánossá tétele, subsidiarius redhibitio, önálló redhibitio). Így alappal feltehető a közlési kötelezettség teljesítésének módjában végbemenő ilyen minőségi változás is, egy oly időpontban, midőn a rabszolgaforgalom méretei a zenitre emelkednek. Olyan intézkedést ugyanis, amely még a proscriptumot is meghaladó mértékben szolgálná a kellékszavatosság megalapításának egyszerűsítését, aligha találunk.

Mindezekre figyelemmel alappal tehetjük fel, hogy a rabszolgaedictum közlési kötelezettséget tárgyazó normatív szabálya a maga első szövegezésében — a iumentum edictum párhuzamos része alapján rekonstruálva — így hangzott:

„Qui mancipia vendunt, palam recte dicunto quid . . .”.

— Nézzük meg ezekután a közlési kötelezettség tárgyát tevő fogyatékoságok edictumbeli felsorolását azon szempontból, hogy azok mikori eredetűek lehetnek, illetve milyen körülmények között kerülhettek az edictum normatív részébe?

Az kétségtelen, hogy a Gellius-féle szövegben éppúgy, mint az ulpianusi szövegben ezek egy része változatlan szövegezésben szerepel, a következőkben:

„... quid morbi vitique cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit.” (Gell. N. A. 4. 2. 1. és D. 21. 1. 1.)

³⁴ Pernice (Labeo. II. k. 249. l.) alap nélkül következtet arra, hogy a gelliusi forráshely az állat eladásnál is figyelembe jött volna, ti. ennek maga a kizárólag rabszolgákra vonatkozó forráshely, a „dicunto” szó ellentmond.

³⁵ „A II. század közepén — mondja Maskin — (id. m. 161. l.) — a rabszolgatartás Rómában elérte klasszikus formáját”; — ugyancsak erre utal Misulin (*Spartacus*. Berlin. 1952. 14. l.), midőn kiemeli, hogy ekkor éri el Róma hódító, tehát rabszolgaszerző politikájának csúcspontját.

E körülmény arra utal, hogy ez a szövegrész a Hadrianus előtti edictumból változatlanul került át az átszerkesztett edictumszövegbe, s későbbi módosulást sem szenvedett.

Varro művéből ránkmaradt, rabszolgavételre vonatkozó stipulatio-formula szerint szavatolni kellett a rabszolga egészséges voltát (*sanum esse*), továbbá azt, hogy furtum-ból kifolyólag, vagy noxalis felelőség folytán kötve nincs (*furtis noxisque solutum*).

A Varro-féle formula feltétlenül régen kikristályosodott gyakorlatra utal. Ezért aligha kétséges, hogy a morbus-ért való felelősség, közelebbről az eladó ezekre vonatkozó közlési kötelezettsége a rabszolgaedictumnak legrégibb tartalmához tartozik. Alátámasztja ezt a felfogást az is, hogy más, korábbi ókori jogrendszerekben szintén a rabszolga egészséges voltaért való felelősség jelentkezik a kellékszavatosság legrégibb tartalmaként.

Hammurabi törvénykönyvének 278. szakasza szerint:

„Ha valaki rabszolgát vagy rabszolganőt vesz, akin egy hó leforgása alatt kitör a „*bennum*” (= nyavalyatörés) betegség, adja vissza a rabszolgát, s kapja vissza pénzét.” (San Nicolo: *Schlussklauseln d. altbabylonischen Kauf und Tauschverträge*. München. 1922., 222—223. l.). Pringsheim (id. m. SZ 69. k. 1952. évf. 256. l.) mutat rá arra, hogy a görög és a hellenisztikus szabályok egyes betegségeket jelölnek meg, amelytől való mentességért az eladónak szavatolnia kell, míg a *curulis aedilis*ek az összes elképzelhető betegségek összefoglalására alkalmazták edictumukban a „*morbus*” kitélt.

Ugyancsak régi tartalma lehetett — a Varro-féle formulából kiindulva — az edictumnak a noxalis kötöttségtől való mentességre vonatkozó előírás.

Hogy a „*vitium*” kitétel szintén a rabszolgaedictum legrégibb tartalmához tartozott-e, vagy későbbi felvétel eredménye, oly határozottsággal, mint a „*morbus*” kérdése, el nem dönthető. Az a körülmény azonban, hogy a *vitium* minden testi hibát magába foglal, amely a morbus fogalma alá nem esik (tehát e kitétel nélkül az edictalis védelem nagyon hiányos volna), továbbá az, hogy a szövegezés a morbus és *vitium* kitételek legteljesebb stiláris összefüggését mutatja (*morbi vitium*), arra utal, hogy e kitétel a legrégibb szövegben is szerepelt.

A „*fugitivus*” és „*erro*” rabszolgákra való utalás a Varro-féle formulában nem szerepel, de az edictum fent idézett szövege ez esetekről is szól. Ebből viszont nyilvánvaló, hogy a principatus korában a rabszolgavételnél használt garanciastipulatiók formulájába ezek a kitételek az edictum szövegéből kerülhettek. A kérdés az, hogy ezek eredettől képezhették-e az edictumszöveg tartalmát, avagy csak utóbb vették fel abba.

A rabszolga „szökevény” volta a rabszolgatartó társadalomban különös jelentőséggel bírt. A rabszolgatartók érdekszövetségén felépülő rabszolgatartó társadalom egyik döntő elvének tekinti a rabszolgatartók szolidaritását. Ez abban áll, hogy a szökött rabszolga üldözésében a rabszolgatartók kölcsönös segítséget kötelesek egymásnak nyújtani. Minden idők rabszolgatársadalmának ez az elve — eltekintve a köztársaságvégi polgárháborúk korától — Rómában is érvényesül s kifejezésre jut a római jogban is. A rabszolga szökése a

³⁶ Lásd Varro id. formulája.

legsúlyosabb bűn és „jellembeli hiba” a rabszolgatartó szemében.³⁷ Azzal a rabszolgával szemben, aki a szökést már megkísérelte, a rabszolgatartók egészen más értékítéllettel voltak, mint akinél ez nem fordult még elő. Vagyis a „fugitivitas”-t a rabszolgatartó társadalom mindvégig a rabszolga egyik legsúlyosabb hibájának tekintette. Ilyen társadalmi körülmények között aligha lehet elképzelni, hogy a hosszú gyakorlat alapján kifejeződött tapasztalatok a rabszolgaedictum első szerkesztőjét ne vitték volna arra, hogy az e hibával kapcsolatos rendezéseket az edictumszövegbe felvegye. A „fugitivus” rabszolgára való utalás tehát minden valószínűség szerint a rabszolgaedictum legrégibb szövegében is fellelhető volt. Ezt indokolja az is, hogy a rabszolgaedictum proponálása az árutermelő rabszolgaság idejére esik, amikor is már sokkal fenyegetőbb volt a szökés veszélye, mint az úr és rabszolga közti szoros személyes kapcsolatot feltételező patriarchális rabszolgaság korában. A kérdés most már csak az, hogy az „errove” kitétel is egykeletű lehet-e az előbbivel vagy sem.

Nem kétséges, hogy a rabszolga említett két hibája fogalmilag szorosan összefonódik. Ezt juttatja kifejezésre Labeo, aki az ulpianusi kommentár szerint az „erro” meghatározását a következőkben adja:

„pusillum fugitivum esse, et ex diverso: fugitivum magnum erronem esse” (D. 21. 1. 17. 14.),

majd ehhez maga Ulpianus a következőket fűzi:

„sed proprie erronem sic definimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa vagatur, et temporibus in res nugatorias consumtis serius domum redit” (D. 21. 1. 17. 14.).

Az a körülmény, hogy már Labeo is csak úgy tudja a „csavargó” fogalmát tisztázni, ha a „szökevény” fogalmát is belevonja e definícióba, arra mutat, hogy a két fogalom már a köztársasági korban is szoros kapcsolatban volt egymással, s ha a „fugitivus” kitétel szerepelt — mint nyilván szerepelnie is kellett — az eredeti edictumszövegben, úgy ez utóbbi kitételrel együtt került be oda. Erre utal egyébként a stilizálásban mutatkozó szoros kapcsolat (fugitivus errove sit), az „erro” kitételnek későbbi beszúrása ui. feltehetőleg más stílárius formulációt eredményezett volna (fugitivus sit, erro sit).³⁸

³⁷ Különös súllyal jut ez kifejezésre Rómában, amit igazol az a körülmény, hogy míg Görögországban a templomokba menekült rabszolga menedékjogot nyert addig Róma ilyen intézményt nem ismert (*Misulin*: Spartacus. 32. l.), s a menedékjogot Rómába csak Antonius Pius hozza be (*Maskin* id. m. 363. l.). — Egyébként a rabszolga szökevényvolta — mint arra *Kaser* (*Das römische Privatrecht*, München, 1955. 466. l. 86. jz.) rámutat, a rabszolgának mindig „jellemhibája”, tehát fizikai hibája volt és csak a posztklasszikus jogban lett alapja az evictiós szavatosságnak, mint a klasszikus kor utáni szövegmódosítást tartalmazó D. 19. 1. 13. 1. mutatja.

³⁸ Ugyancsak a két hiba fogalmi alapon való szoros kapcsolatát hangoztatja a jusztinianuszi kodifikáció, midőn megállapítja, hogy a lelki fogyatékoságok (vitia animi) nem képezhetnek edictalis hibát, kivéve a fenti kettőt. Az idevonatkozó ulpianusi (D. 21. 1. 4. 3.) szövegrész ugyanis („animi autem vitium ita demum prestat venditor, si promisit, si minus, non; et ideo nominatim de errone et fugiivo excipitur, hoc enim animi vitium est, non corporis”) — mint arra *Beseler* (SZ. 45. k. 1925. 467. l.), a tipikusan justinianusi „et ideo” kitételre támaszkodva, kimutatja — interpolációs beszúrás eredménye. (Lásd még *Schulz*: Einführung in das Stud. der Digesten. Tübingen. 1916. 34 és köv. l.)

További edictalis fogyatkozásként emeli ki a szöveg a rabszolga egyéb hibáit, amelyek jellegüket nézve a két előbbi hibához kapcsolódnak bizonyos vonatkozásban. Ezek a rabszolga előéletében mutatkozó egyes körülmények, amelyek azt csökkent értékűvé teszik: mint az a körülmény, hogy súlyosabb bűncselekmény miatt el volt ítélve, illetve „ad bestias damnatus” volt, vagy pedig korábban öngyilkosságot kísérelt meg. Figyelemmel azonban egyrészt arra, hogy a cirkuszi játékokra (állatviadalokra) való elítéltetés kifejezetten a principatus idejéből eredő büntetés, amikor is a szabad ember ezáltal vált rabszolgává,³⁹ alappal feltehető, hogy az „inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit” hangzatú edictalis kitétel semmiképpen sem képezhetette az edictum régi tartalmának részét. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy e három hiba megjelölését a szöveg végén találjuk, mintegy függelékképpen, holott valójában azok értelmileg a szöveg elejére kíváncznának, és pedig a „fugitivus errove sit” szövegrész után. Végül figyelembe véve azt a körülményt, hogy a másik két hiba megjelölése a szövegben az „ad bestias intromissus” — kitétel által jelzett hiba megjelölésével a legszorosabb stilaris kapcsolatot mutat, ami az egyszerre való szövegezésre utal, aligha vitatható az a körülmény, hogy e három kiemelt vitium megjelölése csak a későbbi idő: a principatus jogképző tevékenységének produktuma.

E nézetet támasztja alá egyébként a proscriptumot tárgyazó gelliusi szövegrész, amelyből szintén hiányzik ez edictalis hibák felsorolása. Ebből nyilvánvaló, hogy e hibákra való utalás akkor került be az edictumba, midőn a proscriptumra vonatkozó utalásokat törölték onnan. Így a felvétel ideje nyilván Hadrianus előtti vagy hadrianusi korra eshetett. (Az Edictum Perpetuum Lenel-féle rekonstrukciója mindenesetre az e fogyatékokra utaló szövegrészt is közli.)

Ami most már az edictalis előírásoknak, a „dictum, promissum”-ért való helytállásra vonatkozó másik részét illeti, ennek eredetisége szintén kétségbe vonható, ha ezt a „ne veterator pro novicio veneat” szövegrésszel vetjük össze. Alappal vehető fel ugyanis az a megoldás, hogy ha az edictum generalis szabályként állítja fel azt a tételt, hogy a kifejezetten ígért (akár formálisan, akár alakszerűtlenül, tehát stipulatio útján = promissum, vagy anélkül = dictum) tulajdonságokért „praestari oportere”, miért szól külön arról, hogy ha valaki az eladandó rabszolgát „noviciusnak” jelezte, ezért helyt kell állnia, a hátrányos jogkövetkezmények érik őt, ha az „veterator”-nak bizonyul. Egy generalis szabály mellett — mint arra Haymann⁴⁰ is rámutat — ilyen külön kiemelésre nem volt szükség. Ellenkező álláspontra helyezkedik e kérdésben Partsch,⁴¹ aki a „dictum” kitételben u. n. „dictum in mancipio”-t lát, azaz a nuncupatio keretében elhangzott dictum-ot, s így a „dictum” kitételt a régi tartalomhoz tartozónak tartja, míg a „promissum” kitételnél lehetségesnek tartja azt, hogy itt a dictum szinonimájáról van szó, amennyiben a jogászok a kettő közti különbséget utóbb elmosás (D. 21. 1. 19. 4. — 52.). Lehetségesnek véli azt, hogy ez utóbbi későbbi hozzáfűggesztés. Véleményünk szerint azonban az előbbi nézet látszik helytállóbbnak. Partsch felfogásának alátámasztá-

³⁹ Mommsen: Römische Strafrecht (Leipzig, 1899.) 947. és k. 1. és Kaser: Das römische Privatrecht I. (München, 1955.) 251. l.

⁴⁰ Haymann: Haft. 31. l.

⁴¹ Partsch: Haymann Haftung... c. művének recenziója SZ. 33. k. 1912. évf. 600. és k. 1.

sára forrásadatunk nincs, sőt feltehető, hogy a IV. századtól kezdve a poszt-klasszikus jogászok vagy a jusstiniánuszi kompilátorok a szövegben „dictum in mancipio” kitéltet találtak, úgy azt egészében törölték volna, figyelemmel a mancipatio ügyletének elavulására. Ezzel szemben, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a „promissum” kitétel stipulatív ígéretet jelent (márpedig ez a D. 21. 1. 19. 2. szövegéből kitűnőleg aligha vitatható), úgy feltehető, hogy az az eredeti rabszolgaedictum szövegében nem szerepelt. Nem a stipulatív ígéretekből folyó követelések érvényesítése volt ugyanis a probléma, hanem az, hogy ilyen ígéretet egyáltalában tesz-e az eladó vagy sem. Az egész edictum megszerkesztése eredetileg éppen ilyen stipulatio kieszközlését szolgálta, nem pedig a stipulatióból származó követelés érvényesítését. Ilyen módon aligha képzelhető el, hogy a „promissum” kitétel már az eredeti edictumszövegben szerepelt volna. Alappal tehető fel ugyanis az, hogy annak a felvétele csak akkor ment végbe, midőn az aedilisek célja már nem az eladónak garancia stipulálásra való készítése volt, hanem magából az ügyletből közvetlenül biztosították a tévedésben levő vevő részére a jogsegélyt. Ha pedig a „promissum” utóbb kerül az aedilisi szövegbe, úgy aligha vitás, hogy a vele legszorosabb szövegezési kapcsolatban álló „dictum” is („dictum promissumve fuerit”) későbbi, s valószínűleg egyidejű felvétel eredménye. Helyesnek látszik ezért Haymann⁴² az a nézete, hogy itt tulajdonképpen az eladó felelősségi alapjának utólagos és generális jellegű kiszélesítéséről van szó.

Ami már most a rabszolgák nemzetiségét és bizonyos mesterségben kiképzett, vagy ki nem képzett (veterator-novicius) voltát illeti, amennyire valószínű, hogy e klauzulák a köztársaságkori rabszolgaedictum szövegében már szerepeltek, annyira nem valószínű az, hogy az edictum legrégebbi normatív anyagának részét képezték volna. Utóbbi megállapításunkat a következő körülmények támasztják alá:

azt, hogy a rabszolga nemzetiségét és szakképzettségét (amely adott esetben — mint az Ulpianus értelmezi — sokakra nézve hátrányt jelentett, mert nehézzé tette a rabszolgának más, az új tulajdonos által kívánt mesterségben való kiképzését) eredetileg közölni lett volna szokás, kizárja egyrészt a Varro-féle stipulatioformula tartalma, amely ilyen körülményekre nem is utal, valamint a rabszolgaedictum Gellius által idézett bevezető mondata, s maga az ulpianusi kommentárban folyamatosan idézett rabszolgaedictumszöveg is. Ezek egyikében sem szerepel ugyanis a pronuntiatio kötelezettségnek e két változata. A közlési kötelezettséget tartalmazó első mondat csak öt körülmény közlésére utal (morbis, vitium, fugitivus, erro, noxa solutus). Az e tulajdonságokra vonatkozó közlés tehát sem az aedilisi garanciastipulatóknak nem szerepelt, sem az erre vonatkozó normatív szabály az album első normatív anyagába nem nyert felvételt. E megállapításunkat egyébként a római gazdasági fejlődés képe is alátámasztja. A III. században nagy lendületet vevő rabszolgaforgalom még nem produkálta a piacra dobott rabszolgatömegek oly nemzetiségbeli változatosságát, mint akár csak egy évszázad múlva. Az első pun háború után ugyanis csupán Szicília és Szardínia lakosai kerültek nagyobb tömegekben a római piacra; ezzel szemben a következő évszázad során már három világrész ontja lakosságát a római rabszolgapiacra, s így a legkülönbözőbb országok szerencsétlen népe kerül a római rabszolgatartók kezére. Ez a körülmény pedig nyil-

⁴² Haymann: Haftung. 31. 1.

vánvalólag jelentőséget ad annak, hogy a rabszolgatartó ismerje rabszolgái származását. Sokszor ugyanis ez is dönti el azt, hogy milyen célra milyen rabszolgák a legmegfelelőbbek (így pl. szellemi munkára, gyermekek mellé nevelőnek, kereskedelmi üzlet vezetőjének, íródaáknak a görögök voltak a legkerekettebbek, szőlőskertek szakszerű művelésére keletiek, íjászoknak szíriaiak, míg testi munkára, vagy gladiátor-játékokra inkább a germánok stb.⁴³). Ami most már a „veterator”-ságot illeti, ez mint ami hátrányt jelent akkor, ha a rabszolgát új gazdája más mesterségre akarja kiképezni, ugyancsak olyan körülmény, amely már egy differenciáltabb rabszolgagazdálkodás mellett jön figyelembe. Az első pun háború után e körülménynek nagy jelentősége alig lehetett. A fényűzés ugyanis, amely rabszolgáknak különböző mesterségekre való kiképzését fokozott jelentőségre emelte, nem játszott még oly szerepet, mint a köztársaság utolsóelőtti, s főleg utolsó századában. A rabszolgák özönlésének első idején ugyanis a megvásárolt rabszolgatömegeket a rabszolgatartók első-sorban földbirtokaikra irányították, ahol mezőgazdasági munkák végzésére használták őket fel. A rabszolgatartó osztály, főleg a nagy rabszolgatartók igényeinek differenciálódása azonban ezt a problémát is előtérbe juttatta, s így utóbb a rabszolga e tulajdonsága is fontossá vált;

további kérdés az, hogy ha e tulajdonságokra szóló közlési kötelezettség az album első normatív anyagában nem szerepelt, hozzávetőleg mikor vétetett fel oda? Lenel álláspontja szerint e két szabály már része az Edictum Perpetuumnak. Az ulpianusi kommentárnak idevonatkozó részei is — miután nézetünk szerint semmiképpen sem tekinthetők interpoláltként — ezt támasztják alá. Valószínű azonban, hogy e szabályok nem a hadrianusi időkben vétettek fel az edictumba, hanem már jóval korábban. Varrónak az i. előtti I. században írt, de e részben az i. előtti II. század végének viszonyaira is vonatkozó munkája rámutat arra, hogy célszerű, ha egy rabszolgatartó rabszolgái nem tartoznak ugyanahhoz a nemzetiséghez. Az egynemzetiségűek ugyanis hajlamosak a rabszolgatartók elleni szervezkedésre, s így a rabszolgák azonos nemzetisége a házi nyugtalanságok forrása lesz (De re rust. 1. 17. 5.); márpedig a rabszolgatartónak nyilvánvaló érdeke az, hogy rabszolgái egyenetlenkedjenek, mert ez esetben egyik csoportot a másikkal lehet sakkban tartani. Minthogy Varro ezt a megállapítást nyilvánvalólag a II. század végén és az I. század folyamán bekövetkezett rabszolgafelkelések tanulságaként szűri le (így pl. az első szicíliai rabszolgafelkelést igen erős mértékben segítette elő az a körülmény, hogy a szicíliai rabszolgák legnagyobb részét egy nemzetiséghez tartoztak, szíriaiak voltak)⁴⁴ nagyon valószínű, hogy a rabszolgák nemzetiségének kérdése már az első szicíliai rabszolgafelkelés után, azaz a II. század harmincas éveit követően, előtérbe jutott. Feltehető tehát, hogy a rabszolga nemzetiségének közlésére irányuló eladói kötelezettség szabálya már a II. század végén szerepelt az edictum normatív szabályai között. — Ami viszont a rabszolga kiképzettségének közlésére irányuló kötelezettséget illeti, ez a szabály a principatus elején feltétlenül élhetett már. A principatus első századában élt Quintilianus félreérthetetlenül utal erre, midőn azt mondja:

„accipimus... venales novicios” (De institutione oratoria. 8. 2. 8.).

⁴³ Misulin: Spartacus. 20. 1.

⁴⁴ Maskin id. m. 175. 1.

Miután azonban ez a szabály szoros összefüggésben van a rabszolgatartók igényeinek differenciáltságával, a fényűzés emelkedésével, ez a szabály minden valószínűség szerint már az i. előtti II. század folyamán felvételt nyert az *edictumba*, mint a pronuntiatio kötelezettségre vonatkozó rendelkezések kibővítése. A rabszolgatartók fényűzése ugyanis — mint arra Strabo egy megállapításából következtethetünk (Geograph. 14. 4. 2.) — ez időben bontakozik ki.

A rabszolgaedictum normatív szabályait illetően az eredeti normatív szöveg tehát valószínűleg csak a következő szabályt tartalmazta:

„Qui mancipia vendunt (*palam recte dicunt*) quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit” (Vö. D. 21. 1. 1.)⁴⁵

Majd a Gellius szerinti szövegből rekonstruálható pronuntiatio szabályt az i. előtti II. századnak talán második felében kiegészítette e kötelezettséget kiterjesztő két további szabály, valószínűleg a következő szövegezésben:

„Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione...” (D. 21. 1. 31. 21.) ...*palam recte pronuntiant*.⁴⁶

„Qui mancipia vendunt, praestari debent,”⁴⁷ ne veterator pro novicio veneat.” (D. 21. 1. 37.)

Az idézett, redhibitiora vonatkozó *gaiusi* forráshely az a része, hogy: „de his quae edicto aedilium continentur” tehát eleinte kizárólag a fent rekonstruálni megkísérelt pronuntiatio szabályra utalt, majd utóbb annak a köztársaság második századában történt kétértelmű kiterjesztését magában foglaló normákra. Megjegyzendő azonban, hogy — mint arra a továbbiakban rá kívánunk mutatni — e két utóbbi edictumclausula felvétele már nyilván akkor történt, midőn az edictum legrégibb szabálya az önálló jellegű redhibitio keresetre vonatkozó szabályokkal kiegészülően volt, s így a közlési kötelezettséget rendező első szabály és az önálló redhibitio kereset szabályai közt mutatkozó szövegezési kapcsolat megbontását eredményezte volna e klauzuláknak az eredeti pronuntiatio szabály közvetlen szomszédságába való beillesztése.

További kérdésként merül fel most már az, miként alakult ki az edictum-szöveg normatív részének említett magva?

⁴⁵ A rabszolgaedictum szövegének első mondata tehát szövegében a következőképpen alakult nézetünk szerint. első megjelenési formájában: „Qui mancipia vendunt, *palam recte dicunt*, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit”; az i. előtti II. század derekán e szövegből csak a hibák felsorolása marad meg, s a törölt szöveg helyére a proscriptumra vonatkozó utalás kerül a következőképpen: „Titulus scriptorum singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit; eademque omnia cum ea mancipia venibunt *palam recte pronuntiant*”; ez a szöveg maradt meg feltehetőleg a hadrianusi időkig, amikor is (legkésőbb az ediktumszerkesztő S. Julianus) a proscriptumra való utalást törölték, s a helyét egy rosszul stilizált mondatlall töltötték ki, mint azt a justinianusi kodifikációba felvett Ulpianus-kommentár bizonyítja: „Qui mancipia vendunt, certiores faciant emtores, quid morbi vitiiue cuique sit, noxave solutus non sit; eademque omnia cum ea mancipia venibunt, *palam recte pronuntiant*.”

⁴⁶ A közlési kötelezettséget tárgyzó legrégibb szabály szóhangzatára és a gelliusi szövegezésre figyelemmel stilizálva.

⁴⁷ A D. 21. 1. 37-ben közölt töredék bevezető mondatául alkalmazott szöveg az első közlési szabály első szavai és a D. 21. 1. 1. 1. második mondata figyelembevételével nyert összeállítás.

E kérdésnek taglalásánál a praetorok és aedilisek nagyobbára azonos jogképző hatásköréből kell kiindulnunk, hiszen — mint Kaser kifejti⁴⁸ — az aedilisi keresetek típusukat illetően annyira a praetori keresetek utánképzését jelentik, hogy arra az álláspontra kell jutnunk, hogy az egész aedilisi törvénykezés is mintegy a praetori törvénykezés utánképzése és kiegészítése.^{48/a}

Az aedilis curulis első lépése a rabszolgákért való eladói szavatosság kiépítésében — mint említettük — az volt, hogy bizonyos, a korábbi gyakorlatra támaszkodó garanciastipulatioformulákat alakított ki. Midőn ezek a gyakorlatban beváltak, edictumában közzétette őket s ezzel általánossá tette a forgalomban e formulákat. Így amint a praetori album legrégibb tartalmát a praetori stipulatioik, úgy az aedilisi album eredeti anyagát az aedilisi stipulatioformulák alkották. E stipulatioformulák azonban a differenciálódó forgalom mellett hovatovább feltehetőleg nem mutatkoztak elég sokoldalúnak. Ezért utóbb az aedilis valószínűleg bővíteni szándékozván az eladó felelősségének körét, a formulákban bizonyos részletezéseket, differenciálást hajtott végre. Így pl. a piaconkívüli forgalomban használatos s Varro által közölt régi garanciaformula meglehetősen félreérthető azon tételét: „sanum eum esse” (kérdéses, hogy bizonyos testi fogyatékoságok fennforgása mellett, amelyek morbusnak nem minősíthetők, tekinthető-e „egészségesnek” a rabszolga) az aedilis az edictumában proponált stipulatioformula szövegében félreérthetlenné tette a „morbus” és „vitium” kitételeknek a formulába való felvételével s emellett kiemelt még két, a rabszolga értéke szempontjából döntően fontos tulajdonságot (fugitivus, erro). A piacon kívüli gyakorlatban használatos primitív formula az aedilis gyakorlatában tehát sokrétűvé, szélesebbé vált, sőt hozzá később újabb formulák járultak. E formulák a következők lehettek:

„Id mancipium morbosum vitiosumve non esse, item fugitivum erroneumve non esse, noxisque solutum esse”.

E formulához csatlakozott a rabszolga nemzetiségére és novicius voltára vonatkozó formula, amelyekből szerintünk az edictumszöveg ilyen normatív szabályai alakultak.

Az aedilisi jogképzést megelőzőleg persze az általános rabszolgakereskedelmi forgalomban ilyen tartalmú stipulatioik aligha szerepeltek, Varro formulái ilyen irányú garanciavállalásra ugyanis nem utalnak, az aedilisi beavatkozás előtti kereskedelmi forgalom pedig — mint arra már rámutattunk — nem kívánta meg azt, hogy az eladók ilyen tartalmú garanciális ígéreteket tegyenek. Az idevonatkozó, de az előbbi stipulatioformula kialakulása után nyilván hosszabb idővel, legalábbis fél évszázaddal keletkezett aedilisi stipulatioformulák szövege kb. a következő lehetett:

⁴⁸ Kaser: Die Jurisdiction der kurulischen Ädilen. Mélanges Ph. Meylan (Lausanne, 1963.) 183. l.

^{48/a} Gallot: Étude historique sur le rôle des Magistrats dans la procédure civile à Rome. (Paris, 1912.) 57. l. — Hruza: Zum röm. Amtsrechte (Innsbruck. 1907.) 22. és k. l. — Kaser részletesen elemelve a praetori és aedilisi iurisdictio összefüggéseit „Die Jurisdiction der kurulischen Ädilen” c. tanulmányában rámutat arra, hogy pl. az aedilisi eljárásban a praetori exceptioik közül egyesek helyt kaptak a praetori edictumnak a perbeli képviselőkre vonatkozó szabályai itt is alkalmazást nyertek (id. m. 178. l.), s az aedilisi eljárásban hozott határozat végrehajtása a praetor segítségével ment végbe, akinek végrehajtási monopóliuma volt (id. m. 186. l.).

„id mancipium natione ... (exempli gratia: Graecum) ... esse”;
továbbá:

„id mancipium veteratorem non esse”, —

vagy:

„id mancipium novicium esse”.

Végül itt szerepelhetett az evictio stipulatioformula feltehetőleg az alábbi szöveggel:

„si quis id mancipium quo de agitur partemve ex eo evicerit, tunc quantum id erit, quod ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam probam recte dari.”⁴⁹

Mindezeket felül irodalmi utalások vannak rá (Paul 2. fr. 74. de V. S. — D. 34. 2. 25. 10.), hogy szerepelhetett a rabszolgaedictumban egy olyan természetű stipulatioformula, amely a rabszolga ornamentumaira, illetve azoknak a rabszolgával együtt való szolgáltatására irányuló ígéretet tartalmazhatott. Erre *Lenel*⁵⁰ hívja fel nyomatékosan a figyelmet, s utal arra, hogy itt egy elveszett edictumszabállyal állunk szemben. Ilyen szabályra a *iumentumedictum* (D. 21. 1. 38. pr.) vonatkozó része is kétségtelenül utalni látszik. Ez a szabály minden valószínűség szerint garanciastipulatio formulájából fejlődhetett ki, de a közlési kötelezettséget tárgyzó jogszabályok közt természeténél fogva nem szerepelhetett. Így nézetünk szerint a rabszolgaedictum normatív anyagának első tartalmát nem alkothatta. Az pedig, hogy a ránkmaradt edictumszövegben nem szerepel, nyilván arra mutat, hogy a stipulatioformulából itt normatív szabály nem keletkezett. A *iumentumedictum* vonatkozó szövegét (D. 21. 1. 38. pr.) szem előtt tartva, e garanciastipulatio szövegét a következőkben rekonstruálhatjuk:

„Id mancipium, utique optime ornatum vendendi causa fuerit, ita mihi tradere spondesne (promittisne)?”

— A praetori, s így nyilván az aedilisi edictum formularis részének kialakulását csak utóbb követte a normatív szabályokat tartalmazó rész kialakulása.⁵¹ Ennek folyamata az volt — az általános irodalmi felfogás szerint —, hogy a különböző előadódó esetekre tekintettel felduzzadt stipulatio, de főleg kereseti formulákból kiemelték az abban foglalt normatív magot, s azt megfelelő átstilizálás mellett, mint normatív szabályt az edictum normatív részébe illesztették. Ilyen módon alakult ki az aedilisi stipulatioformulák anyagából a rabszolgaedictum normatív szabálya, amely az eladó közlési kötelezettségére irányuló, tartalmilag részletezett azon parancsot foglalja magában, amelyet a fentiekben már, a justinianusi szövegből kiemelve, közöltünk.

⁴⁹ A rekonstrukció első része Varro: De re rust. 2. 10. 5. és D. 21. 1. 1. 1. első mondata, a második rész pedig az egyik erdélyi viaszostábla szövege nyomán készült (CIL. III. p. 941.).

⁵⁰ *Lenel*: Das Edictum Perpetuum. (Leipzig 1907.) 539. l.

⁵¹ Azt, hogy a Hadrianus előtti edictum két részből, egy normatív és egy formularis részből állott, már Heineccius (*Rudorff*: Zschft. f. Rechtsg., III. k. 41. l.) állította, aki viszont e nézet úttörőjéül egy Revardus nevű romanistát említ. Ezt vallja *Labatut* (*Historie de la préture*. Paris. 1868. 315. l.) is. E nézettel helyezkedik szembe *Rudorff*, aki az edictalis normák és formulák elválaszthatatlanságát vallja, míg *Wlassak* (*Edict u. Klageformel*. Jena. 1882. 25. l.) a régebbi nézeteket még azzal is alátámasztja (id. m. 59. l.), hogy a *collatio honorum* és a *cautio damni infecti* szabálya a normatív részben, míg a hozzájuk tartozó stipulatio az edictum függelékében szerepel (formularis rész).

A közlési kötelezettséget tárgyzó normatív edictumszabály alapját tevő három előbb említett aedilisi stipulatioformula (1. a rabszolga egészségi állapotát, szőkevény-csavargó voltát, noxális kötöttségét, 2. nemzetiségét, 3. veterator minőségét tárgyzó formulák) egymáshoz való viszonyát illetően meg kell azonban állapítani, hogy míg az elsőnek megfelelő normatív szabály az *ulpianus* kommentárban összefüggőleg közölt szövegben szerepel, a két utóbbinak megfelelő normákra a kommentár csak külön utal, s ugyanakkor a *principatus* idejéből eredő további közlési kötelezettséget előíró normatív szabály („*Item si quod capitale fraudem... pronuntianto*”), bár nem az első szabály közvetlen folytatásaként, de ugyanabban az összefüggő szövegben maradt ránk. Hogyan lehetséges ezt a tényt összhangba hozni azzal a megállapításunkkal, hogy a normatív rész közlési kötelezettséget előíró első mondata legelőször keletkezett, ezt követően jöhetett létre a rabszolga nemzetiségre és veterator voltára vonatkozó közlési szabály, s csak a császárkorban a rabszolga bizonyos egyéb lelki, illetve előítéletbeli hibáira utaló harmadik közlési szabály?

A rabszolga egészségi állapotára, szőkevény-, csavargó mivoltára és noxalis kötöttségére vonatkozó közlési kötelezettséget tárgyzó első ilyen nemű edictalis norma, továbbá a rabszolga nemzetiségére és veterator voltára vonatkozó hasonló imperatív szabály a köztársasági korban végbemenő aedilisi jogképzés eredménye. Ez azt jelenti, hogy az aedilis akár az általános kereskedelmi forgalomban használt stipulatiót előképül felhasználva, akár anélkül, a maga szerkesztette stipulatioformulából kiemelte a normatív magot, s azt a normatív szabályok közé vette fel. A közlési kötelezettséget tárgyzó említett első imperatív norma közzététele után az aedilis — mint arra a továbbiakban rámutatunk — megkezdte e szabályra, mint alapra támaszkodva az önálló *redhibendi iudicium*ra vonatkozó normatív szabály megszerkesztését az edictum normatív része számára, az aedilis jogképzés rendes menete útján. Eközben válik szükségessé a forgalom követelményei folytán az, hogy a rabszolga említett két tulajdonságára (nemzetiség, veterator) eddig csak aedilisi stipulatio keretében szereplő utalás normatív szabállyá alakíttassék, s az edictum normatív részében közzététessék. Miután azonban az ezen ediktumklauzulákat a normatív részbe felvevő aedilis a normatív rész már eddig kialakult szövegét nem kívánta megbontani azzal, hogy az edictum közlési kötelezettséget tárgyzó első normájának szövegét kiszélesíti (ezt ugyanis a már e szabályra rakódó *iudicium redhibitorium*-ot tárgyzó szabály is nehezítette), e helyett ezt követőleg iktatott be a szövegbe két önálló közlésre vonatkozó normát, mint utólagos ediktumklauzulákat.

Az aedilisi jogképzésnek ez a menete azonban a *principatus* idején — miután a *princeps* a köztársasági magistratúrák hatalmát lényegében önmagára ruházta — már túlhaladottá válik. Az aedilisi szabályok hordozója e korban lényegében az edictum normatív része (ezt igazolja az ediktumkommentárok anyaga, amely a formulákra már alig utal), hiszen az absztrakt anyagi szabályok itt szerepelnek elsősorban; az edictum kiegészítése tehát — császári intenciók alapján — a normatív rész vonatkozásában megy végbe. Így valószínűnek látszik, hogy minden formuléris előzmény nélkül a nagy rabszolgatartók részéről elhangzott kívánságnak megfelelően egészítette ki az átszerkesztés során az erre hivatott állami faktor, talán maga *Salvius Julianus* a normatív részt a rabszolgák erkölcsi hibáinak, illetőleg előéletének közlésére vonatkozó szabállyal. Minthogy pedig ez a szabály nem volt egy kialakulási folyamat

eredménye, hiszen a császárkorban új aedilisi stipulatioformulák képzése az önálló redhibendi iudicium teljes kiképzettsége mellett teljesen indokolatlan lett volna, így az ediktumszerkesztő nem is érezte szükségét annak, hogy ebből a közlési kötelezettségeket tárgyzó szabálytól külön, önálló ediktumklauzulát alkosson, hanem azt egyszerűen hozzáfűzte ahhoz az összefüggő normatív részhez, amely már fentebb szintén a rabszolgák erkölcsi fogyatékoságára vonatkozó közlési kötelezettségről (*fugitivus errove*) szól.

III.

A fentiekből megállapíthatólag tehát Gaius azon kitétele, mely szerint: „*Si venditor de his quae edicto aedilium continentur non caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium intra duos menses, vel quanti emptoris intersit, intra sex menses*” (D. 21. 1. 28.), határozottan utal arra a körülményre, hogy az edictalis előírásokban foglaltak tekintetében az eladó garancianyújtásra volt kötelezve, s e kötelezettség teljesítésének elmulasztása esetén az aedilis a vevő részére bizonyos igények érvényesítését teszi lehetővé. A kérdéses forráshelyből tehát a következő szabályok olvashatók ki:

a) az eladó köteles a vevő részére kötelező ígéretet tenni arra nézve, hogy az eladásra kínált rabszolga mentes az edictumban felsorolt hibáktól;

b) amennyiben az eladó elmulasztaná az ígéret megtételét, úgy az aedilis keresetet ad a vevő részére a vétel felbontására, illetőleg a jelentkező interesse erejéig terjedő kártérítésre;

c) vétel felbontására irányuló kereset két hónap alatt, az interessekereset pedig még további négy hónap alatt érvényesíthető oly módon, hogy az első két hónapban a vevőnek választása van a felbontási és az interessekereset között.

Nézzük ezek után egyenként e szabályokat.

ad a) Mire nézve volt köteles az eladó ígéretét tenni a vevőnek, s milyen módon? Az előbbi fejezetben foglaltak alapján a kérdés első felére azt felelhetjük, hogy az eladónak az áru edictumban foglalt hibáktól való mentességére nézve kellett garanciát vállalni. Szavatolnia kellett tehát az eladónak azt, hogy a rabszolga nem „*morbosus*”, nem „*vitiosus*”, nem „*fugitivus*” és nem „*erro*”, valamint „mentes a noxalis kötöttségtől”; a rabszolgaedictum normatív részében foglalt legelső szabály ugyanis — mint arra már rámutattunk — ezekre vonatkozólag mondotta ki, hogy „*palam recte dicunto (pronuntianto)*.”

Ami már most az ígéret formáját illeti, — mint a fentiekben kifejtettük — ez eleinte kizárólag szóbeli lehetett (*stipulatio*), majd utóbb az aedilis szabályozás lehetővé tette e téren az ún. *proscriptum* formájában az írásbeliséget. Ennek az írásbeli áruajánlatnak az intézménye azután nyilván nemcsak a közársasági, de a principatuskorabeli jogban is érvényesült, azonban legkésőbb a hadrianusi edictumredactio idején hatályát veszítette. A kérdés most már az, hogy milyen polgári jogi hatály fűződött a *proscriptum* intézményéhez, ez az írásbeliség elvét érvényre juttató intézmény hogyan viszonyult az eladó szóbeli közlési kötelezettségéhez, mikorra tehető a *proscriptum*nak, mint polgári jogi intézménynek kialakulása, s végül miben leli magyarázatát az, hogy ez az intézmény legkésőbb a hadrianusi korban elavult?

A proscriptum polgári jogi hatályát illetően az irodalom eltérő nézeteket produkál. *Bechmann*⁵² szerint az írásbeli ajánlat csupán vásárrendészeti előírás, amelynek közigazgatási jogi hatálya van csupán. Szerinte ugyanis amennyiben az eladó proscriptumot nem függesztett ki, az aedilis eltávolította őt a piacról, azonban polgári jogi hatály csakis a szóbeli nyilatkozathoz (stipulatio) fűződött. Szerinte tehát a hiba írásbeli feltüntetése nem helyettesítheti a szóbeli közlést. Ezzel szemben *Karlowa*⁵³ a proscriptumnak polgári jogi hatályt tulajdonít. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy jöllehet az írásbeli ajánlattétel — amely véleménye szerint úgy a piacon, mint a magánházaknál, tehát piacon kívül kötött rabszolgavételeknél használatos volt — nem volt kötelező, de ha azt az eladó megtette, úgy ahhoz kötve volt.

Bár előre kell bocsátanunk, hogy a Gellius által szószerint idézett edictumszöveg önmagában egyik értelmezést sem zárja ki, *Bechmann* nézete elgondolásunk szerint mégis több okból elfogadhatatlan. Aligha lehet kétséges, hogy az írásbeli áruajánlattételre vonatkozó aedilisi előírás abban leli alapját, hogy az aedilisek egyszerűsíteni kívánták az egyre növekvő rabszolgaforgalom lebonyolítását, a rabszolgák nagy csoportokban való eladását azzal, hogy lehetővé tették az eladónak írásbeli ajánlattal helyettesíteni a szóbeli nyilatkozatot, azaz magát a stipulatio aktusát. Ezzel elkerülhetővé vált az, hogy pl. egy százas, vagy még nagyobb rabszolgacsoport ugyanazon vevőnek való eladásánál az eladó külön-külön mindegyik rabszolgára nézve garanciát stipuláljon. Elegendő volt e helyett az, hogy az eladás pillanatában minden egyes rabszolgára nézve ki legyen függesztve az árut leíró nyilatkozat. Emellett persze a vevő nyilvánvalólag megkövetelhetette a stipulatót minden egyes rabszolgára nézve, hiszen az aedilisi edictum a piac számottevő vevőinek, a nagy-rabszolgatartóknak igényeit legnagyobb mértékben kívánta kielégíteni. A *lénnyeg nézetünk szerint csupán az lehetett, hogy az eladó részéről az eladás pillanatában (cum ea mancipia venibunt) írásbeli, vagy szóbeli nyilatkozat tétessék.* Ez alapította meg ugyanis az eladó hibafelelősségét a vevővel szemben. A nyilatkozattétel különböző módjainak lehetőségére utal az összefoglaló értelmű: „közhírré tétessenek” (= pronuntianto) kifejezés. Ha viszont — mint *Bechmann* gondolja — a proscriptum nem ezt az egyszerűsítést szolgálta, úgy annak bevezetése teljesen indokolatlan lett volna. A forgalom egyszerűsítését ugyanis aligha mozdította volna elő az, hogy a csoportvételnél az eladó élőszóban ígéri (stipulálja) mindazt, amit a rabszolga nyakára akasztott táblán ígér. Kérdés azonban, hogy a gelliusi edictumszöveg nem csupán valóban csak közigazgatási intézkedést tartalmazott? Erre nézve meg kell állapítanunk, hogy olyan, az aedilisi edictumból szószerint fennmaradt szövegrészt, amely polgári jogi hatály nélküli intézkedéseket (kizárólag rendészeti jellegűeket) tartalmaz, a vonatkozó fragmentumokban egyet sem találunk (bár nem tagadjuk azt, hogy az edictum egyéb részeiben nem tartalmazott volna ilyen természetű intézkedéseket). Itt csak olyan szabályok találhatók, amelyek a rabszolga és baromvételnél magával a vétellel kapcsolatos eladói kötelezettséget is annak jogkövetkezményeit megállapítják. Minthogy pedig a Gellius által idézett edictumszövegrész, mint azt éppen *Bechmann* maga mutatja ki, szervesen illeszkedik bele az *ulpianusi* kommentár vonatkozó részébe (D. 21.

⁵² *Bechmann*: Kauf. I. k. 400. l.

⁵³ *Karlowa* id. m. II. k. 1289—1290. l.

1. 1. 1.), aligha kétséges, hogy az írásbeli nyilatkozat is polgári joghatást vont maga után. Helyesen állapítja meg tehát Karlowa, hogy ha a proscriptum megtétele nem is volt kötelező, de ha az eladó megtette, úgy kötve maradt ahhoz. Az áruajánlatnak a vétel időpontjában való kifüggesztettsége tehát megalapította az eladó hibafelelősségét. Ez pedig más szóval azt jelentette, hogy a proscriptum kifüggesztése stipulatiót pótol, azaz, ha vevő utóbb oly hibát észlelt, amelytől való mentességet a proscriptum garantálta, úgy az eladó ellen actio ex stipulatu volt érvényesíthető.⁵⁴

Nem helyeselhetjük ezzel szemben Karlowa abbéli nézetét, hogy a proscriptum kifüggesztése szokásos volt nemcsak a piacon, de a magánházaknál történő eladásnál is. Abból kell kiindulnunk itt is, hogy a proscriptum intézményét rabszolgacsoportok eladásának egyszerűsítésére irányuló törekvés hozta létre. Nyilvánvaló viszont, hogy ilyen nagyobb csoportok nem a magánházaknál, hanem a piacon kerültek eladásra. Az aedilisi szabályok ugyanis a kereskedőket a piacra szorították, amennyiben piacon kívül kötött rabszolgavételeknél a vevő nem volt biztosítva a rabszolgakufár csalásai ellen, s így piacon kívül nem is szívesen vásárolt tőle. E körülmény viszont saját érdekében arra készítette a kufárokat, hogy a piacra vigyék portékájukat. Emellett megjegyzendő, hogy a nagy rabszolgacsoportokat nem a Rómában lakó polgárok, hanem az idegen kufárok bocsátották áruba, így tehát azok forgalma nyilvánvaló nem piacon kívül, magánházaknál, de a piacon bonyolódott le. Egyébként is az aedilis a rabszolgavételre vonatkozó edictalis rendelkezéseit mint vásárbíró bocsátotta ki, tehát e rendelkezések nem is vonatkozhattak ebben az időben a piacon kívüli vételekre. És nem szól ez ellen az sem, hogy az aedilisek egyben városrendészeti jogkör is gyakoroltak, e jogkörük ugyanis semmi esetre sem terjedt ki vételi ügyletek szabályozására, hanem utak, terek, nyilvános épületek, vízvezetékek s vallási cselekmények (temetési menet stb.) feletti felügyeletre.

Vizsgálandó ezután, hogy mely időben vezethették be a proscriptum intézményét?

A római rabszolgaforgalom — mint fentebb rámutattunk — már az első pun háború befejezésétől kezdve erősen növekszik. Ez teszi szükségessé a rabszolgaedictum közzétételét. Ez a II. század második felében nyilván be is következik. A rabszolgaforgalom területén újabb fokozódást Makedónia és Görögország meghódítása eredményezett. Ennek során a rabszolgatömegek Rómba való özönlése oly mértékben nőtt, hogy míg az előbbi évszázadban egy-egy győztes háború után 10 000—20 000-es tömegek kerültek be a gazdasági vérkeringésbe, most pl. Sempronius Gracchus Sardinián egyetlen alkalommal 30 000 embert ejtett foglyul (i. e. 177.), úgyhogy ezeknek a piacra való beözönlése mélyen leverte a piac árait; az epeirosi városok lerombolása idején, a II. század hatvanas éveiben pedig egyszerre 150 000 itteni lakost adtak el rabszolgának.⁵⁵ Nyilvánvaló, hogy éppen ez események folytán duzzadt fel annyira a római rabszolgapiac, hogy a rabszolgavételt rendező jogszabályokon módosítani kellett a tömegforgalom rugalmas lebonyolíthatása céljából. Az intéz-

⁵⁴ Bár kétségtelen, hogy e megállapítás némileg merésznek látszik, hiszen a stipulationál éppen a verbálaktus pontos betartása a döntő, a jogfejlődés menete azonban alátámasztja abbéli feltevésünket, hogy a proscriptum stipulatiót pótló erővel rendelkezhetett.

⁵⁵ Maskin id. m. 144. l. — Misulin: Spartacus. 14—15. l.

mény keletkezése tehát feltehetőleg a II. század derekára esik. További kérdés azonban, hogy mi lehetett oka annak, hogy ez az intézmény a principatus I.—II. századában elavult?

Ha ez intézményt a rabszolgaforgalom fellendülése, és pedig nyilván rövid idő alatt óriási mértékre való duzzadása hozta létre, valószínű, hogy addig volt érvényben, míg a rabszolgák egy tömegben való eladása a kínálat széles keretei folytán lehetséges volt, s akkor válik szükségtelessé, midőn a rabszolgaforgalom is sorvadásnak indult.

Valószínűnek látszik, hogy a proscriptum a hadrianusi korszak egyre jobban gyűrűlő forgalmú rabszolgapiacán⁵⁶ már elveszti jelentőségét. Ennek következménye pedig az, hogy az edictumszerkesztő az átszerkesztett edictumszövegből ki is hagyja: az ezen intézményre való utalást.

ad b) A Gaius-féle szövegből kiolvasható második szabály szerint: az aedilis az edictum előírásait be nem tartó eladóval szemben „redhibitio”-t alkalmazhat, illetőleg a vevő részére, annak interesse-je erejéig menő kártérítést biztosíthat.

Megállapítottuk, hogy a közlési kötelezettség realizálásának formája legelőször a stipulatio volt. A rabszolgaedictum normatív részének szövege szerint az ott előírt módon stipulálni kellett (majd utóbb legalábbis hirdetményileg ígérni a proscriptum formájában) az áru hibamentességét és noxamentességét. A Gaius-féle szöveg szerint tehát arról van szó, hogy az aedilis milyen vevői igényeket fog a stipulatio elmulasztása esetére az eladóval szemben védelemben részesíteni. Más szóval e szövegben foglaltak azt jelentik, hogy amennyiben az eladó az aedilisi felhívásnak eleget nem tesz, e jogsérelemből kifolyólag a vevőnek kétféle igényt biztosít. Kérdés azonban, hogy e kétféle igény érvényesítésének mi az előfeltétele: pusztán a stipulatio megkötésének megtagadása, avagy ezenkívül az edictalis hiba jelentkezése is?

Pringsheim⁵⁷ nézete e tekintetben a következő:

a vételnek olyan formában való felbontása, hogy a felek a másik által szolgáltatott árut, illetőleg vételárat kölcsönösen visszaadják (tehát az ügylet rendhibitioja), oly módon alkalmas a stipulatio kikényszerítésére, hogy amennyiben az eladó vonakodik a vevővel a stipulatiót megkötni, -az aedilis redhibitiot biztosít a vevő részére anélkül, hogy az hibát észlelt volna a megvett rabszolgán. Ezzel szemben, amennyiben a „vel quanti emtoris intersit” kitétel arra utal, hogy az aedilis vételárcsökkenést biztosít a vevő részére oly módon, hogy a vevő interesse-jének megtérítésére kötelezi az eladót, ez utóbbi intézkedés teljesen értelmetlen, mert ilyen igényérvényesítésnek csak akkor van helye, ha a fogyatékoság jelentkezett; viszont ekkor már semmiképpen sem lehet szó arról, hogy az eladó garanciastipulatiót kössön, hiszen most már az interesse megtérítésre, azaz a vételár egy részének visszafizetésére lesz az aedilis által kötelezve. Nézetünk szerint Pringsheim a kérdést nem fogja meg helyesen. Az aedilis által biztosított „redhibendi iudicium”, valamint az interestessé irányuló igény érvényesítése nem fogható fel úgy, hogy annak még mindig az a döntő célja, hogy a vevő által indítható actio ex stipulatu alap-

⁵⁶ Hadrianus idején már rabszolgaszerző háborúk alig vannak; a császár lemond Traianus perzsiái hódításairól és minden energiáját a béke megszilárdítására, a provinciái határok biztosítására szenteli.

⁵⁷ Pringsheim: Das Alter der aedilizischen actio quanti minoris, SZ. 69. k. 1952. 258. és k. 1.

jául szolgáló stipulatiót kényszerítsen ki. Pringsheim ugyanis nyilván ezt tartja a redhibitio kereset döntő hivatásának, mert azt mondja, hogy az eladó e köteleességmulasztását az aedilis a vevő kérésére redhibitioval torolja meg. Nyilván úgy képzei tehát a dolgot, hogy az eladó a kilátásba helyezett redhibitio eljárás nyomása alatt végre mégis stipulálni fog, s most már meg lesz az alap az actio ex stipulatu útján való perlésre, ha az aedilisi hiba a stipulativ ígéret ellenére is jelentkezne. Szerinté tehát a redhibitio kereset — a másikat ugyanis szerkezeténél fogva alkalmatlannak látja a stipulatio kikényszerítésére — így ugyanazt a célt szolgálja, mint az esetleges aedilisi bírságolás, amely nyilván az aedilisek eredeti kényszereszköze volt. Ha ez így van, akkor nincs semmi fejlődés az aedilisi beavatkozás előbbi esetleges formájához képest, sőt az eljárás sokkal bonyolultabbá válik azáltal, hogy a régi egyszerű aedilisi bírságolás helyett az aedilis egy külön peres eljárással próbálja az eladót stipulatióra kényszeríteni. Az egyre növekvő rabszolgaforgalom mellett az aedilisek célja ez semmiesetre sem lehetett, hanem sokkal inkább az, hogy az esetlegesen alkalmazott egyszerű multa-eljárást még egyszerűbb, de a nagy-rabszolgatartó-vevő érdekeit jobban biztosító eljárás váltsa fel. Nézetünk szerint tehát: *amennyiben az eladó vételkötéskor a vevő részére az áru hibamentességét illetőleg garanciát nem stipulált, az aedilis nem kényszerítette őt erre többé sem bírságkiszabással s nem is helyezett kilátásba ellene külön peres eljárást (redhibitio pert), hanem megadta a vevőnek a lehetőséget arra, hogy amennyiben a hiba két hónapon belül jelentkezne, a vétel felbontását kérje.* A redhibitorius eljárás stipulatióra készítő ereje tehát csupán abban állott, hogy az eladó tudta azt, hogy amennyiben elmulasztja a garancia stipulálását, úgy a redhibitio folytán súlyosabb anyagi helyzetbe kerülhet, hiszen a redhibitio kereset bizonyos esetekben a duplumra menő condemnatiót eredményez (D. 21. 1. 45.)

Kérdés ezután, hogy értendő a szövegnek a további, az interessekeresetre vonatkozó része. *Pringsheimnek*⁵⁸ e kérdésben vallott nézete fenti felfogásából adódik. Emellett rámutat arra, hogy ha ez a gaiusi utalás a vételárcsökkentést tárgyazza, úgy feltétlen későbbi beszúrás eredménye lehet. *Monier*,⁵⁹ aki a vételárcsökkentési keresetet a justinianusi kompiláció termékének tartja szintén erre az álláspontra helyezkedik, s e nézettel szemben csak *Haymann*⁶⁰ foglalt állást.

Elgondolásunk szerint a vételárcsökkentési kereset⁶¹ szerkezeténél fogva minden nehézség nélkül szerepelhetne a gaiusi szövegben. Az eladónak stipulatióra való késztetését szolgálja ugyanis az a körülmény is, hogy a redhibitio kereset határidejének letelte után még 4 hónapig lehetséges — a hiba jelentkezése esetén — a vételár részleges visszafizetésében realizálódó érdekséigényt érvényesíteni. Tekintettel azonban arra, hogy a rabszolgae dictum ránk-

⁵⁸ *Pringsheim* uo.

⁵⁹ *Monier* id. m. 104. l.

⁶⁰ *Haymann*: Haftung. 26. l. Lásd még *Jöns—Kunkel—Wenger*: Röm. Privatrecht. (Berlin. 1935.) 234. l.

⁶¹ *Pringsheim* (id. m. 258. l.) „egyszerű interesse keresetről” szól a „vel quanti emtoris intersit” kitétellel kapcsolatban. Helyesen mutat azonban arra rá *Haymann* (Haftung. 26. l.), hogy az interesse kereset valójában vételárcsökkentési kereset, tehát ún. actio quanti minoris, amelynek ez időben való létezését *Pringsheim* tagadja.

maradt szövege a vételárcsökkenés lehetőségéről nem beszél, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a Gaius-féle szöveg utolsó mondata („vel quanti etc...”) nem tükrözi az eredeti helyzetet, hanem már csak egy későbbi fejlődési fokot mutat be. A fentieket összegezve tehát: a *stipulatio kikényszerítésére szolgáló első esetleg alkalmazott aedilisi eszközt, a bírságkiszabást felváltotta általános jelleggel a redhibitio alkalmazása. Ez azt jelentette, hogy ha az eladó elmulasztott stipulálni s utóbb a rabszolgán fogyatékoság mutatkozott, az aedilis a vevő kérelmére — a szolgáltatások kölcsönös visszaadása mellett — felbontotta a vételt. Ha azonban az eladó garanciát szabályszerűen, stipulált, ilyen természetű igénye a vevőnek nyilván nem volt. A redhibitio funkciója tehát e fejlődési fokon *subsidiarius* természetű volt. Stipulatio mellett ugyanis a hiba jelentkezésekor nem lehetett redhibitiot kérni, s a vevő igényeit csupán *actio ex stipulatu* alapján érvényesíthette. (Ha tehát pl. az eladó vonakodott stipulatio garanciát vállalni abban a tekintetben, hogy a rabszolga csavargó, s utóbb a vevőnél is annak bizonyul, úgy az aedilis redhibitiot biztosított a vevő részére, ha azonban az eladó garantálta a stipulatio keretében, hogy a rabszolga nem csavargó hajlamú s utóbb a vevőnél annak bizonyult, úgy a vállalt garanciáért való helyt nem állás alapján a vevő csupán *actio ex stipulatu*-t kapott az eladóval szemben igényei érvényesítésére, de redhibitiot részére az aedilis nem biztosított.) Pringsheimnek e kérdésben vallott felfogása tehát teljesen figyelmen kívül hagyja azt, hogy a rohamosan növekvő áruforgalom, melynek legfontosabb tárgya éppen a rabszolga, egyre egyszerűbb eljárásokat, kevésbé körülményes jogi formákat kíván a forgalmi élet lebonyolítására, s csupán az adott Gaius-féle szöveg szűklátókörű magyarázatával kísérli meg a kérdés boncolását.*

ad c) További problémát jelent a Gaius-féle szöveggel kapcsolatban az a körülmény is, hogy az a redhibitios kereset megindításának idejét két hónapban szabja meg, míg a D. 21. 1. 19. 6. szerint:

„Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet.”

Mi az oka a két szöveg közt a keresetindítási határidő tekintetében mutatkozó ezen eltérésnek? Nem kétséges az, hogy a Gaius-féle forráshely a *subsidiarius* rendeltetésű (garanciastipulatio hiányában alkalmazott) redhibitiora utal, míg a most idézett hely a már közvetlen a vételi ügyletből eredő *actio redhibitoria* határidejét állapítja meg. Kérdéses tehát, hogy a *subsidiarius* és az önálló redhibitio érvényesítésére nyitvaálló határidő mindig eltért-e egymástól, s ehhez képest a hat hónapos redhibitios határidőt csak azért ismerjük általános szabályként, mert a *subsidiarius* redhibitio időközben elavult, vagy pedig a redhibitio érvényesítésére nyitvaálló határidő eredetileg általánosan két hónap volt, úgy a *subsidiarius*, mint az önálló redhibitio esetében, s csak utóbb emelték azt fel 6 hónapra.

Ha abból indulunk ki, hogy az aedilis által a rabszolga piaci vevője számára magistratualis jogsegélyként nyújtott *subsidiarius* jellegű redhibitio a jogfejlődés alacsonyabb, míg az önálló redhibitio annak magasabb fokára utal, úgy nem lehet kétséges az, hogy a redhibitio korábbi szerkezetére nézve érvényes szabályok hatással lehettek a redhibitio későbbi szerkezetére is. Nem lehet kizárni tehát azt a lehetőséget, hogy a garanciastipulatio hiánya esetén jelentkező redhibitios igény érvényesítésére nyitvaálló kéthavi határidőt megállapító szabály akkor is érvényesülhetett, midőn az aedilis a rabszolgavevőnek az eladói garancia stipulálására való tekintet nélkül is redhibitios kereset-

tet biztosított. Hol találunk azonban e kétségkívül tetszetős feltevésre forrásbeli megalapozást?

A rabszolgaedictumnak a justinianusi kodifikációban ráánkmaradt szövege a redhibitio kereset határidejéről nem szól, s arra nézve adatot csak az edictumkommentárok szolgáltatnak.⁶²

Az irodalom általában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a rabszolgaedictum eredeti szövegéből hiányzik a redhibitorius kereset megindításának határidejére vonatkozó utalás; sőt pl. legutóbb *Pringsheim* (id. m. 297. l.) emelte ki, hogy ez a kérdés a rabszolgaedictum vonatkozásában észlelhető aligha megoldható rejtélyek közé tartozik. *Lenel* ezzel szemben e gordiusi csomót egy mondatnak az edictumszövegbe való beiktatásával kívánja megoldani, és pedig a következőképpen: „emptori omnibusque ad quos ea res pertinet (*in sex mensibus, quibus primum de ea re experiundi potestas fuerit*) iudicium dabimus”. Megállapítása szerint az általa beillesztett szövegrész a rabszolgaedictum szövegében feltétlenül szerepelt, s így az edictumredactionnak is figyelembe kellett azt venni, s csupán elnézésből maradhatott ki a justinianusi szövegezésből. Támaszkodik pedig e kérdésben *Lenel* egyrészt *Ulpianus*nak a rabszolgaedictum perlési határidőkre vonatkozó rendelkezéseit kommentáló megállapításaira (D. 21. 1. 19. 6.), valamint *Gaius*nak (D. 21. 1. 20.) e határidők értelmezését tárgyzó szöveghelyére. (EP. 555. 1. 3. jz. és Paling. II. k. 885. h.). — Az irodalom szerint nem vitás, hogy az idézett *Ulpianus*i kommentárresztlet, amelyet *Lenel* ide vonatkoztat („Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet” etc.) az utolsó mondat kivételével (amely a „dicta” és „promissa” kérdését tárgyalja a határidők vonatkozásában) eredeti. Ha azonban ezt az érvelést elfogadjuk, úgy logikusan következne ebből, hogy azt is megállapítsuk, hogy az actio quanti minoris, s az annak megindítására nyitvaálló határidőt tárgyzó rendelkezés is szerepelt a D. 21. 1. 1. 1-ben foglalt edictumszövegben, s ez is csak elnézés folytán maradt ki abból a justinianusi szövegezésnél; ugyanis az idézett *Ulpianus*i kommentárresztlet egész — interpoláltság gyanúján felül álló — szövege így hangzik: „Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet; si autem mancipium non redhibeatur, sed quantio minoris agitur, annus utilis est; sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit.” Ezt a következtetést azonban maga *Lenel* nem meri levonni. Ami viszont az idézett *Gaius*i kommentárresztletet illeti, azt *Haymann* (Haft. 113. 1. 1. jz.) határozottan interpoláltként tartja, s így ebből is nehezen lehet következtetni *Lenel* nézetének helytállóságára. Ehhez képest valószínűnek látszik, hogy az eredeti edictumszövegből is hiányzott a redhibitoria actio megindítására nyitvaálló határidő megjelölése.

Az ún. iumentumedictum (D. 21. 1. 38. pr.) szemben a rabszolgaedictummal az igásbarmok eladásával kapcsolatos redhibitio határidőket már pontosan közli. A kérdéses forráshely értelmében az állat felszerelésének hiánya miatt a vevőnek joga van az actio de iumentis ornamentorum nomine redhibendis-sel 60 nap (= 2 hónap) alatt az ügylet felbontását, továbbá az állat morbusa, vagy vitiuma miatt 6 hónap alatt actio redhibitoriával ugyanezt kéri. Az itt jelentkező két hónapos határidő az említett *Gaius*-féle forráshellyel való összevetésében arra látszik utalni, hogy a redhibitoria való perlés határideje akár az „ornamenta” hiányossága volt annak alapja (t.i. azon felszerelés, amelyet az állat az eladáskor viselt), akár pedig az igásállat morbusa vagy vitiuma, minden-

⁶² D. 21. 1. 19. 6.

képpen 2 hónap lehetett, s csak utóbb, valamilyen ok következtében emelték fel az utóbbi miatti redhibitio igény érvényesítésének határidejét 6 hónapra. E körülmény természetesen következtetési alap a rabszolgavétellel kapcsolatos redhibitio eredeti határidejének vonatkozásában is, annál is inkább, mert az alábbi szöveg szintén a redhibitio 2 hónapos határidejére utal:

„Si quid ita venerit, ut nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conventio rata habetur; si autem de tempore nihil convenerit in factum actio intra sexaginta dies utiles accomodatür emptori ad redhibendum, ultra non.” (D. 21. 1. 31. 22.)⁶³

Fennmarad azonban továbbra is az a kérdés, hogy vajon mi volt az oka e perlési határidőre vonatkozó módosításnak, s hogy ha ilyen módosítás valóban történt, mikor mehetett az végbe?

A subsidiarius jellegű redhibitionál Gaius szerint érvényesülő rövid (két-hónapos) határidő alkalmazását véleményünk szerint döntő módon az a törekvés indokolhatta, hogy a rabszolgapiac vételi ügyleteit rendező aedilisi szabályok mind teljesebben szolgálhassák az egyre növekvő rabszolgaforgalom lebonyolítását. A rabszolgák piacán jelentkező nagy áruforgalom természetszerűleg megköveteli az ügyleti formalitások kiküszöbölését, a rövid perlési határidőket stb. A forgalom gyors lebonyolítása ugyanis megkívánja azt, hogy a felek sokáig bizonytalanságban ne maradjanak. Emellett azonban rövid határidő alkalmazását nézetünk szerint még más körülmény is indokolta. Ulpianusnak a rabszolgaedictum szó szerinti szövegét közlő kommentárja az edictum-szöveg idézése után mindjárt rámutat az edictum proponálásának céljára:

„Causa huius edicti proponendi est, ut occurratur fallaciis vendentium, et emtoribus succurratur, quicunque decepti a venditoribus fuerint.” (D. 21. 1. 1. 2.)

Az edictum tehát a római rabszolgapiac legnagyobbbrészt Rómában, vagy környékén lakó legáländőbb vásárlóinak, Róma nagy rabszolgatartóinak érdekeit kívánta körülbástyázni a „csaló rabszolgakufárok” furfangjával szemben, akik általában nem voltak római polgárok, hanem távoli vidékekről rabszolgakészletük eladása végett Rómába jött idegenek, peregrinusok,⁶⁴ akik között kalózok is lehettek.⁶⁵ A piac vásárlóközönségének az a része, amely állandónak volt tekinthető, a nagy rabszolgatartókból adódott, akik rendszeresen itt szereztek be egyre növekvő üzemeik számára a munkaerőt. Ezzel szemben a rabszolgakereskedők vonalán ilyen állandóság korántsem létezhetett a rabszolgaforgalom kialakulásának és virágzásának korában. A rabszolgakufárok, mint külföldiek, portékájukkal többnyire messze idegenből jöttek, s miután a pezsgő forgalom mellett áruikon nyilván többnyire hamar túladtak, Rómából ismét eltávoztak. Igen kétséges volt azonban az, hogy Rómába ismét vissza fognak-e áruikkal térni, hiszen Róma az illető országával időközben háborúba kevered-

⁶³ A szöveget az irodalom általában eredetinek tartja, csupán Knip (Praescriptio u. Pactum. Festschrift. f. Leist. Jena. 1891. 165. l.) feltételezi, hogy a mondat elején szereplő „quid” szó helyett eredetileg „mancipium” szerepelt, míg De Francisci (Synallagma. Pavia. 1916. II. k. 82. l.) szerint az „actio” helyett eredetileg „iudicium” szerepelhetett.

⁶⁴ Monier (id. m.): „Or le marchands d'esclaves étaient ordinairement des pérégrins parmi lesquels les Grecs tenaient le première place.” (29. l.)

⁶⁵ Maskin, id. m. 159—160. l. és Augustus principatusa (Bp. 1953.) 338. l.

hetett — amire Róma hódító politikája mellett állandóan fennállt a lehetőség —, s e körülmény esetleg hosszú időre, vagy végleg kizárta a kereskedőnek Rómába, szabad emberként való visszatérését. Midőn azonban a Mediterraneum teljes egészében római uralom alá kerül, a rabszolgakereskedelem is nyilván szervezetté válik, hiszen ez alapvető érdeke Róma nagy rabszolgatartóinak. A birodalom lakói mind szélesebb körben kapnak polgárjogot, s a rabszolgakufárok közt is megjelennek a római polgárok, akik állandóan a rabszolgapiacra vannak, s ügynökeik útján hozatják fel az árut a piacra. *Míg tehát a köztársaság idején a római rabszolgapiacnak csak a vevőközösségében mutatkozik bizonyos állandóság, addig a principatus idején a rabszolgakereskedők, tehát a piac eladói vonatkozásában is már némi állandóság jelentkezik, ami a rabszolgakereskedelem szervezettségével egyre fokozódik.*

A most mondottakból egyenesen következik az, hogy míg a piac eladóinak fluktuációja arra intette a rabszolgavevőt, hogy az áru fogyatékossága folytán jelentkező igényeit mihamarabb érvényesítse a kufárral szemben, hiszen ha az egyszer eltűnt a piacról, bittal üthette nyomát, addig a kereskedők vonalán jelentkező állandósulási folyamat mellett hosszabb idő múlva is ráért igényeit érvényesíteni, hiszen az eladót a piacon bármikor megtalálhatta.

Ebből pedig következik, hogy a köztársasági kor viszonyai közt az aedilis a rabszolgatartókat saját érdekükben rövid perlési határidőre szorította, hogy igényeik valóban érvényesülhessenek, midőn azonban e rövid perlési határidők fenntartásának indoka megszűnt, lehetővé tette a jogalkotás a hosszabb perlési határidőt, ami a változott viszonyok között most már kifejezetten a vásárlók érdekében állott. Így ugyanis még a hónapokkal később jelentkező hibák miatt is biztosítva van részükre a redhibitio igény érvényesítése. A kéthavi határidő hat hónapra való felemelésének megtörténtét igazolja a Gaiustól származó forráshely (D. 21. 1. 28.) és a „tempus autem redhibitionis sex mensis utiles habet” kitételt tartalmazó ulpianusi szövegrész (D. 21. 1. 19. 6.) összevetése. Mikor következhetett be azonban ez a módosítás a redhibitio igény érvényesítésének határidejében?

Az idézett és fent taglalt gaiusi szövegrész a D. XXI. könyvének I. titulusaiban idézett tartalmával teljesen önmagában áll, s kapcsolatba sem hozható e titulus keretében semmi más szövegrésszel. A redhibitio stipulatióra készítő, illetőleg subsidiarius jellegéről ugyanis ilyen formában, az időhatár szabatos megjelölésével egyetlen más forráshely sem szól. Így az idézett fragmentum kétséget hagy a felől, hogy a kompilátorok e fragmentumot mint csupán jogtörténeti jelentőségű adatot tartalmazó szövegrészt, vagy pedig mint élő jogszabályt vették-e fel a Digesta anyagába? Egyben pedig, amennyiben az előbbi felfogás volna a helytálló, úgy felmerül az a kérdés is, hogy vajon esetleg maga Gaius is nem csak történeti adatként közli a redhibitio e subsidiarius funkcióját, a rá vonatkozó kéthónapos határidő megjelölése mellett?

Az utóbbi feltevés helytállóságát vizsgálva mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy Gaius itt lényegében az aedilisi edictum szövegét tartalomszerűen idézi: „pollicentur” — (t.i. aediles) — „adversus eum redhibendum iudicium” etc. Ebből pedig nyilvánvalólag azt kell következtetnünk, hogy Gaius a maga korában élő jogról beszél, s élő jog lehetett ez még talán Ulpianus idején is. Az ulpianusi Sabinus-, illetőleg ediktumkommentár egy-egy töredéke ugyanis úgy értelmezhető, hogy az abban foglaltak a subsidiarius redhibitoria

utalnak.⁶⁶ Ha azonban ez így is van — mint ahogy a szövegezésből kétségtelennek látszik — kérdés, vajon a kéthavi határidő csupán a subsidiarius jellegű igény érvényesítési idejét jelenti-e, vagy egyben az önálló redhibitio igényét is? A „De aedilicio edicto et redhibitione etc.” titulus Gaius aedilisi ediktumkommentárjából kilenc fragmentumot tartalmaz az idézetten kívül,⁶⁷ de azok egyike sem mond ellent a kérdéses szövegrész vitatott helyének. Ez a tény bizonyos alapot ad arra a következtetésre, mely szerint Gaius idejében a redhibitio akár subsidiarius jellegű, akár önálló természetű volt, a két hónapos határidő szabálya alatt állott. A Justinianus előtti szövegekben egyedül Paulus állítólagos műve tartalmaz adatot a redhibitio igény érvényesítésének határidejére, de azt már hat hónapban jelöli meg:

„Redhibitio vitiosi Mancipii intra sex menses fieri potest, propter latens vitium.” (Sent. 2. 17. 5.)

Végül meg kell állapítani azt is, hogy egyrészt a justinianusi szövegek az actio redhibitoria érvényesítésének határidejét minden esetben hat hónapban jelölik meg, másrészt a redhibitio igény stipulációt kikényszerítő, illetőleg a stipulatio viszonylatában subsidiarius szerepéről szóló említett gaiusi szövegrész a kompilátorokhoz már csak mint jogtörténeti adat került.^{67/a} Az aedilisi edictumot tárgyzó liberbe viszont e töredék nyilvánvalólag a kompilátor elnézése folytán nyert felvételt, aki itt két dolgot nem vett figyelembe, és pedig egyrészt azt, hogy a subsidiarius jellegű keresetek már az ő korában alkalmazást nem nyertek, másrészt azt, hogy az aedilisi eredetű direkt keresetek megindítására nyitvaálló határidő sem két hó a redhibitio, illetőleg 6 hó a vételárle szállítási kereset vonatkozásában. A subsidiarius redhibitio kereset az érvényesítésére nyitvaálló kéthavi határidővel tehát a justinianusi kodifikációban már nem volt élő jogintézmény.⁶⁸

A fentieket összegezve: a redhibitio mindkét esetére vonatkozó kéthavi érvényesítési határidő Gaius idején még fennállott (i. u. 138. és 180 között). Mint-hogy, azonban a Sententiarum libri már hathavi redhibitio határidőről szól, minden valószínűség szerint ez időben már csupán az actio de iumentis ornamentorum nomine redhibendis vonatkozásában érvényesült a kéthavi határidő, de a rabszolga redhibitiójánál egységesen a hathavi. Azaz a kéthavi határidő érvényesülésének a továbbiakban csak ott biztosítottak helyet, ahol nem közvetlenül magáról a termelés szempontjából döntő jelentőségű áruval volt szó, hanem csupán az áruval kapcsolatban mellékszolgáltatásról. A határidő felemelésének tehát — a fentiek szerint — kétségkívül az i. utáni II. század vége felé kellett végbemennie, vagyis éppen abban az időben, midőn a rabszolgarendszer

⁶⁶ Cum quis stipulatur, fugitivum non esse, erronem non esse et cetera quae ex edicto aedilium curulium promittuntur utrum una stipulatio est an plures” (D. 21. 2. 32. pr. — a fragmentum további részében interpolált.) — „Per edictum autem curulium etiam de servo cavere iubetur” (D. 21. 2. 37.). — Ha azonban ez az ediktumkommentárból származóként kezelt § — mint azt *Huschke* (Über dem Recht des nexum. Leipzig. 1846. 201. 1. 318. jz.) kiemeli — interpolációgyanus, úgy csupán a Sabinuskommentárból származó előbbi hely mutat a fentemlített tényre.

⁶⁷ D. 21. 1. 3. — 13. — 18. — 20. — 22. — 24. — 26. — 32. — 45.

^{67/a} Ez a körülmény korántsem magában álló a Digesta szerkesztésénél, hiszen erre példát másutt is látunk.

⁶⁸ Ez az álláspontja *Bechmannak* (id. m. I. k. 403. 1.), *Lenelnek* (ÉP. 556. 1. 9. jz.), valamint *Pringsheimnek* (id. m. SZ. 69. köt. 257. 1.).

egyre erőteljesebben jelentkező bomlása⁶⁹ a római rabszolgapártók tulajdonjogának a legszélesebbkörű kiépítését tette szükségessé.

— A gaiusi forráshely által említett interessekeresetről, s annak megindítására nyitvaálló határidőről a továbbiakban, az *actio quanti minoris* kialakulása kapcsán fogunk szólni.

IV.

A garanciastipulatio elmaradása esetére alkalmazott *redhibitio*tól az önálló, közvetlenül a rabszolgavétel tényére alapított *redhibitio*t — mint az a fentiekből is kitűnik — már csak egy lépés választotta el. A garanciastipulatio elmaradása esetén alkalmazott *redhibitio stipulatio*s ígéretre készítő jellege ugyanis — nézetünk szerint — a már vázolt okokból kifolyólag különösebben sohasem domborodott ki.⁷⁰ A *subsidiarius*an alkalmazott *redhibitio* azonban az egyre növekvő rabszolgaforgalom igényei mellett még mindig nehézkes volt, mert terméskénél fogva a hiba jelentkezésének bizonyításán kívül szükségessé tette annak igazolását is, hogy az eladó a rabszolgavételnél szokásos garanciastipulatio megkötését elmulasztotta. E nehézkesség kiküszöbölése — a fentebb előrebocsátottakból is kitűnőleg — abban állott, hogy az *aedilis* a *redhibitorius* igény érvényesítését nem tette többé függővé attól, hogy az eladó garanciaígéretet tett-e.

A *subsidiarius* és önálló *iudicium redhibitorium* (illetőleg általában a kiegészítő jellegű és az önálló *aedilis* keresetek) között az alapvető különbség abban mutatkozott, hogy:

míg az előbbi esetben a *redhibitio* biztosításának előfeltétele volt az, hogy az *edictalis* hiba fennforgásának bizonyítása mellett bizonyítást nyerjen az is, hogy az eladó a kérdéses hibától való mentességre nézve nem *stipulált* garanciai ígéretet (tehát egy külön formál szerződés bizonyítása volt szükséges),

addig az utóbbi esetben az *edictalis* hiba fennforgásának bizonyításán kívül csupán annak igazolására volt szükség, hogy az eladó nem közölte a vevővel a hiba fennforgását. Hogy azonban a vevőnek a hibáról való tájékoztatatlanságát az eredményezte-e, hogy az eladó az áru hibamentességét *stipulálta*, avagy az, hogy az eladó egyszerűen elhallgatta a vevő előtt a kérdéses hibát, teljesen közömbös volt. *Az önálló actio redhibitoria* (majd pedig az a. *quanti minoris* is) *éppúgy alapulhatott tehát az eladó hibát elhallgató magatartásán* (hogy ez tudatos volt-e vagy sem, közömbös), *mint azon, hogy az áru, a hibamentességért való stipulatív garanciavállalás ellenére is utóbb hibásnak bizonyult.*

Ez pedig más szóval azt jelenti, hogy

míg a *subsidiarius redhibitorius* keresetnek csak akkor van helye, ha az *actio ex stipulatu* nem érvényesíthető,

addig az önálló *actio redhibitoria* az *actio ex stipulatu*-t is helyettesíti, hiszen hatályában egyesül az *actio ex stipulatu* és a *subsidiarius actio redhibitoria* hatálya. Hogyan tükröződhetett mindez a rabszolgaedictum szövegében?

A rabszolgaedictum normatív részének szövege — mint fentebb említettük — mindeddig nyilván csak a D. 21. 1. 1. 1-ben ráinkmaradt szöveg első

⁶⁹ Novickij—Peretyerszkij, id. m. 127. 1.

⁷⁰ Pringsheim (id. m. 258. 1.) viszont éppen e kényszerítő funkciót hangoztatja.

mondatát tartalmazta. E normatív rész a rabszolgaeladó pronuntiatios kötelezettségét előíró normát foglalta magában (majd e szöveghez csatlakozó klauzulák formájában a rabszolga nemzetiségére és a noviciusra vonatkozó normatív szabályt), míg a formularis rész a rabszolgavételnél szokásos garanciastipulatio szövegét, köztük elsősorban az evictio elleni biztosítást tárgyazó stipulatio-formulát tartalmazta. Az aedilis edictum formularis részében helyezkedett el természetsszerűleg először annak a formulának a mintája, amelynek keretében az aedilis utasítani szokta volt a iudexet, hogy amennyiben bizonyítást nyer, hogy az eladó a vevővel garanciastipulatio megkötését elmulasztotta, s az eladott rabszolgán olyan fogyatékoságok észlelhetők, amelyek stipulatio közlésére az edictum értelmében az eladó köteles, úgy döntésében redhibitiot rendeljen el. E formula tartalma idők folyamán kétségkívül szélesedett, mint az a praetori jogképzés meneténél is észlelhető.⁷¹ A formula további kiterjedésének azonban gátat szabott az a körülmény, hogy az aedilis mellette azt a formulát is alkalmazta, amelyben a iudexet csupán arra utasítja, hogy az edictalis hibaközlési kötelezettség megsértésének bizonyítottasága esetében rendelje el a redhibitiot, tekintet nélkül arra, hogy az eladó garanciastipulatiót kötött-e a vevővel, vagy sem. Az önálló redhibitio a subsidiarius redhibitiot természetsszerűleg jórészt megfosztotta gyakorlati jelentőségétől. Ennek folytán az utóbbi formulája nyilván megszűnt továbbképzés tárgyává lenni, vele szemben viszont megindult az önálló redhibitiot tartalmazó formularis szabály kazuisztikus kiszélesítése. E kazuisztikus kiszélesítésre világosan utal az edictum szöveg középso részé.⁷² Az edictum formularis részében tehát ezek szerint a redhibitionnak mindkét esetére utaló formulák szerepeltek, kérdés azonban, hogy vajon mindkettőben szereplő normatív magot kiemelte-e az edictum szerkesztő a normatív rész számára, vagy csupán az egyiket? A rabszolgaedictum ráánkmaradt részében mindössze az önálló redhibitora vonatkozó aedilis szabály lel-

⁷¹ Wlassak: Edict und Klageformel. (Jena. 1882.) 121. 1. és „A praetor szerepe...” a szerzőtől. (Miskolc. 1944.) 89–90. 1.

⁷² „Quod si mancipium adversus ea venisset — (itt közbeiktatta a későbbi jogképzés a »dictum et promissum«-ra utalást) — quod eius praestari oportere dicitur, emptori omnibusque, ad quos ea res pertinet, iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur.” — Ez a töredék utal az önálló redhibitio-formula eredeti szövegére, ezt követeli a továbbiakban a kazuisztikus továbbképzés, amely azután oly szélessé tette már a formulát, hogy a normatív szabály szukszszerűleg kiszakadt abból és a normatív edictumrészbe került. — „Si quid autem post venditionem traditionemque deterius emptoris opera, familiae procuratorisve eius factum erit, sive quid ex eo post venditionem natum adquisitum fuerit, et si quid aliud in venditione ei accesserit (sive quid ex ea re fructus pervenerit ad emptorem), ut ea omnia restituat. Item si quas accessiones ipse praestiterit, ut recipiat.” (D. 21. 1. 1. 1.). Biondi szerint a zárójelbe tett szövegrész interpolatio beszúrás eredménye (Studi sulle act. arbitrarie e l'arbitrium iudicis, Palermo, 1913. 131. 1. 2. jz.). Ezzel szemben Lenel a szöveg eredetisége mellett foglal állást (EP. 3. kiad. 555. 1.) (Lásd erre nézve a jelen fejezet II. pontjában a D. 21. 1. 1. 1. interpoláltságának kérdését tárgyazó jegyzetet.) — Az ennek megfelelő formula, amelyből ez a normatív szabály kiszakadt, szintén ráánkmaradt a következőkben: „Et quanta pecunia pro eo homine soluta accessionisve nomine data est, non reddetur; cuiusve pecuniae quis eo nomine obligatus erit non liberabitur. (D. 21. 1. 25. 9.) — E szöveg eredetiségét illetően csupán Biondinak (Act. arb. 147. 1. 1. jz.) vannak aggályai. Lenel azonban (EP. 3. kiad. 556. 1. 5. jz.) azt eredetinek tekinti, s csupán az idézett szöveget bevezető sorban lát interpolatio módosítást.

hető fel,⁷³ a subsidiarius redhibitoria utaló normának egyedül még csak nyomá-
sincs, hiszen annak létre közvetlenül egyedül az idézett gaiusi forráshely utal.
Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy mindkét formula normatív jellegű
anyaga bekerülhetett az edictum normatív részébe. [Kérdés azonban, célszerű
lett volna-e ez? A *subsidiarius redhibitio* jelentősége eltörpült az önálló red-
hibitioé mellett, s így az utóbbira vonatkozó szabály a normatív részbe véte-
tett fel, míg az előbbire vonatkozó továbbra is a formularis rész anyagát ké-
pezhette mindaddig, amíg teljesen el nem avult. — Nem tekinthető alapos
érvnek ez állásponttal szemben az, hogy a subsidiarius redhibitiót tárgyzó
szabályt, mint elavultat, a justinianusi kompilátorok akkor is törölték volna
az ulpianusí edictumkommentár által közölt edictumszövegből, ha eredetileg
szerepelt volna, ugyanis más esetet is ismerünk arra nézve, hogy a justinia-
nusi kodifikáció olyan intézményekről szól, amelyek Justinianus korában már
elavultak anélkül, hogy ebbeli minőségüket jeleznék. Példaként utalhatunk
itt éppen magára a subsidiarius redhibitiót tárgyzó gaiusi szövegrészre, amely
az általános irodalmi felfogás szerint⁷⁴ Justinianus idején már nem élő jogsza-
bályt ismertet, de amelyet a kompilátorok mégis felvettek a Digesta-ba.

— A *rabszolgaedictum* normatív része tehát — a fent kifejtettek szerint —
első ízben azáltal módosulhatott, hogy az eladó közlési kötelezettségét tartal-
mazó norma mellé odaillesztette az edictumszerkesztő az önálló *iudicium red-*
hibitoriumra vonatkozó szabályt. Mikor következhetett ez be, ma már aligha
állapítható meg. Egy azonban kétségtelen, ti. az, hogy a kazuisztikus feldol-
gozás arra utal, hogy aránylag később következhetett az be, de nyilván Cicero
kora előtt. Cicero utalásaiból ti. alappal lehet arra következtetnünk, hogy
az ő idejében a magistratualis jogképzés már lényegében befejeződött.⁷⁵ Mind-
ez azonban természetesen nem zárja ki azt, hogy az alapvető tételek kiegészí-
tése, kiterjesztő értelmezése esetleg ne később következhetett volna be, Cicero
kora után is. Így pl. bizonyos fogyatékoságokra vonatkozó közlési kötelezett-
séget tárgyzó szabály — mint arra már utaltunk — feltétlenül a császárkor-
ból származik, s későbbi keletűnek kell minden valószínűség szerint lennie
(támaszkodunk e részt főleg Gellius edictumszövegére az ún. „proscriptum”-
mal kapcsolatban)⁷⁶ a „dictum et promissum”-ra vonatkozó normatív szabály-
nak is.

— Kérdés ezek után az, hogy mire irányult az önálló *actio redhibitoria*
*condemnatio*ja?

Erre nézve egy gaiusi szövegrész adhatna felvilágosítást, ha nem állana
egymagában és nem lenne mind szövegkritikailag, mind pedig értelmileg any-
nyira vitatott az irodalomban. E szöveg szerint (D. 21. 1. 45.):

„Redhibitoria actio duplicem habet condemnationem: modo enim in
duplum, modo in simplum condemnatur venditor. Nam si neque pre-
tium, neque accessionem solvat, neque eum, qui eo nomine obligatus

⁷³ A szövegbeli szóhasználat: „*iudicium dabimus ut id mancipium redhibeatur*”,
határozottan utal a formularis szövegből való kiemeltségre.

⁷⁴ *Beckmann* id. m. I. k. 403. l. — *Lenel*: EP. 3. kiad. 556. l. 9. jz. — *Pringsheim*
id. m. 127. l. — *Jörs-Küngel-Wenger* id. m. 235. l. és 236. l.

⁷⁵ *Cic.* in *Verr. act.* II. 1. 42. 109. „*Qui plurimum tribuunt edicto, legem annum
dicunt esse*”; továbbá: *uo.* 1. 44. 114.: „*Posteaquam ius praetorium constitutum est,
semper hoc iure usi sumus.*” —

⁷⁶ *Gell.* N. A. 4. 2. 1.

erit liberet, dupli pretii et accessionis condemnari iubetur, si vero red-
dat pretium et accessionem, vel eum, qui eo nomine obligatus est li-
beret, simpli videtur condemnari.”⁷⁷

A szöveg első mondatának pongyola odavetése, a szöveg egyes részeinek össze nem illő volta, s az a körülmény, hogy a jusztinianuszi joganyag egyet-
len más helye sem szól duplumra irányuló condemnatio-ról az actio redhibito-
rianál, arra enged következtetni, hogy a fenti szövegrész aligha lehet e kérdés-
ben perdöntő, s a kereset condemnatioja mégis a simplumra irányult. Ez van
egyébként összhangban a vételfelbontási kereset intenciójával. A vevő adja
vissza az árut, az eladó a vételárat az esetleges accessoriumokkal. Persze elkép-
zelhető, hogy lehetett egy időben olyan gyakorlat, hogy a tagadó alperest sújtó
perbeli bírsághént a „duplum pretii et accessionis” volt fizetendő s talán erre
látszik utalni a fent idézett forráshely; az a körülmény azonban, hogy e frag-
mentum tartalma magában áll, mégis arra az általános szabályra látszik utalni,
hogy a condemnatio az egyszerűsre irányult.

Felvetődik ezek után az a további kérdés, hogy vajon milyen jellegű kere-
setet kell az actio redhibitoriában látnunk?

Vannak olyan körülmények, amelyek arra utalnak, hogy az poenalis kere-
set lehetett, s erre az álláspontra helyezkedik az irodalom egy része is.⁷⁸ Erre

⁷⁷ Lenel (Das Edictum Perpetuum, Leipzig, 1887. 437 l.) először a szöveget eredetinek tekintette. Utóbb azonban (Das Edictum Perpetuum, Leipzig, 1927. 556. l.) már arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fragmentum első mondata („red-
hibitoria... condemnationem”) interpolációs beszúrás eredménye, minthogy lénye-
gében ez a kitétel semmit sem mond, csupán felesleges odavetését jelenti annak,
hogy az actio redhibitoria „duplicem habet condemnationem”. Levy (Die Konkurrenz
der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht. Berlin, 1918. I. k.
138. és k. l.) eredetileg szintén valódinak tartotta a szöveg bevezető mondatát,
utóbb azonban Lenel megváltoztatott nézete őt is felfogásának revidálására indí-
totta (Zum Gaius von Oxyrhynchus, Stud. Bonfante, Milano, 1930. II. k. 286—287 l.).
Siber (Römisches Privatrecht, Berlin, 1928. 202. l.) a „modo enim in duplum...
venditor” szövegrészt tartja utóbb beszúrtnak. Ugyancsak interpolációs beszúrás
eredményének tekinti Levy (uo.) a töredék „si vero...” kezdetű utolsó mondatát,
amely mintegy magyarázó jelleggel kapcsolódik az előző szövegrészhez. Megállapí-
tható tehát, hogy a fenti szövegnek úgyszólván alig van olyan helye, amelyhez
az interpoláció gyanúja ne férne. — Emellett azok a romanisták, akik a szöveg
eredetével különösebben nem foglalkoznak, hanem tartalmát igyekeznek feltárni,
szintén meglehetősen eltérő véleményeket nyilvánítanak. Bechmann (id. m. I. k. 403—
404. l.), valamint Eck (Das Ziel der actio redhibitoria, Festgabe f. Beseler, Berlin,
1885. 187—188. l.) az itt jelzett keresetben actio arbitriariát látnak, ahol is az ar-
bitrium iudicis a simplumra irányul, s az eladó felelőssége csak a redhibitoria szóló
bírói parancs nemteljesítése esetén emelkedik a duplumra; ha azonban utóbb mégis
hajlandó az eladó a simplumot kifizetni, úgy a bíró felmenti a duplum fizetése alól,
s így az ítélet előtti becselő eljárás során hozott arbitrium iudicis alapján csak
a simplumot kell fizetni. Karlowa (id. m. II. k. 1295—1296. l.) ezzel szemben poe-
nalis keresetet lát az actio redhibitoriában, hiszen condemnatioja duplumra szól.
Hasonló álláspontot foglal el az irodalomban Wlassak (Zur Geschichte der nego-
tiorum gestio, 1879. 175. l.), Girard (Manuel, 560. l.) és Sohm (Inst. München. 1919
541. l.). Ugyancsak a duplumra irányuló condemnatiót következtet a szövegből
a legújabb irodalomban Impallomeni (L'editto degli edili curuli, 1955. 129. és k. l.).
Kaser (Das römische Privatrecht Zweiter Abschnitt. München, 1959. 286. l.) ezzel
szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a condemnatio még a justinianusi
jogban sem irányult a duplumra, s a D. 21. 1. 45. e tekintetben, mint egyetlen
ellenbizonyíték aligha érdemel különösebb figyelmet.

⁷⁸ Lásd a 77. jz.

látszik utalni az, hogy a *curulis aedilisek*, e kereset konstruálói Róma rendőrhatalósági jogkörrel felruházott bírái voltak. Ulpianus ediktumkommentárja a közlési kötelezettség elhanyagolását a rabszolga piaci vételénél kifejezetten deliktumnak nyilvánítja (D. 21. 1. 1. 8.), s végül erre látszanék utalni a fent taglalt *gaiusi* forráshelyben említett duplumra menő *condemnatio*. Meg kell azonban jegyezni a következőket. A *curulis aedilisek* vásárrendőr-bírói jogköre a bírságolással volt egybekötve, ami nem jelentette azonban szükségképpen az általuk konstruált kereset *poenalis* jellegét, hiszen a bírságkiszabás nem *poenalis* kereseteknél is gyakori volt a tagadó *alperes* ellen, olyan kereseteknél, amelyekhez valamikor *manus iniectionis* kapcsolódott. Az, hogy Ulpianus ediktumkommentárja a közlési kötelezettség elmulasztását deliktumnak nyilvánítja, nem jelenti azt, hogy e tényálláshoz feltétlenül *poenalis* keresetnek kell kapcsolódnia, ui. vannak olyan deliktumok, amelyekhez kapcsolódó keresetek *arbitraria actio*k, mint pl. az *actio quod metus causa*, vagy az *actio doli*.

Meggondolandók továbbá az alábbiak. Az *actio redhibitoria* a „tettes” (= eladó) halálával nem szűnt meg. Ha az *alperes* a rabszolgát visszavette és a vételárát visszafizette, a *simplumra* marasztalni akkor sem lehetett. Ha az eladó rabszolga volt — mert ilyen eset is előfordulhatott — ura ellen *noxalis* kereset nem volt indítható. Így nem marad más hátra, mint annak feltételezése, hogy a kereset egy deliktuális jelleggel felruházott tényálláshoz kapcsolódó *arbitrarius* természetű kereset volt, amely azonban eltért az *actio quod metus causa*tól, mint szintén *arbitrarius* keresettől. Az utóbbi ui. *poenalis* jelleggel is rendelkezett, amennyiben a tettes halálával megszűnt, s a családtag, vagy rabszolga tettéből kifolyólag *noxaliter* a dominus ellen is folyamatban lehetett. Az, hogy az *actio redhibitoria* *arbitrarius* jellegű kereset volt, igazolja az a körülmény, hogy a kereset tárgya itt nem egy meghatározott pénzösszeg (vételár és *accessoriumok*) megfizetésére irányult, ez esetben ui. nem lehetett volna szó *arbitraria action*ról, hanem a cél az adás-vétel előtti állapot visszaállítása volt. *Arbitrarius action*ak tekintik egyébként — mint már említettük — keresetünket *Bechmann* és *Eck*,⁷⁹ ők azonban itt *arbitrarius* bírságkeresetet látnak, amelynek *condemnatio*ja a duplumra emelkedik, ha az eladó a *redhibitoria* irányuló bírói parancsot nem teljesíti. Ha azonban nem is fogadjuk el a D. 21. 1. 45-re támaszkodó fenti álláspontot, s tagadjuk azt, hogy a *condemnatio* az *arbitrium iudicis* nemteljesítése esetén a duplumra szólna, ez nem erőlteti meg azt a nézetünket, hogy a kereset *arbitrarius*, hiszen a deliktumhoz kapcsolódó *arbitrarius* kereseteknél — mint az *actio doli* igazolja — nem előfeltétel a nemteljesítés esetére szóló duplumra irányuló bírság.

V.

A *curulis aedilisek* által az áru *edictalis* fogyatékoságai esetére a rabszolgavevő részére biztosított másik kereset, amelyről a *Digesta* számtalan forráshelye tanúskodik:⁷⁹ az *actio quanti minoris*, a rabszolgaedictumban fel nem lelhető. Mi ennek az oka? Hogyan alakult ki a kereset a római jogfejlődés folyamán? Az általunk felvett korszakban, ti. a pun háborúktól a principatusig terjedő időben utalnak-e jelek e kereset létezésére?

⁷⁹ D. 21. 1. 38. pr. — 31. 16. — 44. 2. — 2. 16. 2. — 1. 18. pr. — 31. 5. — 48. 2. — 44. 2.; — 21. 1. 19. 6. — 1. 47. pr. — 43. 6.; — 19. 1. 13. pr.; — 21. 1. 36. — 64.

A kérdés megoldása sokrétű vizsgálatot kíván, úgy a forrásanyag, mint az azokra támaszkodó irodalmi nézetek vizsgálata tekintetében. Múltán nevezi ezért az *actio quanti minoris* eredetének kérdését *Pringsheim*⁸⁰ a római jogtörténet egyik rejtélyének.

Az irodalomban két szélsőséges felfogás áll egymással szemben az aedilisek vételárleengedési keresetének keletkezési körülményeire és időpontjára nézve. Az egyik álláspont képviselői *Monier* és *Schulz*,⁸¹ akik azt vallják, hogy az *actio quanti minoris* lényegében Justinianus kompilatorai vették fel a *Corpus Juris*-ba. A másik felfogás *Pringsheimé*,⁸² akinek az a nézete, hogy e kereset kialakulása a korai klasszikus korra tehető. A két határkövet jelentő irodalmi nézet között foglal helyet a kérdéssel foglalkozó romanisták legtöbbszörének álláspontja, akik az érintett keresetet általában a klasszikus kor termékének tekintik (*Bechmann*,⁸³ *Karlowa*,⁸⁴ *Vincent*,⁸⁵ *Kaser*,⁸⁶ *Arangio-Ruiz*⁸⁷).

Pringsheim abbeli nézetét egyébként, hogy az *actio quanti minoris* már a korai klasszikus korban szerepelhetett az aedilisek edictumában, látszik alátámasztani az egyik herculanumi viaszostáblában foglalt alábbi szöveg:

„vel quantam pecuniam ex edicto aedilium curulium ita uti adsolet hoc anno de mancipiis emundis vendundis comprehensaque est dari (Arangio-Ruiz—Pugliese-Carratelli. *Tabulae Herculanenses*. IV. La parola del passato. Napoli, 1954. Tab. LX. 6. és k. sorok).

Arangio-Ruiz és *Pugliese-Carratelli*⁸⁸ feltételezhetőnek tartják a „quantam pecuniam” kitételből, hogy itt az *actio quanti minoris* formulájának condemnatiójára való utalás szerepel a szövegben. Ha pedig e nézetnek hitelt adhatunk, már pedig az egy évre való utalás ezt látszik alátámasztani, úgy feltehető, hogy az i. u. 79-ben, amikor a Vezuv lávája Herculenumot elöntötte, az aedilisi edictum már tartalmazta rabszolgavételek esetére az *actio quanti minoris* formuláját, és pedig az 1 éves megindítási határidővel.

Így forrásszerűleg is valószínűsíthető, hogy az a. quanti minoris nem a posztklasszikus vagy éppen a juszinianuszi kor produktuma, hanem klasszikus koré. Annak valószínűsítésével azonban, hogy a kereset a klasszikus korban már létezett, nem elégedhetünk meg. Az aedilisi edictum történetének feltárása céljából ui. szükséges legalábbis megközelítő pontossággal megállapítani a kereset keletkezési idejét.

A kérdés közelebbi tisztázása céljából abból kell kiindulnunk, hogy vajon elképzelhető-e az, hogy a pun háborúktól a principatus létrejöttéig kialakult és

⁸⁰ *Pringsheim* id. m. 235. l.

⁸¹ *Monier* szerint klasszikus jog a vételárcsökkenési keresetet csak „ex empto” azaz az eladó csalása esetén ismerte. Az *actio quanti minoris* a juszinianusi kompilatorok akkor alkották, midőn az aedilisi keresetek hatályát minden árura kiterjesztették. (id. m. 170—185. l.). Lényegileg az ő nézetét osztja *Schulz* (*Classical Roman Law*. Oxford. 1951. reprint 1954. 537. l.), aki úgy nyilatkozik e keresetről, hogy „undoubtedly this was Justinian's law”.

⁸² *Pringsheim* id. m. 234. és köv. l.

⁸³ *Bechmann* id. m. I. k. 409. l.

⁸⁴ *Karlowa* id. m. II. k. 1291. l.

⁸⁵ *Vincent*: *Le droit des édiles*. (1922.) 210. és köv. l.

⁸⁶ *Kaser* id. m. I. 487. l.

⁸⁷ *Arangio-Ruiz*: *La compravendita nel diritto romano* (Napoli, 1956.) 381. és k. l.

⁸⁸ *Arangio-Ruiz—Pugliese-Carratelli*: *Tabulae Herculanenses*. 59. l. La parola del passato. Napoli. 1954. Fasc. XXXIV. IV.

azután még évszázadokig fennálló leghatalmasabb ismert ókori árutermelés és áruforgalom mellett oly kézenfekvő, s az áru-, elsősorban a rabszolgaforgalom rugalmassá tételéhez annyira szükséges vételárcsökkentési kereset éppen a rabszolgák piaci forgalma tekintetében ismeretlen lett volna, s csak az árutermelés bomlása idején, a prefeudalizmus kialakulásakor keletkezett volna?

Az *actio quanti minoris* eredetének kutatásánál abból a tényből kell kiindulnunk, hogy bár e keresetet — mint ezt a források igazolják⁸⁹ — az aedilisek a rabszolgavételnél is biztosították a vevő részére, a rabszolgaedictum ráncmaradt szövegében annak nyomát sem lehet felfedezni. *Pringsheim* nem ismerve még az idézett herculanumi táblát, e kérdést azon megnyugtatólag meg nem oldható relytélyek közé sorozza, amelyek sorában említi pl. azt, hogy a ráncmaradt rabszolgaedictum szövegéből hiányzik a *stipulatio* kötését kikényszerítő *redhibitorius* kereset, valamint a kereset indítására nyitva álló határidő megjelölése. Emellett lehetségesnek véli azt, hogy a klasszikus edictum esetleg tartalmazta az *actio quanti minoris* szabályozását, s az csak később tűnt el onnan.⁹⁰ Ez utóbbi megállapítás tartalma azonban teljes képtelenség, hiszen a *justinianusi* kodifikáció szerint e keresetet széles körben alkalmazták, s így mi sem magyarázza azt, hogy ugyane kodifikáció keretében törölték volna az *ulpianus* edictumkommentár szövegéből a kérdéses részt. Hasonló, forrásalapot nélküli elméletet állít fel e kérdésben *Karlowa* is,⁹¹ aki feltételezi egy másik rabszolgaedictum létét, amely a rabszolgaeladással kapcsolatosan egy *aestimatorius* jellegű aedilisi keresetet szabályozott, s ebből, valamint az ígásbarombételt tárgyazó aedilisi edictum *actio quanti minoris*-ből alakult volna ki a rabszolgaeladásnál a vevő részére biztosított aedilisi vételárleengedési kereset. Alapvető hibája mindkét feltevésnek elsősorban az, hogy egy olyan edictumrészt feltételeznek, amelyre nézve a ráncmaradt anyagban a legcsekélyebb utalás sincs. Reálisabb már *Bechmann*⁹² az a feltevése, mely szerint a rabszolgaedictum vételárleengedési keresete a *iumentum*-edictum *actio quanti minoris*-ből keletkezett, analógia útján. Sőt e megállapítást alátámasztani is látszik az a körülmény, hogy a két *actio quanti minoris* hatálya — természetesen különböző vételi objektumok tekintetében — lényegében azonos (nevét, általános tartalmát, időbeli korlátait tekintve).⁹³

Mégis e megállapítások többé-kevésbé a levegőben lógnak. Néhol a források helyek egy-egy szavához kapcsolódnak, sokszor pedig még az e nemű támpontokat is nélkülözik (mint pl. a *Karlowa*-féle *aestimatorius* keresetet szabályozó „ismeretlen rabszolgaedictum”). Ez pedig mind arra vezethető vissza, hogy az ezzel a kérdéssel feltétlenül behatóan foglalkozó romanisták a termelési viszonyokat nem viszik taglalás alá, ha pedig ez elkerülhetetlennek látszik, úgy a jelenségek élet eltompítják.

⁸⁹ Így többek közt: „si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur etc.” (D. 21. 1. 19. 6.)

⁹⁰ *Pringsheim* id. m. 297. 1.

⁹¹ *Karlowa* id. m. II. k. 1298—1299. 1.

⁹² *Bechmann* id. m. I. k. 409. 1.

⁹³ Eltérés mint arra *Karlowa* utal (id. m. II. k. 1299. 1.) — csupán azon időpont tekintetében feltételezhető, amely az értékcsökkenés megállapítására nézve irányadó, tekintettel a D. 21. 1. 38. pr. és *Gellius* N. A. 4. 2. 5. szóhasználatára közötti eltérésre, e megállapítást azonban *Lenel* (EP. 535. 1.) a D. 44. 2. 25-re támaszkodva cáfolja.

Ha tehát a rabszolga piaci eladásánál alkalmazott aedilisi vételárcsökkenési kereset eredetének feltárását kívánjuk megkísérelni, ezt nem tehetjük anélkül, hogy ne vizsgálánánk azoknak a termelési viszonyoknak a rabszolga-piac kialakulása idejekori állapotát, s ennek kapcsán azon körülményeket, amelyek a rabszolgapiac forgalmát befolyásolták.

„A korai köztársaságkori Róma termelési viszonyainak legjellemzőbb vonása — mondja Maskin⁹⁴ — a rabszolgatartó rendszer meggyökeresedése és a régi patriarchális viszonyok felbomlása volt. A rabszolgák száma nem lehetett olyan jelentős, mint pl. Karthágóban, de a háborúk folyamán egyre nagyobb számban özönlöttek be és 357-ben a rabszolgák szabadonbocsátására kivetett adó a rabszolgakereskedelem kifejlődésére mutat. ...Valamennyi hódítást ezer és ezer fogoly rabságbahurcolása és eladása követte.” A rabszolgatartás a maga „klasszikus formáját” az i. előtti II. században érte el, ugyanis „a sok háború és Róma uralkodó politikai helyzete elősegítette a rabszolgák beözönlését és viszonylagos olcsóságát.” Az i. előtti II. század végétől kezdve azonban fokozatosan megváltozik a helyzet. A nagy rabszolgaüzemek, főleg a mezőgazdasági üzemek (latifundiumok) hatalmas rabszolgatömegeket koncentrálnak, s miután céljuk a piacra való termelés, tehát pénz szerzése, a rabszolga kizsákmányolásának korlátjául most már csupán annak fizikai megsemmisítése szolgál. Az embertelen bánásmód folytán előbb a II. század harmincas éveiben, majd a század végén robbantak ki hatalmas rabszolgafelkelések Szicíliában, ezt követőleg pedig az I. század hetvenes éveiben kitört Spartacus-féle felkelés az egész rabszolgatartó állam épületét alapjaiban megrázta.⁹⁵

A mindeddig egyre növekvő forgalmú rabszolgapiac viszonyaira természetesen döntő befolyást gyakoroltak a rabszolgafelkelések mind közvetlenül, mind pedig politikai következményeikben. A rabszolgafelkelések politikai következményeit elsősorban a köztársasági kor végső szakaszát kitöltő monarchikus törekvésekben kell látnunk, s azon eredményekben, amelyek közt e törekvések érvényesültek. A nagy rabszolgatartók jelentős része a rabszolgafelkelések tapasztalatai alapján belátja, hogy a rabszolgatartó birodalmat csak erőskezü katonai monarchia tudja fenntartani, s így megindul a nagy rabszolgatartók küzdelmei az egyeduralomért. A polgárháborúk tehát a rabszolgafelkelések számának és erejének növekedésére vezethetők vissza, annak következményei.

A rabszolgapiac viszonyait a meglevő rabszolgaállomány fogyása, másrészt az újabb rabszolgatömegek beáramlásának csökkenése befolyásolta döntő módon. E két körülmény alakította ugyanis a rabszolgapiac keresletét és kínálatát.

1. Mennyiben volt visszavezethető a meglevő rabszolgaállomány csökkenése közvetlenül a rabszolgafelkelésekre?

a) A rabszolgafelkelések elsősorban a rabszolgák tömeges szökésével jártak, hiszen egy-egy felkelés néhány sikere nagy számmal vonzotta az egyre

⁹⁴ Maskin id. m. 108. 1.

⁹⁵ A fent mondottak természetesen nem jelentik azt, hogy korábban a rabszolgák között felkelések vagy legalábbis kisebb mozgalmak ne lettek volna. Így: i. e. 501—499-ig, majd 458-ban, 419-ben lázadott fel a rabszolgák egy-egy csoportja, utóbb 217-ben indult meg egy rabszolgaösszeesküvés, melyet azonban felfedeztek. 198-ban, majd 192—182 között is több felkelés tört ki (Misulin: Spartacus. 14—17. l.), ezek azonban nem voltak elég szervezettek, s az államhatalom még oly erőt képviselt, hogy minden nagyobb nehézség nélkül legyőzhette e mozgalmakat.

súlyosabb helyzetben levő rabszolgákat. E megmozdulások mind nagyobb tömegeket vontak el a termelésből. Így az első szicíliai felkelés mintegy kétszáz-ezer rabszolgát vont ki uraik tényleges hatalmából. A másik felkelés idején Szicília egyik részén működő felkelők serege 22 000, nyugati részén harcoló sereg pedig 10 000 rabszolgát számlált.⁹⁶ Ez a körülmény tehát már a II. század második felében hatalmas partikularis munkaerőhiányt okozott, s így nyilvánvalólag nagy keresletnövekedést eredményezett a rabszolgapiacon. A Spartacus-féle felkelés Appianus szerint (*De bello civ.* 1. 117.) mintegy 120 000 rabszolgát mozgósított; ez viszont az itáliai termelésben jelentett nagymérvű időleges, vagy végleges munkaerőkiesést.⁹⁷

b) A felkelésben részt vett rabszolgák legnagyobb része a harcok során elpusztult, más részük viszont a nagy rabszolgaátartók kegyetlen megtorló intézkedéseinek esett áldozatul. Az i. e. 134-ben kitört felkelés után mintegy 20 000 rabszolgát végeztek ki.⁹⁸ Spartacus felkelésének megtorlásaként többek között 6000 rabszolgát feszítettek keresztre a Via Appia mentén, Róma és Capua között. Emellett egyedül pl. a Brundisium melletti útközetben Spartacus hadseregének több mint 12 000 főnyi vesztesége volt.⁹⁹ A megtorlások tehát éppoly jelentékenyen csökkentették a rabszolgaállományt, mint a felkelő sereg veszteségei.

2. Ugyancsak jelentős mértékben csökkentette a termelést végző rabszolgaállományt a *polgárháborúk korszaka*.

a) A polgárháborúk idején a rabszolgák szerepe igen jelentőssé vált úgy polgári, mint katonai vonatkozásban. Ami a polgári vonatkozásokat illeti, *Maskin*¹⁰⁰ rámutat arra, hogy: „a patronatus és a clientela volt az a szervezési alapelv, amelyre a római politikai pártok felépültek”. Ehhez képest igen sok rabszolgafelszabadítást a monarchikus harcok kezdetétől, tehát az I. század elejétől az indokolt, hogy a közéleti férfiúként szereplő nagy rabszolgaátartó felszabadított rabszolgáiból alakuló clientela-val akart szavainak, tetteinek súlyt adni, tehát belőlük mintegy politikai pártot alakított ki, illetve pártját ezek bevonásával számszerűleg növelte, erősítette.

b) Ugyancsak polgári vonalon jelentkezik a rabszolgának a termelésből való kivonása a városi lakosság kollégiumainak megalakulásával. E kollégiumok, amelyek mintegy az állandó politikai összejövetelek szerepét játszották, tagjaikat tekintve jelentős részben rabszolgákból állottak, mint erre Cicero (*In Pis.* 4. 9.) is rámutat. Ugyancsak jelentős szerepet játszottak a rabszolgák a Caesar halála után, a megölt államférfi tiszteletére alakult kultikus kollégiumokban, amelyeknek tagjai — mint azt Cicero mondja (*Ad. Att.* 14. 10. 1.) — jórészt: „servi et egentes”. Nem tudni, hogy e kollégiumokban való részvétel véglegesen vagy csak ideiglenesen vonta-e ki a rabszolgákat uraik hatalmából (*Maskin* ez utóbbi nézetet teszi magáévá),¹⁰¹ tény azonban, hogy e kollégiumok megmozdulásaiban részt vevő rabszolgák a termelés szempontjából je-

⁹⁶ *Misulin*: Spartacus. 36—37., 46—47. l.

⁹⁷ A Spartacus-felkelés okozta nagy munkaerő-hiányon úgy kívántak segíteni a nagy rabszolgaátartók, hogy földjüket parcellákra osztva haszonbérbe adták ki colonusoknak (*Maskin*: Róma. 225. l.).

⁹⁸ *Beer*: A szocializmus és a társadalmi harcok története (Kolozsvár, 1948.) I. k. 113. l.

⁹⁹ *Maskin*: Az ókori Róma története. 222—225. l.

¹⁰⁰ *Maskin*: Aug. 106. l.

¹⁰¹ *Maskin*: Aug. 106. l.

lentősséggel alig bírhattak. Egyébként is nagyon valószínű, hogy aligha merték a Caesar kultuszát ápoló kollegiumokban való részvételtől rabszolgáikat eltiltani azok, akiknek valami közük volt Caesar megöléséhez, hiszen joggal tartottak a „caesarpártiak” bosszújától.

c) Katonai vonalon hatalmas tömegeket vont el a termelésből elsősorban a rabszolgáknak a triumvirek és ellenfeleik hadseregébe való bevonása, ami általában a politikai ellenfél rabszolgáinak a besorozó hatalmi tényező által való felszabadítását is eredményezte. Ez a művelet tehát nemcsak ténylegesen, de jogilag is kivonta a rabszolgákat uraik hatalma alól. Mithridates, valamint Marius hívei tömegesen szabadították fel ellenfeleik rabszolgáit. Sulla e proskribáltak rabszolgáiból alkotta meg a „cornelii” tizezres hadseregét.¹⁰² Antonius — mint Cicero írja (Ad. fam. 11. 13. 2.) — „quocumque iit, ergastula solvit, homines adripuit”, azaz az ergastulumok rabszolgáit besorozta. Dio Cassius szerint (47. 17.), a második triumviratus a senatorokat a Brutus és Cassius elleni hadrakelés alkalmával arra kötelezte, hogy rabszolgákat küldjenek a hadihajókra, ha pedig nem volt elegendő rabszolgájuk, vásárolni voltak kötelesek. Sextus Pompeius hajóhadának nagy része rabszolgákból állott, s az ellene folytatott háborúban Agrippa, Octavianus hadvezére maga is igénybe vette a rabszolgákat, s hogy jobban harcoljanak, római polgárjogot adott nekik (Dio Cass. 49. 1.). (A rabszolgák besorozása azután a principatus idején is folytatódott, ennek azonban tanulmányunk szempontjából már közvetlen jelentősége nincs.)

d) Ugyancsak jelentős tömegeket vont el a termelőmunkától katonai vonalon a gladiátorok katonaként való felhasználása. E cél érdekében ugyanis egyre több rabszolgát képeztek ki gladiátornak, ahelyett, hogy a termelésben hasznosították volna. Maga Caesar már consulsága alatt gladiátorainak hatalmas tömegével tartotta rémületben politikai ellenfeleit (Suetonius: Caes. 10.), s katonai erejének fokozására tartott fegyverben később is igen sok gladiátort, bár azok felhasználását a háborúban „extremum auxilium”-nak mondta (Caesar: Bell. civ. 3. 9.). Lucius Antonius Octavianussal szemben álló seregének Appianus szerint legmegbízhatóbb része ezekből került ki (Appianus: Bell. civ. 5. 31.), s Milo fegyveres kíséretében is sok gladiátor volt.

e) A fenti körülmények, amelyek mind arra mutatnak, hogy a polgárháborúk idején a hatalomért küzdő csoportok (triumvirek), majd egyesek (Octavianus) maguk törték át a rabszolgatartók szolidaritásának eddig lényegében töretlenül érvényesülő elvét, s e tény a rabszolgák óriási méretű szökдösésére vezetett. Igaz, hogy a rabszolgák egy részét talán akarataik ellenére sorozták be a triumvirek és ellenfeleik hadseregükbe, de a katonasors legtöbb esetben sokkal kedvezőbb volt rájuk nézve, mint előbbi állapotuk, már csak azért is, mert besorozásuk következménye legtöbbször szabadonbocsátásuk volt. Így tehát a szökдött rabszolgák sokan önként is jelentkeztek uruk politikai ellenfeleik hadseregébe. A rabszolgatartók élet- és vagyonbiztonságát a polgárháborúk erősen aláásták, s ez megkönnyítette már Caesar halálától a rabszolgák tömeges szökését. Nagy csoportokban keresték fel Sextus Pompeiust is a szökдött rabszolgák. Erre utal a triumvirek és Sextus Pompeius közt i. e. 39-ben, Puteoli-ban kötött szerzőдsmely szerint Pompeius kötelezte magát, hogy a továbbiakban szökдött rabszolgákat nem fogad hadseregébe (Velleius Paterculus

¹⁰² Maskin: Róma 217. 1.

2. 77. — Dio Cass. 48. 36. és App. Bell. civ. 5. 72.). Ennek ellenére a szökevényeknek Pompeiushoz való özönlése tovább is tartott, úgyhogy a Vesztaszűzek imájukba foglalták azt a kérést, hogy az istenek vessenek e szökődésnek véget (Dio Cass. 48. 19.). Emellett fokozta a rabszolgák uraik politikai ellenfeleihez való szökését az is, hogy azok szabadságot ígértek részükre akkor, ha bújdosó uraik hollétét felfedik, elrejtett vagyonukat átadják. Így a triumvirek (Octavianus és társai) ellenfeleik rabszolgáinak, uraik fejéért 10 000 drachmát, szabadságot és polgárjogot ígértek. (App. Bell. civ. 4. 11.). Hasonló céljai voltak a polgárháborúk egyik hirhedt alakjának Clodiusnak, akiről Cicero azt írja, hogy szabadság ígérésével az Appenineken dolgozó falusi rabszolgákat is magához hívta (Cic. Pro. Mil. 9. 26.), hogy magának politikai pártot és haderőt teremtsen.

f) Ezzel szemben éppen azok, akik a rabszolgaatartók szolidaritásának elvét legsúlyosabban sértették meg, maguk irtották legjobban a szökött rabszolgákat, ha politikai ellenfeleik hívására azokhoz pártoltak; tehát a rabszolgák valóban csak „sakkfigurák voltak az uralkodó osztály kezében” (Lenin). Így Octavius mikor leverte Sextus Pompeiust, mint 30 000 rabszolgát fogott el és adott át uraiknak megbüntetés végett, s akiknek az urai fellelhetők nem voltak, azokat maga végeztette ki. Ennek során sok ezer ember elpusztult (App. Bell. civ. 5. 131.). Ez a körülmény ismét tetemesen apasztotta a rabszolgák számát.

— A meglevő rabszolgaállomány polgárháborúk idején bekövetkezett nagymérvű fogyása nyilván hamarosan felemésztette azokat a rabszolgaátomegeket, amelyek Caesar hódításai során kerültek a termelésbe.¹⁰³ Jelentősen befolyásolhatta emellett a rabszolgapiac viszonyait az a körülmény, hogy a piac áruval való ellátása: a *rabszolgautánpótlás*, amely a II. század derekán még lényegében zavartalan volt mondható, a II. század második felétől kezdve egyre nehezebb, zavartabb lesz. Ez a körülmény pedig a rabszolgafelhozatal csökkenésében kellett, hogy kifejezésre jusson.

1. A rabszolgautánpótlás tekintetében mutatkozó zavarok a II. század végétől a polgárháborúkig terjedő időben a rabszolgafelkelésekre vezethetők vissza: A rabszolgafelkelések bizonytalanná tették a rabszolgakereskedők számára az árufelhozatali útvonalakat. Ennek következményeként nyilvánvaló, hogy egy-egy felkelés idején, ha az nagyobb területet érintett, a rabszolgakaravánok csak nagy kerülővel, vagy késedelemmel juthattak a római piacra, vagy pedig a felkelés tartamára a szállítmányok egészen el is maradtak. E körülmények viszont időnként erősen felszöktethették a rabszolgaárakat.

2. A polgárháborúk megindulásától kezdve újabb körülmények zavarják és nehezítik a rabszolgapiac áruval való ellátását:

a) Maguk a polgárháborúk természetszerűleg lekötötték a hatalomért versengő csoportokat, s a hatalom megszerzéséért folyó küzdelem légköre a hódító háborúknak csak úgy kedvezett, ha a hatalomra törő éppen hódításaival igyekezett a hatalmat kezébe ragadni. Így volt ez Marius (kimberek és teutonok elleni háború) és Caesar esetében (a galliai hadjárat). Caesar egyeduralkodóvá válásától kezdve (i. e. 49.) azonban a köztársaság idején szám-

¹⁰³ Velleius Paterculus szerint Caesar nyugati hódításai során mintegy 400 000 foglyot ejtett (2. 47.), Plutarchos szerint viszont ez a szám elérhette a milliót is (Plutarchos: Caes. 15.).

bavehető rabszolgaszerző háború nem volt. Octavianus maga is a politikai élet-színterére lépésétől kezdve egészen i. e. 35-ig egyetlen rabszolgaszerző hábo-rút sem folytatott, s utóbb is csupán tekintélyének emelése érdekében volt. kénytelen hódító háborúra elszánni magát (illyr háború). *Maskin*¹⁰⁴ utal arra, hogy bizonyos római körök, s ezek keretében maga Horatius is abban remény-
kedtek, hogy Augustus uralmát — miután a polgárháborúk befejeződtek — a területi terjeszkedés fogja követni. E kívánságban pedig nyilván a nagy rabszolgatartók köreinek új rabszolgaszerző háborúk iránti óhaját kell látni. E várakozásnak azonban Augustus nem felelt meg, a germánok vonatkozásá-ban ugyanis defenzívába vonult, s a korábbi kudarcoktól való féltében a keleti hódításokról is lemondott.

b) Róma egyre növekvő tengeri kereskedelmét már az I. század elejétől kezdve rendkívül bizonytalanná tette a Földközi-tengeren mind elterjedtebbé-váló kalózkodás. Ezért már i. e. 47-ben „imperium infinitum”-mal ruházzák fel Marcus Antoniust, a kalózok ellen a tenger bármely részén folytatandó háború megindítására. Az, aki tehát a római Mediterraneumot a kalózkodástól meg-szabadította, számíthatott monarchikus törekvéseiben a kereskedők osztályá-nak támogatására. 67-ben a római kereskedők sürgetésére Pompeius egyik híve: Aulus Gabinius néptribun törvényt hozatott, amely Pompeiust teljhata-lommal ruházta fel a kalózok ellen folytatandó háborúra nézve. Pompeius a hadműveleteket három hó alatt befejezve megtisztította a tengert a kalózkod-tól, s ezzel a tengeri kereskedelmet hosszabb időre biztonságossá tette. A ka-lózkodó hatalmának megtörésével azonban akaratlanul is komoly csapást mért a rabszolgautánpótlásra, hiszen — mint *Maskin* is kiemeli¹⁰⁵ — „a rabszolgaság egyik legfőbb forrása mindig éppen a kalózkodás volt”, s így ennek „felszá-molása szintén apasztotta a rabszolgák számát”.

c) A polgárháborúk emellett közvetlenül szintén jelentősen megnehezítet-ték a rabszolgakereskedelmet, s a rabszolgautánpótlást. Így Sextus Pompeius hosszabb időn át, s a brundisiumi béke után (i. e. 40) is, rabszolgákból toborzott hajóhadával állandó nyugtalanságban tartotta Itália partjait. Ennek követke-zménye volt, hogy a gabonaszállítmányok sohasem érkeztek meg idejében Ró-mába, s ennek folytán az élelmiszerárak felszöktek.¹⁰⁶ Hasonló hatással lehetett, ez a tény a tengeren Itáliába hozott rabszolgaszállítmányokra is, ami viszont a rabszolgáarak emelkedését idézhette elő.

d) Végül ugyancsak befolyásolhatta a rabszolgafelhozatalt az a körülmény, hogy az egyeduralomért harcolók egyike-másika némely esetben politikai meg-gondolásokból kiindulva nem tette rabszolgává a hódító háború során ejtett foglyokat, hanem mint szabadokat telepítették le, illetőleg ha rabszolgává is tették, felszabadították őket. Így Marius és Bithynia uralkodója közt kötött szerződés értelmében — amelyben az utóbbi kötelezettséget vállalt Marius kimber háborújához nyújtandó segítségre nézve — Marius ígéretet tett, hogy Bithynia foglyul ejtett alattvalóit Róma szabadon fogja bocsátani. Ez alapján azután a senatus határozatot hozott a bithyniai származású rabszolgák felsza-badítására.¹⁰⁷ Hasonlóképpen nem tették rabszolgává az i. u. 1. és 3. között

¹⁰⁴ *Maskin*: Aug. 416. l.

¹⁰⁵ *Maskin*: Aug. 338. l. — A kalózok elleni háború okairól szól *Maffio Maffii*: Cicero (Zürich—Leipzig. 1943.) 19. l.

¹⁰⁶ *Maskin*: Aug. 207. l.

¹⁰⁷ *Maskin*: Róma. 193. l.

foglyul ejtett 50 000 getát, hanem Moesiában telepítették őket le (Strabo. 7. 3. 10.).

— Mindezek a körülmények arra utalnak, hogy a II. század végén meginduló rabszolgafelkelések akár közvetlen hatásokban, akár közvetve, az ezekkel járó politikai következmények útján állandóan nagymértékben fogyasztották a rabszolgák számát, úgyhogy a rabszolgák özönlése sem tudta sokszor Róma rabszolgaállományát a szükséges nívón tartani. Ezt juttatja kifejezésre *Maskin* is,¹⁰⁸ midőn megállapítja, hogy az itáliai gazdasági élet hanyatlása a provinciákkal szemben már az I. század elején határozottan észlelhető. „Ez persze — mondja — nemcsak a provinciák konkurrenciájával függött össze, hanem inkább a rabszolgatartásra alapozott gazdálkodás általános helyzetétől, különösen pedig a rabszolgák számának megfogyatkozásától és értékük emelkedésétől függött.” Azonban a rabszolgák említett özönlése sem volt a rabszolgafelkelések, majd a polgárháborúk folytán folyamatos, hanem változó. Ennek pedig természetes folyománya kellett legyen az, hogy a rabszolgaárak a kereslet növekedése, s a kínálat időnként bekövetkező csökkenése mellett időközönként magasabbra szökhettek mindaddig, amíg egy-egy nagyobb szállítmány, amely a piacon nyilván mind gyérebben mutatkozott, alkalmilag megint le nem verte a rabszolgák árát.

Statisztikai adatok nélkül is megállapíthatunk tehát a regisztrált események összefoglalásából annyit, hogy a rabszolgapiacnak a II. század során folyamatosságában kiegyensúlyozott és töretlenül növekvő forgalmát a II. század fordulójától kezdve a hullámozó forgalom válthatta fel. Ennek folytán pedig a rabszolgaárak erős ingadozásnak voltak alávetve. De ezen túlmenő következtetéseket is vonhatunk le akkor, ha az előbbi adatokat összehasonlítjuk azokkal a tanulságokkal, amelyeket Cato és Varro mezőgazdaságról szóló munkáinak egybevetése alapján lesűrhetünk.

Míg ugyanis Cato a mezőgazdaságról írott művében általában a rabszolgáknak tönkremenetelükig való kihasználását tartja kívánatosnak, ami mögött ott érezhető az a gondolat, hogy a rabszolga már nincs munkaképességének teljében, úgy túl kell rajta adni, hiszen a rabszolgapiacon olcsó pénzen lehet új áruhoz jutni, addig Varro agronómiai munkájában már a rabszolgákka¹ való kíméletesebb bánásmód mellett tör lándzsát (De re r. 1. 17. 7.).¹⁰⁹ Míg az i. előtti II. században a rabszolgaárak még oly alacsonyok voltak, hogy többbe került a rabszolga felnevelése, mint a piacon való vétele.¹¹⁰ Varro az I. században már arról beszél, hogy az egészségtelen helyeken célszerűbb szabad bér munkásokat dolgoztatni (De re r. 1. 17. 2.). E tanács pedig semmiesetre sem azt mutatja, hogy a rabszolgatartókat rabszolgáik irányában az emberiesség szelleme szállotta volna meg a korban, hanem minden kétséget kizárólag arra utal, hogy a rabszolgapiacon az árak hullámozása mellett állandó jellegű ár-emelkedés is jelentkezik. Ez pedig egyre nehezebbé teszi a rabszolgák beszerzését, különösen, ha figyelemmel vagyunk arra a körülményre, hogy a rab-

¹⁰⁸ *Maskin*: Aug. 376—377. 1.

¹⁰⁹ *Maskin*: Róma. 157. 1. — Varro tanácsa természetesen távolról sem jelenti azt, hogy az ő korában a rabszolgákkal kíméletesebben bántak volna, mint Cato idején, a rabszolgák kihasználásának ugyanis az árutermelő rabszolgaság korában mindvégig a rabszolga pusztulása szabott csak határt.

¹¹⁰ *Maskin*: Róma. 160. 1.

szolgafelkelések és következményeik a rabszolgatartók vásárlóerejét is — legalább átmenetileg — kisebb-nagyobb mértékben gyengítették, csökkentették.¹¹¹

A rabszolgapiac árának fokozatos növekedése s emellett az árak hullámzása természetesen semmiképpen sem maradhatott hatás nélkül a rabszolgapiaci vételügylet jogi szabályozásának tekintetében. Ha tehát a rabszolgavételnél alkalmazott aedilisi vételárcsökkentési kereset keletkezésének „rejtélyét” akarjuk megközelíteni, forráskritikánkat e tétel szem előtt tartásával kell végeznünk.

— A fentiekben már szoltunk arról, hogy a subsidiarius redhibitoria és a hasonló hatályú interessekeresetre való utalást tartalmazó Gaius-féle forráshely (D. 21. 1. 28.) nem tükrözheti a két kereset kialakulásában minden valószínűség szerint mutatkozó időbeli eltérést. Ugyanis abból a körülményből, hogy a rabszolgaedictum normatív részének ránkmaradt szövege az actio quanti minorisról említést nem tesz, nyilvánvalónak látszik, hogy a rabszolgavétellel kapcsolatos e két aedilisi kereset nem egy időben keletkezett, tehát fejlődésük menete sem lehetett azonos. Így Gaius idézett kitétele feltehetőleg csak a korabeli állapotot tükrözi.

Mi lehetett oka tehát annak, hogy a vételárcsökkentési kereset, eredetileg nyilvánvalólag hasonló subsidiarius jelleggel, mint az actio redhibitoria, később alakulhatott ki? E kérdésre feleletet a most vázolt áruforgalmi viszonyok alapján kell adnunk. A rabszolgapiacon jelentkező nagy olcsóság, amelyet találóan jellemez az „olcsó, mint a szardíniai” szállóige, természetessé tette azt, hogy a vevő, ha a rabszolgán hibát észlelt, minden további nélkül a vétel felbontását kívánta. Tudta ugyanis, hogy talán még olcsóbban — hiszen a piac áraiban az egyre növekvő felhozatal folytán állandó lemorzsolódás mutatkozhatott — szerezhet helyette teljesen hibátlan rabszolgát, s nem kívánt ilyen körülmények között a hibás rabszolgával bajlódni, még azon esetben sem, ha annak vételárából az eladó az ő részére valamit vissza is térített volna. A II. század végének rabszolgafelkelései, a nagyszámú rabszolga pusztulása, a tömeges rabszolgafelszabadítás stb. azonban a rabszolgapiac árának korábbi lemenő irányzatát, de legalábbis stabilitását megzavarta, s a beálló s időnként nagyobb mértékben jelentkező munkaerőhiány a piac árait egy-egy felkelés vagy a polgárháborúk egyes eseményei kapcsán időnként felverte, majd az áremelkedés lassanként nyilván állandó lett. Ilyen körülmények közt a rabszolgavevő valószínűleg meggondolta azt, hogy a vételár visszatérítése és a rabszolga visszaadása helyett nem kedvezőbb-e reá nézve az esetleg bizonyos edictalis fogyatékoságban szenvedő rabszolga megtartása a vételár egy részének az eladó által való visszatérítése mellett. Arra ugyanis többé-kevésbé alappal számíthatott, hogy az állandóan fenyegető hirtelen áremelkedés esetén még csak selejtesebb árut fog tudni vásárolni, esetleg magasabb vételár fejében.

Mint Róma jogalkotásának egész fejlődési folyamatában, úgy most is a nagy rabszolgatartók érdekei voltak az irányadók. Ezeknek elsődleges célja pedig a kedvezőtlenebb forgalmi viszonyok mellett már nem az volt, hogy a legjobb minőségű rabszolgaanyagot biztosítsák rabszolgákkal jól feltöltött üze-

¹¹¹ A szicíliai felkelések Dél-Itália, a Spartacus-féle pedig úgyszólván egész Itália területén megzavarta — a munkaeszközök elpusztításával is — a termelés menetét.

meik számára, mint korábban, hanem az, hogy üzeimek (főleg ültetvényeik) minden körülmények között el legyenek látva rabszolgákkal. Azaz más szóval: *a növekvő rabszolgapiaci árak mellett most már a fogyasztó rabszolgák is fokozott jelentőséghez jutottak a termelésben.* A rabszolgafelkelések és közvetlen következményei ugyanis, különösen a felszabadítások folytán a nagy rabszolgauzemekben mutatkozó munkaerő-kiesések feltétlenül szükségessé tették az üzemek rabszolgacsoportjainak feltöltését, ez pedig természetesen csak az így megnövekedett keresletű piacról mehetett végbe: a háznál nevelkedett rabszolgák száma és jelentősége ugyanis még e korban meglehetősen csekély.¹¹²

Ilyen körülmények között az aedilisek nem térhettek ki a gyakorlatban nyilván már régebben alkalmazott vételárleengedés eljárás jogi szabályozása elől. E szabályozás első formája, a *gaiusi* szöveg utalása szerint, nyilván hasonló lehetett a stipulatiót pótló *redhibitorius* keresetéhez. Az a kitétel tehát, hogy: „*Si venditor, de his quae edicto aedilium continentur non caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium intra duos menses, vel quanti emptoris intersit, intra sex menses*” (D. 21. 1. 28.) azt jelenti — mint ezt *Haymann*¹¹³ is állítja —, hogy a rabszolgán *edictalis* fogyatékossgot észlelő vevő nemcsak *redhibitió*s igényt támaszthat a vele garanciastipulatiót kötni vonatkozó eladóval szemben 2 hónap alatt, hanem ugyanezen két hónap és még további négy hónap alatt a fogyatékos rabszolga megtartása mellett még vételárleengedést, tehát a vételár egy részének visszafizetését is követelheti. Természetesen azonban — mint fent említettük —, ha a garanciastipulatio szabályszerű volt, egyelőre e keresetnek helye nem lehetett.

A vételárleengedés az esetének első szabályozása nyilván úgy ment végbe, hogy az aedilis a *subsidiarius* vételárleengedési kereset formuláját — e formula gyakorlati alkalmazhatóságának kipróbálása után — felvette az *edictum formularis* részébe. (E *formularis* rész ez időben a *subsidiarius* *redhibitió*s kereset formuláján kívül már a kiképzés alatt levő önálló *redhibitió*s kereset formuláját is tartalmazta.) Nincs kizárva azonban, sőt igen valószínűnek látszik, hogy ezzel talán éppen egy időben vette fel az aedilis az *edictum formularis* részébe az önálló vételárleengedési kereset formuláját is. Az *ediktumszerkesztő* ugyanis feltehetőleg aligha lehetett tisztában a *redhibitió* történelmi fejlődésének menetével, hanem csak azt tartotta szem előtt, hogy a *redhibitorius* kereset két formulájának megfelelő két formulát iktasson be az *edictumba* az ő *decretalis* gyakorlatában jól bevált vételárleengedési igény érvényesítése céljából is. *Ez időpontnak pedig*, figyelemmel arra, hogy a keresetet *Labeo* már ismerte („...si hominem emptum manumiseris et redhibitoriam, et quanti minoris denegandum tibi *Labeo* ait”; — D. 21. 1. 47.) feltétlenül az ő korát megelőző időre, közelebbről — a fent kifejtettek szerint — a II. század végére kellett esnie, amikor a rabszolgapiac árának hullámlása kezdődhetett.

Az önálló vételárleengedési kereset jelentősége a *subsidiarius* keresetét természetesen háttérbe szorította. Ezt igazolja az a körülmény, hogy az önálló aedilisi keresetek a klasszikus korban *kazuisztikus* továbbképzést nyernek, míg a *subsidiarius* keresetek elhalnak. Így magától értetődik, hogy *Gellius*,

¹¹² Az i. u. I—II. században a háznál nevelt rabszolgák (*vernae*) aránya már a rabszolgaaállomány $\frac{2}{3}$ -át teszi, míg a köztársaság idején éppen a piacon vett rabszolgák száma mutatta ezt az arányt (*Maskin*: Róma. 362. l.).

¹¹³ *Haymann*: Haft. 25. l.

akinek egy kitételében az önálló *actio quanti minoris* formulájára ismerhetünk:

„Quamobrem cum de homine morbosus agatur, aequè inquit, ita dicitur: *quanto ob id vitium minoris erit.*” (Gell. 4. 2. 5.), a másik vételárleengedési kereset formulájára nem is utal.

Kérdés ezek után, miért került be az önálló *redhibitorius* keresetre vonatkozó normatív szabály a *rabszolgaedictum* normatív részébe, s mi lehet annak oka, hogy az önálló *actio quanti minoris*ra utaló szabály nem szerepel a reánkmaradt *rabszolgaedictum*ban. Pringsheim¹¹⁴ — mint említettük — ezt a kérdést egyszerűen azzal intézi el, hogy nemcsak az a „rejtély”, hogy az *actio quanti minoris* hiányzik a *rabszolgaedictum*ból, de az is, hogy az *actio redhibitoria* megindítására nyitvaálló határidő megjelölése, valamint a stipulatiót kikényszerítő hatályú e keresetek is hiányzanak az *edictum*ból. Ő tehát arra az álláspontra helyezkedik, hogy az *aedilisek edictumát* lényegében csak az az anyag alkotta, amelyet Ulpianus kommentárjában idézve közöl.¹¹⁵ Ha ebből indulunk ki, úgy nyilván rejtéllyel állunk szemben, amely mögött levő valóság még csak megközelítőleg sem látszik felderíthetőnek. Ha azonban abból indulunk ki (s a praetori *edictum* kialakulási folyamatának ismeretében ezt meg is tehetjük), hogy az *aedilisi edictum* kialakulásának menete a praetoréval azonos volt, tehát abban állott, hogy a magistratus előbb egy formula-gyűjteményt tett közzé, majd a továbbképzett formulákból a normatív szabályt kiemelve, azokból megalkotta az *edictum* másik részét, s ezzel az *edictum* idővel két részre szakadt: egy normatív és egy formularis részre, úgy közelebb juthatunk a valósághoz.

Az *actio quanti minoris* formuláját Gellius művéből („quanto ob id vitium minoris erit”) ismerjük. Ezt Pringsheim is elismeri. Vajon hol szerepelhetett ez a formula a nyilvánosság előtt? Természetesen csak az *edictum* formula-gyűjteményében, a formularis részben. Az *actio quanti minoris* tehát szerepelt az *aedilisi edictum*ban és pedig formulája által képviselve. Miért nem került azonban a formula keretében esetleg kialakult szabály az *edictum* normatív részébe akkor, mikor a *redhibitorius* keresetnél ez a folyamat végbe ment?

Ami a *subsidiarius* hatályú vételárleengedési kereset formuláját illeti, itt a válasz kézenfekvő. Az önálló vételárleengedési kereset azt gyakorlati rugalmasságánál fogva erőteljesen háttérbe szorította s így e formula tartalmának továbbképzése feleslegessé vált. Nehezebben közelíthető meg azonban az önálló vételárleengedési kereset formulájának a problémája. E kereset gyakorlati alkalmazhatósága ugyanis igen nagy volt, tehát kézenfekvő volt a formula tartalmának továbbképzés útján való kiszélesítése, éppúgy, mint azt az *actio redhibitoria*nál látjuk. De vajon ez történt-e?

A *redhibitio* az áru visszaszolgáltatását és a vételár járulékostól való visszafizetését jelenti. Jelentősebb problémát itt a járulékok mibenlétének körvonalazása, továbbá az a körülmény képez, hogy milyen feltétel mellett köteles az eladó a vételár visszafizetésére. Erre nézve a D. 21. 1. 1. *edictum*-szövege kielégítő tájékoztatást ad. A *redhibitio* formulájának ilyen irányú kiképzésére viszont nyilván az a körülmény adott alapot, hogy a gyümölcsök,

¹¹⁴ Pringsheim id. m. 297. 1.

¹¹⁵ Pringsheim uo.

jövedelmek kiadásának, s a vevő áruomlásaért való felelősségének kérdése a restitutio állandó kérdései, amelyeket alapvetően kellett szabályozni. Ezzel szemben az actio quanti minoris, mint másik elnevezése is mutatja (actio aestimatoria): *aestimatorius* jellegű kereset. Ez pedig felvetett kérdésünk szempontjából két dolgot jelent: egyrészt azt, hogy itt alapvető szabályként csupán az *aestimatio* időpontjának kitüntetése szükséges a bíróhoz intézett *formularis* parancsban, másrésztől azt, hogy *aestimatio* a bírótól igen nagy rugalmasságot követel az esetek sokféleségére való tekintettel, s így nem is célszerű megkötni az esküdtbíró kezét részletekre utaló *formularis* utasításokkal. Az actio aestimatoria formulájának továbbképzés útján való szélesítése tehát gyakorlati okokból nem látszott indokoltnak szemben a redhibitorius keresettel, ahol is a formulában több alapvető kérdést kellett tisztázni. S hogy ez valóban így lehetett, igazolja, a Gelliustól fennmaradt formulatöredék, mely szerint: *quanto ob id vitium minoris erit*” (ti. a rabszolga),¹¹⁶ továbbá a *Lenel*¹¹⁷ szerint ezt kiegészítő, Julianustól származó fragmentum, mely szerint „*quanti minoris homo, cum veniret, fuerit*”, valamint magának az *iumentumdictum*-nak következő szóhasználat: „*vel quo minoris, cum venirent, fuerint*” (D. 21. 1. 38. pr.). Az actio redhibitoria kiszélesedett formulájában jelentkező normatív szabályt tehát az edictumszerkesztő, a formulából egy bizonyos időpontban kiemelve, felvette az edictum normatív részébe, az actio quanti minoris formulája viszont a maga szűkszavúsága folytán továbbra is az edictum *formularis* részében maradt.¹¹⁸

VI.

A *rabszolgaedictum* tehát — a fentiek szerint — az i. előtti I. században, *Labeo* fellépése előtt (aki az actio quanti minorist, mint már ismert keresetet kezeli) a következő képet mutathatta:

1. a *rabszolgaedictum* normatív része kettős rétegeződésű volt:

a) helyet foglal benne, legrégibb tartalomként az eladó közlési kötelezettségét előíró szabály, a *proscriptum*ra való utalással, azaz az általunk ismert edictumszöveg legelső mondata a Gellius-féle szöveggel bővülten, valamint a rabszolga nemzetiségére és a noviciusra vonatkozó, oda utóbb felvett szövegrész s ezenkívül

¹¹⁶ Gell. N. A. 4. 2. 5.

¹¹⁷ *Lenel* (EP. 535. 1.) szerint ugyanis a Gellius-féle hely, ellentétben az *iumentumdictum* szövegével, nem ad pontos utalást az *aestimatio* idejére, amiből *Karlowa* (id. m. II. k. 1298—1299. 1.) azt következteti, hogy a vételárleszállításnál a *condemnatio* idejét kell tekintetbe venni. Ezzel szemben *Lenel* az idézett forráshelyre utalva a vételkori értéket veszi alapul, s így nem lát ellentétet a két edictum között („*cum veniret*”).

¹¹⁸ Az a körülmény, hogy egy-egy szabály az edictumban csak *formularis* alakban él, nem egyedülálló, hiszen az *interdictalis* szabályok, valamint az egyéb *praetori* perenkívüli jogsegélyek (in *integrum restitutiones*, *missiones* in *bona*, *stipulationes praetoriae*) annyira csak *formularis* életet éltek, hogy a *Hadrianus*-féle edictumredakció, amely pedig az általános irodalmi felfogás szerint (*Wlassak*: id. m. 31. I. és *Kipp*: *Quellen d. röm. R.* Berlin, 1919. 57. 1.) az eddig kétfelé tagolódó albumot egységesítette azáltal, hogy a normatív szabályokat és a hozzájuk tartozó formulákat egymásmellett helyezte el, ezeket külön függelékszerű formulagyűjteményben hagyva továbbra is.

b) az actio redhibitoria közvetlen szabályozása — mint az első mondatban foglalt szabályhoz később járuló anyag —, amely felöleli a redhibitorius iudicium biztosítására irányuló aedilisi ígéretet, meghatározván a felek által végrehajtandó restitutio alapvető szabályait.

2. A rabszolgaedictum *formularis* része viszont tartalmazhatta egyrészt:

a) a rabszolgavételnél szokásos fizikai hibákra vonatkozó garanciastipulatiook szövegét, amelyből az eladó közlési kötelezettségére irányuló normatív szabály kifejlődött (ideértve a rabszolga nemzetiségére és a noviciusra vonatkozó stipulatioikat), továbbá a rabszolga „ornamenta”-ira és az evictiora vonatkozó stipulatioformulákat, mint az edictum legrégibb tartalmát, továbbá

b) a subsidiarius és önálló redhibitoria actio formuláját (az ornamenta esetére is), utalással a kéthavi érvényesítési határidőre, valamint a későbbi jogképzés eredményeként:

c) a subsidiarius és önálló actio quanti minoris formuláját, utalással az aestimatio szempontjából irányadó időpontra, s e keresetek érvényesítésére nyitvaálló határidőre.

VII.

A római rabszolgapiac forgalmát irányító curulis aedilisek szerepét a provinciákban a helytartók mellett működő *quaestorok* töltötték be. E tartományi tisztviselők eredetileg a tartományok adóügyeit kezelték, majd utóbb — Cicero idején már mindenestre — a tartományi helytartó megbízásából, a curulis aedilisekéhez hasonló iurisdictiot (iurisdictio mandata) itt gyakoroltak (*quaestoria potestas* = *iurisdictio quaestoris pro praetore*. — Hermes. 1. 69.). A provincialis *quaestorok* e jogkörére nézve Gaius az alábbiakat mondja:

„... amplissimum ius est... item in edictis aedilium curulium, *quorum iurisdictionem in provinciis populi romani quaestores habent*. Nam in provinciis Caesaris omnino quaestores non mittantur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur.” (Gai 1. 6.)

A szövegből megállapíthatólag a provinciákban a *quaestorok* voltak a vásárok s így elsősorban a rabszolgapiac bírái, akik itt az aedilisek edictuma, vagy az általuk szerkesztett, de nyilván az aedilisi edictumot tartalmilag fedő hirdetményben foglaltak alapján jártak el.¹¹⁹

Velsen (Das edictum provinciale des Gaius. SZ. 21. k. 1900. 85. és köv. 1.) Theophilus egy megállapítására (Inst. 1. 2. 7.) támaszkodva az előbbi, míg Krüger (Gesch. d. Quellen. München—Liepzig, 1912., 39. 1.) és Helle (A római jog forrásainak története. Bp., 1909. I. k. 309—310. 1.) az utóbbi nézetet fogadja el. Ez utóbbi felfogás az, hogy e kérdésben sokkal helyesebb az eseményekhez időbelileg közelebbálló, tehát szavahihetőbb Gaius szavaira támaszkodva azt állítani, hogy a *quaestorok* hirdetménye csupán tartalmilag egyezett meg az aedilisekével, mint a jóval későbbben élt Theophilus nézetét elfogadni. Ugyanis Justinianus eme kortársa által mondottakra támaszkodva analogice arra a következtetésre juthatnánk, hogy a helytartók a városi edictumokat tették közzé a tartományokban, márpedig éppen az ellenkezőjére van.

¹¹⁹ Mommsen: id. m. II. k. 532. 1.

adatunk. Felfogásunk szerint e megkülönböztetésnek nincs döntő jelentősége, hiszen a rabszolgapiac forgalmát szabályozó edictumok Rómában éppen úgy, mint a provinciákban a nagy rabszolgatartók érdekeinek jogi kifejeződésai voltak. Aligha képzelhető el azonban nézetünk szerint is az, hogy a quaestorok a városi edictummal szó szerint megegyező edictumot proponáltak volna, hiszen ahogyan a helytartói edictum is figyelemmel volt a provincia sajátos viszonyaira, úgy a quaestorok edictumának is figyelemmel kellett azokra lennie, amennyiben a quaestoroknak edikálási joguk volt. Ezt ugyan Velsen kétségbe vonja, azonban a iurisdictio gyakorlása nézetünk szerint szükségképpen kapcsolódott az edikálás jogához, hiszen a iurisdictio tevékenység programját valami módon közzé kellett tenni.).

Az a körülmény, hogy a quaestorok ama fontos jogkört, amely a curulis aedilisi tisztséget a római államvezetésben részt vevő rabszolgatartók szempontjából kulcspozícióvá tette, csak aránylag későn, Cicero idején kezdték gyakorolni, távolról sem jelenti azt, hogy a rabszolgatartó birodalom urai ez ideig nem avatkoztak volna be a provinciális rabszolgapiacok forgalmának irányításába. Alig képzelhető ugyanis el az, hogy pl. a delosi rabszolgapiacra, ahol naponta néha mintegy 10 000 rabszolga cserélt gazdát,¹²⁰ ne lett volna gondja az államvezetésnek. A helyzet nézetünk szerint az lehetett — s erre mutat az a tény, hogy quaestorok iurisdictioalis jogköre ún. iurisdictio mandata —, hogy a rabszolgapiacnak, mint a provincia legfontosabb piacának irányítása eredetileg a legnagyobb rabszolgatartók közül kikerülő, illetőleg e provincia kifosztása által azzá váló tartományi helytartó kezében volt, aki a rabszolgák piaci forgalmát a tartományi viszonyoknak megfelelő módon saját edictum provinciale-jában szabályozta. Midőn azonban Rómában az aedilis curulis edictuma már lényegében kialakul, s ugyanakkor Róma és a pacifikált provinciák politikai és gazdasági viszonyai között az egyre fokozódó forgalom folytán bizonyos nivellálódási folyamat kezdődik, a provinciák helytartói átveszik és saját edictumuk anyagával összeolvasztják az aedilisi joganyagot. Az ebben foglalt szabályok biztosítékot jelentenek a nagy rabszolgatartók érdekeinek érvényesülése tekintetében, s most már nyugodtan bízhatják az e szabályokhoz igazodó rabszolgapiaci (majd állatpiaci) iurisdictiot a quaestorokra, mint mandatariusaikra.

Az aediliseknek és a quaestoroknak, mint a római, illetve a provinciális rabszolgapiac bírának tevékenységében tehát alapvető különbség mutatkozik, éspedig:

egyrészt abban, hogy a curulis aedilisek a rabszolgapiac forgalmába kezdettől fogva önjogukon avatkoztak be és irányították azt, a quaestorok ilyen vonatkozású iurisdictioalis hatáskörhöz csak lényegesen később jutottak, s akkor is e iurisdictiot nem saját jogukon, hanem a helytartó mandatumára alapján gyakorolták,

másrészt, míg az aedilisek maguk képezték ki a piac forgalmának regulátorát, az aedilisi áruforgalmi jogot, addig e funkciót a provinciákban feltehetőleg a helytartók látták el, s a quaestorok már csak a helytartói és az aedilisi jogképzés anyagának összeolvasztását tartalmazó joganyagot edikálták.

¹²⁰ Maskin: Róma. 160. 1.

A provincialis piacon érvényesülő magistratualis iurisdictio kialakulása és fent vázolt felépítése bizonyíték arra, hogy Róma nagy rabszolgatartói a római és a provinciális rabszolgapiac irányítását kezdettől fogva szilárdan kezükben tartották.

4. Az eladói kellékszavatosság az ígásbarmok vételénél

I.

A Varro művéből ránkmaradt garanciastipulációk formulái között a rabszolgavételnél alkalmazott formulán kívül ott találjuk a háziállatok különböző fajtáinak (juh, kecske, sertés) vételénél szokásszerűen alkalmazott garanciastipulációk szövegeit, köztük az ígásbarmhákra vonatkozó formulát, a következők szerint:

„Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: *illosce boves sanos esse, noxisque praestari ... spondes?*” (De re rustica 2. 5. 10.)

Nyilván hasonló formula vonatkozott azon ígásállatokra, amelyek az igavonó szarvasbarmhakkal együtt a res Mancipi kategóriájába tartoztak.¹²¹

Ez ígásállatok kategóriája a római naturálgazdálkodás, tehát a patriarchális rabszolgaság korában külön kiemelés nyert azért, hogy kivették azokat a nyájban tartott, s nem igavonó állatok csoportjából, s a paterfamilias vezetése alatt álló család legközvetlenebb vagyonának: a „familia”-nak kereteibe vonták. Így e vagyontárgyak a vagyon abba a jogi kategóriájába kerültek, amelybe a naturálgazdálkodási egység néhány rabszolgája is tartozott.¹²² Az ígásbarmnak a rabszolgával konkuráló ezt a jelentőségét a termelésben nyilvánvalóan az a körülmény adja meg, hogy a rabszolgák száma akkor még igen csekély volt, s míg a gazdasági egységek jelentős része rabszolgával nem rendelkezett, ígásállattal igen, hiszen a föld, mint a római paraszttálmam termelésének bázisa, ígásállat nélkül megművelhető nyilván aligha volt.

Az i. előtti IV. század derekán — mint már többször említettük — a rabszolgáknak a termelésben való alkalmazása jelentős mérvet öltött, az ezt követő időkben pedig, főleg az első pun háború után, tehát a következő száz esztendő folyamán a rabszolgáknak a termelésbe való bevonása erősen megnövekedett. Ez azt eredményezte, hogy a latifundiumokon, amelyeknek a kialakulását az állami földalap (ager publicus) erőteljesen segítette, a rabszolga munkaereje lett a termelés alaptényezője. A rabszolgamunka mellett viszont az ígásállatoknak a föld megművelésében való alkalmazása jelentőségében feltehetőleg korlátozódott, hiszen az olcsó rabszolgát magát is ígásbarmként alkalmazták az ültetvényeken. Ez utóbbira utal vitatlanul Varro azon megállapítása, mely szerint: „a munkaeszközöket három csoportra osztják: beszélő eszközökre, félig beszélőkre és néma eszközökre. A beszélő eszközökhöz tartoznak a rabszolgák, a félig beszélőkhöz az ökrök, a némákhoz a szekerek.” (De re rust. 1. 17. 1.).

¹²¹ Ulpianus szerint: „boves, muli, equi, asini.” (Ulp. Reg. 19. 1.)

¹²² Cato censorius utal erre, midőn azt mondja: „Boves feriis coniungere licet... mulis, equis, asinis nullae, nisi si in familia sunt.” (De agr. cult. c. 138.) — A familia és a res Mancipi kapcsolatára vonatkozó irodalmat lásd Diósdí: Familia pecuniaque. Acta Antiqua. Budapest. 1964. Tom XII. Fasc. 1–2., 87–88. 1. jz.

Az i. előtti II. század folyamán azonban feltűnnek Itáliában a külterjes nagybirtokok,¹²³ amelyek az állattenyésztésre helyezik a súlyt. A külterjes gazdálkodás mellett az állattenyésztés, s ezzel együtt az állatforgalom jelentősége fokozatosan növekszik. Ez azt eredményezi, hogy az állatpiacnak — elsősorban a föld megművelése szempontjából döntő jelentőségű állatfajták piacának — jelentősége fokozódik. Ennek viszont következménye az, hogy a barompiac (forum boarium) felügyeletének jogával felruházott két aedilisi csoport (aediles plebis, aediles curules) egyike: a iurisdictiot gyakorló curulis aedilisek egyre fokozódó mértékben avatkoznak be az itt kötött igásállat-vételekbe.

Az aedilis tevékenysége az igásállatok piaci forgalmát illetően lényegében ugyanaz lehetett, mint amiről a rabszolgavétel kezdetleges szabályozása kapcsán szövegeztünk. Az aedilis curulis esetleges beavatkozása az igásbarom-vételi ügyletekbe az edictumban feltehetőleg egy garanciastipulatioformula alakjában tükröződött. E stipulatioformula tartalmában valószínűleg a Varro által megadott, fent idézett formulára utal.¹²⁴

A Varro-féle formulán (amelynek megfelelő aedilisi formula, vagy formulák alkothatták az aedilisi album keretében kialakuló iumentumeditum első tartalmát), s magán az Ulpianus-féle aedilisi ediktumkommentárban fennmaradt ediktumszövegen kívül semmiféle adattal sem rendelkezünk arra nézve, hogy a pun háborúktól a principatusig terjedő korszakban az igásállatok forgalmával kapcsolatos kellékszavatosság szabályozása milyen fejlődési folyamatot tükröztet.

Így elsősorban minden adat hiányzik arra nézve, hogy a subsidiarius redhibitio, illetve vételárcsökkenés lehetősége fennállott-e ezen a vonalon is. Kétségtelen ugyan, hogy az erre vonatkozó gaiusi forráshely (D. 21. 1. 28.) egy szóval se mondja azt, hogy a garanciastipulatio elmulasztása esetére alkalmazott redhibitio, illetve interesse-megtérítés csupán a rabszolga eladására vonatkoznék, a D. XXI. könyve I. titulusanak beosztása azonban egész világosan utal arra, hogy itt csak a rabszolgavételről lehet szó. A tituluban ugyanis a iumentumeditumot tárgyaló 38. fragmentumig csak és kizárólag a rabszolgavételt tárgyaló szövegrészek szerepelnek. A forráshelyek hallgatásából tehát arra kell következtetnünk, hogy a rabszolgaedictum kialakulásánál mutatkozó középső láncszem: a subsidiarius aedilisi actiok itt a fejlődés folyamán kimaradtak. Vajon mire vezethető ez vissza?

A kérdés taglalásánál a iumentumeditum szövegéből kell kiindulnunk.

„(Qui iumenta vendunt) palam recte dicunt quid in quoque eorum morbi vitique sit; (utique optime ornata vendendi causa fuerint ita emptoribus tradentur).

Si quid ita factum non erit, (de ornamentis restituendis iumentisve

¹²³ Maskin: Róma. 156. 1.

¹²⁴ Az a körülmény, hogy az aedilisi edictumban a kérdéses stipulatioformula a Varro-féle szöveggel, vagy pedig olyan szöveggel szerepelhetett, amely már mintegy előképét adja a iumentumeditum szövege első mondatának, aligha állapítható meg; egy körülmény azonban kiindulási pontot biztosíthat e kérdés taglalásánál. Az ulpianusi edictumkommentárban szereplő állítólagos edictumszöveg, mely szerint: „quae de iumentorum sanitate diximus, etc.” (D.21. 1. 38. pr.) arra látszik utalni, hogy a „sanitas” kitélt a morbus és vitium fogalmának összefoglalására használták, legalábbis az állatok vonatkozásában. Ebből pedig nyilván következik, hogy a stipulatioiban a morbus és vitium kitételeknek nem szükségképpen kellett már szerepelniük.

ornamentorum nomine redhibendis in diebus sexaginta), morbi autem vitii causa inemptis faciendis in sex mensibus, vel quo minoris cum venirent, fuerint, in anno iudicium dabimus. Si iumenta paria simul venierint, et alterum in ea causa fuerit ut redhiberi debeat, iudicium dabimus, quo utrumque redhibeatur" (D. 21. 1. 38. pr.).

A fent idézett, zárójelbe nem tett edictumszöveg, tartalmát tekintve lényegében az általunk rekonstruálni megkísérelt Hadrianus előtti rabszolgaedictum normatív részbeli tartalmának, sőt több helyen szóhangzatának tükröződése, míg a zárójelbe tett rész az ott nem szereplő anyagot öleli fel. Ez utóbbi anyag azonban — mint említettük — nyilván a rabszolgaedictum formularis részének vonatkozó szabályára támaszkodhatott (az első mondat első három szava eredetét nézve minden valószínűség szerint a Gallius által idézett edictumszöveg előtt érvényben volt szöveg tükröződése).

Az állat „ornamentum”-ára vonatkozó első utalás igen könnyen beilleszthető egy stipulatio szövegébe is, talán a következő módon:

„Illosce boves... (etc) utique optime ornati vendendi causa sunt, ita mihi tradere (mancipare) spondesne (promittisne)?”

Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az aedilisi garanciastipulatio közt nemcsak az állat épségére, hanem a felszereléssel való szolgáltatására irányuló stipulatio is szerepelhetett, éspedig a iumentumedictum formularis részében. Ha ezt az álláspontot magunkévá tesszük, úgy önként adódik az a megállapítás, hogy a iumentumedictum szerkesztője előtt két anyag állhatott, éspedig:

a) a rabszolgaedictum normatív és formularis része az általunk fentebb vázolt tartalommal (e normatív részben — mint kifejtettük — a közlési kötelezettségre irányuló parancs már e proscriptumra való utalással szerepelt), valamint

b) a iumentumedictumnak mindeddig még csak stipulatioformulák alakjában jelentkező legrégibb anyaga.

E kettős anyag ismeretében, a rabszolgaediktum anyagának előkészítési felhasználásaival kezdhetett azután hozzá a iumentumedictum ránk maradt szövegének összeállítója az edictum megalkotásához. Ezt támasztják alá a következő, a két szöveg összevetésének eredményeként észlelhető körülmények:

a) míg a rabszolgaedictumnak általunk fentiekben rekonstruálni megkísérelt s a köztársasági kor utolsó századáig kialakult normatív része sokszor terjedős körülírásokat tartalmaz, amennyiben az az *actio redhibitoria* joghatásainak (*accessio* etc.) körülményes meghatározását adja, addig a *iumentumedictum* az *actio redhibitoria* joghatásaira nem utal. Ebből az következik, hogy az ediktumszerkesztő azokat egy korábbi edictum tartalmára való hallgatóságos utalással mintegy már ismereteseznek tekinti;

b) míg a rabszolgaediktum normatív részében bizonyos kitételek különböző szabályok szövegzése kapcsán ismételtelen visszatérnek, ami az edictumszöveg bizonyos rétegződésére, az egyes szabályoknak különböző időben való felvételére utal, addig a *iumentumedictum*ban ilyen rétegződésre utaló jelenség nincs. Rétegződésre utal az, hogy a rabszolgaediktum normatív részében a közlési kötelezettséget tárgyazó szabály végén a „cum ea mancipia veniunt” kifejezés szerepel, a közvetlenül utána (a „dictum et promissum”-mal kapcsolatos következő mondat ugyanis későbbi beszúrás eredménye) a *redhibitoria* actiót tárgyazó szabály elején újból ilyen értelmű kifejezéssel találkozunk:

„quod si mancipium adversus ea venisset” kitétel alakjában. A iumentumeditumban viszont nincs hasonló töredezettség. Így alappal tehető fel, hogy a iumentumeditum szövege egy már a történeti fejlődés folyamatában kialakult edictumnak, mint előképnek ismeretét feltételezte, s ennek alapján egyszerűen volt megszóvegezhető;

c) végül, de nem utolsósorban a rabszolgaediktumnak a iumentumeditum megszerkesztésénél mintául való felhasználását a több hasonló szóhangzat is igazolja,¹²⁵ amire a rabszolgaediktum első normatív szabályának kialakulását tárgyalva is utaltunk. A iumentumeditum szerkesztője azonban nyilvánvalólag észlelte a rabszolgaediktum stílusának darabosságát, s ezért az új edictumban a régi töredezettségét, sokszor nehézkes kifejezőmódját gördülékeny stílussal, könnyed kifejezőmóddal váltotta fel.

Példaképpen szolgálhatnak erre a következők:

a rabszolgaediktum a közlési kötelezettség előírása után a következőket mondja: „Quod si mancipium adversus ea venisset” (D. 21. 1. 1. 1.), míg ehelyett a iumentumeditum a közlési kötelezettséget előíró aedilisi parancs lényegét sokkal jobban kidomborító módon és egyszerűbben ezt mondja: „si quid ita factum non erit” (38. pr.);

az aedilis curulis a rabszolgaediktum szövegében a közlési kötelezettség megsértése esetére a következőket mondja: „iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur”, míg a iumentumeditum szerkesztője a lehető legtömörebb kifejezőmóddal hasonló esetre ezt mondja: „de... redhibendis... iudicium dabimus”. (Kétségtelen ugyan, hogy a iumentumeditum ez összefüggő szövegének utolsó mondata a rabszolgaediktum vonatkozó részéhez hasonló szóhangzatot alkalmaz, mikor a párosan eladott ígásbarmok vételével kapcsolatban azt mondja: „iudicium dabimus, quo utrumque redhibeatur” itt azonban a rabszolgaediktum szóhangzatának követésére a szöveg tartalma kényszerítette a szövegezőt, amennyiben ez összetett mondat második része az első mondatban szereplő iudicium értelmezését célozza, s a két edictum e két mondata csak a közös szóhangzat szempontjából vethető egybe, de nem szerkezete szempontjából);

a iumentumeditumban a „sive”, „item” szavak, amelyek a rabszolgaediktum stílusbeli töredezettségére, darabosságára igen szemléltetően utalnak (nem gondolunk azonban itt a közlési kötelezettségnek kiterjesztését célzó D. 21. 1. 1. 1-beli utolsó előtti: „item si quod...” kezdetű mondatra, amely — mint fentebb kimutattuk — csak a császárkor terméke lehet), a iumentumeditumban nem szerepelnek;

végül a iumentumeditum e mondata: „Si quid ita factum non erit, de ornamentis restituendis, iumentisve ornamentorum nomine redhibendis in diebus sexaginta, morbi autem vitii causa inemptis faciendis is sex mensibus, vel quo minoris, cum venirent fuerint in anno iudicium dabimus”, a tömör s emellett gördülékeny stilizálásnak olyan iskolapéldáját adja, amelyre példát a rabszolgaediktumban hiába keresünk. Ez a körülmény pedig azt mutatja, hogy a iumentumeditum normatív szövegének megalkotója a szabályszerkesztési technika és a stílus curalis csiszoltságának sokkal magasabb

¹²⁵ „Quid morbi vitii cuique sit” — „quid in quoque eorum morbi vitii que sit”; „iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur” — iudicium dabimus, quo utrumque redhibeatur”; „palam recte pronuntianto” — „palam recte dicunto”.

fokán állott, mint azok, akik a rabszolgaediktum normatív anyagának egy-egy egyszerre szerkesztett részét szövegezték. Ebből pedig alappal következtethetünk arra, hogy a két edictum keletkezése közt oly hosszú idő telt el, amely a jogászai stílus észrevehető csiszolódását tette lehetővé.

— Hogy azonban a két ediktumszöveg összevetéséből levont következtetések valóban helyesek-e, erre megnyugtató választ csak úgy kaphatunk, ha vizsgálat alá vesszük a vonatkozó korszak gazdasági viszonyainak képét.

A fentiekben utaltunk arra, hogy a II. század rabszolgapiaci árának igen alacsony színvonala idején a mezőgazdasági üzemekben szinte kifizetődőbb volt a rabszolgáknak, mint az igásállatoknak tartása. A rabszolgapiac árai azonban a rabszolgafelkelések folytán a II. század végétől kezdve hullámszerűen, majd emellett fokozatosan emelkedni kezdtek. E körülménynek a római állattenyésztés, illetve állatforgalom terén kettős hatása volt:

a) egyrészt jelentős mértékben erősítette az állattenyésztés foglalkozó külterjes gazdálkodás elterjedésének folyamatát, amely egyébként már a II. században megindult.¹²⁶ A csökkent számú rabszolgáállománnyal ugyanis — ha e számbeli csökkenés csak átmeneti jellegű is — racionálisabb külterjes (rét, pásztorkodás) gazdálkodást folytatni¹²⁷ (bár a külterjes nagybirtokok elterjedésére kétségkívül jelentős hatással volt a földalpnak az ager publicus állandó növelése útján való gyors felduzzadása is);

b) másrészt a belterjes gazdaságok rabszolgakereteinek feltöltésében mutakozó zavarok folytán növekedett az igásállatok, mint munkaeszközök jelentősége, amelyeknek utánpótlását viszont főleg a külterjes birtokok állattenyésztése biztosította.

Az egyes nagyüzemek — elsősorban természetesen a latifundiumok — rabszolgaelátásában már a II. század végétől is mutakoztak zavarok, az I. század hetvenes-hatvanas éveitől kezdve azonban az utánpótlás időnként már mintegy válságos helyzetbe kerül. Ebben az időben kezdődnek ugyanis a polgárháborúkkal kapcsolatos tömeges felszabadítások, s ekkorra esik a rabszolgák hatalmas szabadságmozgalma (Spartacus), amely az egész rabszolgatartó állam épületét megrázza, figyelmeztetésül szolgálva a rabszolgatartó állam urainak, hogy hatalmukat az erőszakszervezet eddigi formájában aligha tartathatják fenn.

Az i. előtti I. század harmadik-második évtizede kell legyen tehát az az idő, midőn az igásállatforgalom jelentősége hirtelen megnő. Ennek viszonylag rövid idő alatt kellett bekövetkeznie, hiszen a rabszolgatartás e komoly válsága is gyors ütemben állott be. Ha pedig ez a helyzet, úgy az aedilis az állatforgalmi kellékszavatosság biztosítására nyilvánvalólag a rabszolgavétel későbbi fejlődésfázisában kialakult redhibitio és vételárleengedés szerkezetét ültette át közvetlenül az igásállatforgalmi kellékszavatosság területére. Ez intézmények ugyanis lényegesen hatékonyabban szolgálták az állatpiac vásárlóinak érdekét, mint a rabszolgavételnél is háttérbe szoruló subsidiarius redhibitio és vételárleengedés. Azokat a feltevéseket tehát, amelyekre a két ediktumszöveg összevetése alapot ad, a gazdasági fejlődés képe is igazolni látszik.

¹²⁶ Maskin: Róma. 158. l.

¹²⁷ Erről szól Varro is, midőn helyesli az állattenyésztés előtérbe helyezését, majd megemlíti azt is, hogy sokan a rétgazdálkodást tekintik jövedelmezőnek (De re rust. I. 7. 10.), ami érthető is, hiszen az is kisebb számú rabszolgát igényel.

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy:

a rabszolgaediktum fent ismertetett tartalmával (közlési kötelezettségről szóló szabály, a redhibitio megadása, s ennek feltételei, az actio redhibitoria és quanti minoris subsidiarius és önálló formuláival) már az i. előtti I. évszázad elején kialakult,

s ennek ismeretében nyilvánvalólag e század első felének derekán szerkesztette meg az aedilis a iumentumedictumot.

Kérdés már most, hogyan ment végbe ez a szerkesztési munka?

Az ediktumszerkesztő előtt tartalmilag a következő — a rabszolgaediktumból származó — szabályok állottak:

a) az eladó közlési kötelezettségét tartalmazó szabály a rabszolga morbusa és vitiuma, textive felsorolt vitia animi, noxamentessége, nemzetisége és annak novicius-volta tekintetében (normatív rész), továbbá az evictiora vonatkozó szabály, stipulatioformula alakjában (formuláris rész),

b) a subsidiarius és önálló redhibitoria vonatkozó szabályok, a közlési kötelezettség megszegése esetére kéthónapos határidővel egyrészt a normatív, másrészt a formuláris hirdetményben (éspedig az önálló redhibitio szabálya a normatív-, a subsidiariusé pedig határidővel együtt és az önálló redhibitio formulája a formuláris részben),

c) a subsidiarius és önálló actio quanti minorisra vonatkozó szabályok a hathavi határidővel (a formuláris részben),

d) az ornamenta szolgáltatására vonatkozó redhibitios kereset szabályai a kéthavi határidővel (a formuláris részben).

Emellett előtte állott a most még csak stipulatioformula-gyűjteményt jelentő iumentumedictum anyaga:

a) az állat fizikai hibáira és nyilván az evictiora vonatkozó garanciaformulákkal,

b) s az ornamenta szolgáltatására vonatkozó garanciastipulatioval.

Az ediktumszerkesztő első feladata nyilván az lehetett, hogy az edictum formuláris részét a redhibitoria, s a vételárleszállítási keresetre nézve kiegészítse.

Azt, hogy e fejlett kereskedelmi forgalom mellett az ediktumszerkesztő aedilis a subsidiarius redhibitio és vételárleengedés szabályait bizonyos mértékben túlhaladott szabályoknak tekintve, a formuláris részt csak az önálló redhibitorius és vételárleengedési kereset formuláival egészítette ki, igazolni látszik az, hogy a subsidiarius aedilisi keresetekre vonatkozó gaiusi utalás (D. 21. 1. 28.), valamint a feltehetőleg szintén e keresetekre utaló ulpianusi kommentártöredékek (D. 21. 2. 32. pr. és D. 21. 2. 37. 1.) csak a rabszolgák vételéről szólnak.

Ha pedig a subsidiarius aedilisi keresetek formulái nem nyertek felvételt az edictumba, úgy a iumentumedictum normatív részének kialakulása is más menetet kellett, hogy kövessen, mint azt a rabszolgaediktumnál láttuk. A rabszolgaediktum subsidiarius jellegű redhibitorius keresete (formulája) szükségképpen az edictum közlési kötelezettséget előíró normatív szabályára támaszkodott. Erre utal Gaius, midőn azt mondja, hogy: „Si venditor de his, quae edicto aedilium continentur, non caveat...” (D. 21. 1. 28.). A rabszolgaediktum normatív részének e parancsával az aedilis az eladó részére kötelezőleg írta elő, hogy az árunak milyen hibáktól való mentességéért kell stipulatio garanciát vállalnia. Ha pedig e parancsnak az eladó eleget nem tett,

úgy a hiba jelentkezése esetén a redhibitorius kereset formulájában utasítást adott az esküdtbírónak a redhibitióra, éspedig azon az alapon, hogy a normatív részben foglalt stipulációs parancsot az eladó megszegte, s az áru hibásnak mutatkozott. Ezzel szemben az önálló redhibitiós kereset formulájának gyakorlati alkalmazásánál ilyen normatív parancsra alapjában véve szükség nem volt. E kereset formulájának az esküdtbíróhoz való kibocsátásánál ugyanis az aedilis nem vizsgálta azt, hogy az eladó stipulatív hibamentességi ígéretet tett-e a vevőnek, vagy sem, hanem csupán azt nézte, hogy az áru aedilisi hibákban szenved-e. Hogy azonban az eladó milyen módon hallgatta el a hiba fennforgását a vevő előtt, vajon úgy, hogy annak hibamentességét stipulálta (vagy ami talán a stipulatio megdönthetetlen védelmét jelentette: proscriptumban közzétette), vagy úgy, hogy a hiba fennforgását nem említette (tehát nem stipulált), teljesen mindegy volt az aedilis szempontjából. Az önálló redhibitiós kereset tehát nem feltételezett egy stipulatióra irányuló aedilisi parancsot. Tekintettel azonban az ígásbarom-forgalom gyors növekedésére, mégis szükségessé vált, hogy a két aedilisi kereset formuláinak normatív magját közzétéve megkonstruálják a *iumentumeditum* normatív részét. Szükséges volt ez pedig azért, mert az imperatív szövegezésű normatív szabályok sokkal inkább szolgálták a forgalmi biztonság érvényesülését a nagybirtokos réteg érdekében, mint az esküdtbíró számára szóló, s a joggyakorlatban nem jártas közönség számára sokkal kevésbé világos formuláris utasítások. Emellett azonban természetesen a rabszolgaediktumra támaszkodó formakonzervativizmus is vezethette a *iumentumeditum* normatív részének szerkesztőjét a közlési kötelezettséget tartalmazó szabály proponálásainál.

Így a normatív ediktumrész megszerkesztőjének első feladata az volt, hogy a két önálló aedilisi keresetet szabályozó normákat (alkalmazás feltétele és a perlési határidő) közzétegy. E feladatát — mint fentebb kifejtettük — részben a Gellius által idézett szöveget megelőzően érvényes szöveg, részben pedig a Digestában ránk maradt, de már az i. e. I. század elején nagyrészt kialakult rabszolgaediktumszöveg figyelembevételével oldja meg (ugyanis a proscriptum alkalmazása a baromvételnél nem volt szükséges), támaszkodva a lehetőséghez képest az ottani szövegezés sajátosságaira.

A redhibitio körülményeinek részletezését (pl. az *accessio* kérdése) ez a normatív rész nem adja, bár valószínű, hogy a kereseti formulákban ez szerepelt. Miután azonban itt nyilván a rabszolgaediktum vonatkozó normatív szabályainak ismeretére támaszkodik az edictum, a szerkesztő feltehetőleg nem kívánta azokat a normatív részben ismételgetni. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy a *iumentumeditum* normatív részének egész szövege — mint említettük — a tömörségre való maximális törekvést tükrözteti. Ezzel szemben az ígásbarmok párban való eladását tárgyazó normát a formuláris parancsok szövegéből kiemeli a szerkesztő, s a normatív szövegbe illeszti, ez ugyanis a rabszolgaediktum viszonylatában *novum*.

— A rabszolgaediktum közlési kötelezettségre vonatkozó szabályai közül a dolog természete szerint itt csak a *morbus* és *vitium*, *noxamentesség* és az *evictio* közlésére vonatkozó szabályok voltak alkalmazhatók. A *morbus* és a *vitium*ra való utalást megtaláljuk a *iumentumeditum* szövegében, de sem az *evictio*ra, sem a *noxamentesség*re vonatkozó szabály nem lelhető fel ott. Ami az *evictio*val kapcsolatos közlési kötelezettséget illeti, ez a rabszolga-

ediktumban is — mint fentebb megállapítottuk — a formularis részben köz-
 zétett stipulatio duplae keretében nyert körvonálaszt, s később sem került
 fel e szabály a normatív részbe. Ehhez képest tehát az aedilis az ígásállatok-
 kal kapcsolatos evictio stipulatiót nyilván változatlan formában hagyta, mert
 nem kívánt túlterjeszkedni a rabszolgaediktum szabályai körén akkor, midőn
 erre semmi különösebb indok nem mutatkozott. Kérdés azonban, hogyan
 sikkadt el a noxamentességre vonatkozó közlési kötelezettség szabálya, amely
 pedig a rabszolgaediktumban — annak ellenére, hogy nem fizikai fogyaté-
 kosságra vonatkozó közlési kötelezettséget jelent, mégis — a fizikai fogyaté-
 kosságok között van felsorolva. E kérdésre talán a Varro-féle stipulatio-for-
 mula adhat feleletet, amely így szól: „Illosce boves sanos esse, noxisque
 praestari” (De re rust. 2. 5. 10.). Az ennek megfelelő aedilisi stipulatiofor-
 mula nyilván a iumentumdictum eredeti formularis anyagában is szerepelt,
 s az ediktumszerkesztő úgy látszik nem látta szükségét annak, hogy azt a
 formularis részből a közlési kötelezettséget tárgyzó normatív részbe emelje.
 Úgy gondoljuk, hogy ezt a tényt az indokolja, hogy a iumentumdictum meg-
 alkotása idején már megindult az a folyamat, melynek eredményeként a
 klasszikus jog noxalis kötöttség esetén is elismerte az eladó evictio címen
 való felelősségrevonását (a rabszolgaediktum közlési szabályainak megalko-
 tása idején erről még nem volt szó), s így a noxalis kötöttségre való utalás
 az evictióra vonatkozó formula mellett, vagy abban nyert elhelyezést a for-
 muláris részben.¹²⁸

Az aedilis előtt állott végül feltehetőleg a rabszolga „ornamentumaira”¹²⁹
 vonatkozó formularis szabály, mely szerint azok a rabszolgával együtt red-
 hibitio terhe mellett úgy adandók ki, amint azok az eladásra kínált rab-
 szolgnak voltak. Emellett ugyancsak előtte állhatott az eredeti iumentumdic-
 tumnak az ígásállat ornamentumaira vonatkozó garanciastipulatio-formulája.
 Ezek figyelembevételével szerkesztette meg az aedilis az actio de iumentis
 ornamentorum nomine redhibendis normatív szabályát (valamint az orna-
 menta restituálására vonatkozó szabályt).

Az edictum így két redhibitio szabályt tartalmazott, amelyeknél a kere-
 set megindításának határideje két hónap volt, míg az actio quanti minorisé
 hat hónap. Ezek közül — mint említettük — az ornamentával kapcsolatos
 redhibitio kereset határideje mindvégig 2 hónap maradt, ezzel szemben a
 két másik kereset határideje 6 óra, illetve egy évre emetettet fel.

Az ulpianusi ediktumkommentárban ránkmaradt ediktumszöveg utolsó
 mondata az ígásállatpárok eladására vonatkozó fentebb már említett norma.
 Miután az ígásállatok párban való eladása ősi időktől kezdve általános lehe-
 tett (erre látszik utalni az idézett Varro-féle stipulatioformula többesszámban
 szövegezett kitétele: „illosce beves...”), így e szabály eredeti jellegében aligha
 lehet kételkednünk. Ezzel szemben az ediktumkommentár további részében

¹²⁸ Itt említendő meg egyébként, hogy az a körülmény, hogy a iumentumedic-
 tumban nincs szó a „dictum et promissum”-ért való felelősségről, arra látszik
 utalni, amit már a korábbiakban megállapítottunk, ti. hogy a iumentumdictum
 normatív részének megalkotásakor, tehát az i. előtti I. század első felében, az ez irá-
 nyú felelősség szabályozása még nem szerepelt a rabszolgaediktumban.

¹²⁹ Hogy ezek mik voltak, erre nézve útbaigazítást Ulpianus ad, midőn azt
 mondja, hogy: „Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, veluti inares,
 armillae, viriolae, anuli, praeter signatarios, et omnia, quae ad aliam rem nullam
 parantur nisi corporis ornandi causa” (D. 34. 2. 25. 10.).

(D. 21. 1. 38. 5.) található és a „iumenta” értelmezését tárgyzó szövegrészt általánosító mivolta és értelmező szerepe már későbbi szövegezés eredményének tünteti fel.

A formularis részre vonatkozólag adatunk csupán egy van:

„Cum de ornamentis agitur... in edicto adiectum est, *vendendi causa ornata ducta esse*” (D. 21. 1. 38. 11.).

Ezenkívül nyilván tartalmazta a formularis rész a többi keresetek formuláit,

továbbá természetesen az edictum régi, stipulatioformulákból összetevődő anyagát, ahol is fellelhető lehetett a joghibára vonatkozó stipulatio (evictiotól és noxális kötöttségtől való mentességre nézve), nemkülönben a fizikai hibákra vonatkozó is.

II.

A rabszolgaediktum szabályainak alapvető jellegzetességei a iumentumdictumnál is fellelhetők. Az aedilis itt is általában olyan segítséget biztosít a vevőnek a közlési kötelezettséget megszegő eladóval szemben, mint a rabszolgavételnél. A különbség csupán abban mutatkozik, hogy míg a rabszolgaediktum alapján az aedilis a vevő javára háromféle módon is beavatkozhatott a vételbe, ti. a garanciastipulationak esetleg bírságeljárással való kikényszerítése által, a stipulatio elmaradása esetén redhibitio, vagy vételárcsökkentés biztosítása által (subsidiarius keresetek), s végül közvetlen a vételi ügylet alapján (önálló keresetek), addig a iumentumdictumnál az aedilisi jogsegélynek csupán kivételesen az első és általánosan a harmadik formája lehetett észlelhető.

A közlési kötelezettség megszegése itt is deliktum,

s ennek következményeképpen felelősség terheli az eladót a iumentum minden, a vevővel nem közölt fogyatkozásáért, akár ismerte az eladó azokat az eladás idején, akár nem.

E szabályok, a rabszolgaediktum szabályaihoz hasonlóan csakis a piaci adás-vételekre vonatkoztak, a piacon kívüliekre nem.

Kérdés ezután, hogy a piaci ígásbarom-vételeknél az eladói kellékszavatosság ezen fenti szerkezete, amely a vevő helyzetét éppúgy privilegizálja, mint a rabszolga piaci vevőjét, mire vezethető vissza?

A rabszolgaediktumhoz írt Ulpianus-féle kommentár a következőkkel kezdődik:

„Causa huius edicti proponendi est, ut occurratur fallaciis vendentium, et emtoribus succurratur, quicunque decepti a venditoribus fuerint” (D. 21. 1. 1. 2.).

A forráshely itt a rabszolgakereskedők csalásairól beszél. Másutt Paulus szintén a rabszolgakereskedőkről szólva (venaliciarii), azokat így jellemzi:

„Nam id genus hominum ad lucrum, vel turpiter faciendum, pronius est.” (D. 21. 1. 44. 1.)

Miután a forráshelyek a rabszolgakereskedőket így jellemzik, kiemelve, hogy ezek csalásai ellen kellett hozni az aedilisnek a fenti szigorú rendelkezéseket, Ulpianus a kommentár elején a iumentumdictumhoz hozzáfűzi, hogy:

„Causa autem huius edicti eadem est, quae mancipiorum redhibendorum.” (D. 21. 1. 38. 2.).

Ha tehát ott a rabszolgaedictum a rabszolgakufárok csalásai ellen védte a piac vásárlóit, elsősorban az ott döntő súllyal szereplő nagy rabszolgatartókat, itt az edictum nyilván a baromkupecek ellen kívánt védelmet biztosítani az ígásbarmok vásárlói részére.

Kik voltak azonban e korban az ígásbarmok piacának vásárlói, s kik szerepeltek ugyanott általában eladóként?

A barompiac forgalma elsősorban a latifundiumok tulajdonosait érintette. A belterjesen művelt latifundiumok urait a „forum boarium” forgalma abból a szempontból érintette, hogy a rabszolgaellátás zavaraira való tekintettel ígásállat-állományukat sokszor nagyobb mértékben voltak kénytelenek a piaconról feltölteni (pl. rabszolgáik tömegesen szöktek meg, s ugyanakkor a polgárháborúk vagy rabszolgafelkelés eseményei időlegesen megakadályozták azt, hogy a rabszolgaszállítmányok a római piacra megérkezzenek), és pedig a rabszolgafelkelések és következményeik folytán sokszor hirtelen beállott munkaerő-hiányra tekintettel nyilván elég gyors ütemben. Ez pedig nagyobb ígásállat-mennyiség felvásárlását tehetette részükről szükségessé. (De ugyancsak ez állhatott az ipari nagyüzemek tulajdonosaira is.) Érdekelve voltak azonban a piac vonatkozásában a külterjes latifundiumok urai is, akiknek állatállománya látta el elsősorban a piacot ígásállatokkal.¹³⁰ Hogy ezek a nagybirtokosok igavonásra alkalmas állatállományukat közvetlenül maguk adták volna el a piacon, aligha hihető, hiszen ez esetben az ediktumkommentár nem szólna az ígásállatok eladóirol oly megvető hangon. Ebből nyilvánvaló, hogy a külterjes nagybirtokok állatállományának piaci forgalmát a Róma uralkodó osztályainak szemében megvetett állatkupecek bonyolították le. Ezekkel szemben pedig az aedilis — a belterjesen művelt latifundiumok urai, mint a forum boarium legjelentősebb vásárlói érdekében — a legkíméletlenebb szabályokat léptette életbe, hiszen valószínűleg ezek is a megvetett idegenek, peregrinusok kategóriájába tartoztak. *Róma barompiacán végbemenő ígásállatvételek szabályozását tehát közvetlenül a belterjesen művelt latifundiumok urainak érdeke diktálta, s nem befolyásolta ezt a tény az a körülmény sem, hogy a barompiacon alkalmilag esetleg az elproletarizálódó kisparasztok is vásároltak vagy adtak el ígásállatokat. A piac arculatát a nagybirtokok urainak az állatforgalomban elfoglalt szerepe szabta meg, a piacon kívüli vételek pedig általában nem irányultak nagyobb számú állat vásárlására, s így: „minima non curat praetor!” ill „aedilis”.*

¹³⁰ Rostovtzeff (Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Kaiserreich. Leipzig. 1929. I. k. 174. l.) utal arra, hogy az i. előtti II. században is már sok nagybirtokosnak fő bevételi forrását nagy állatállománya tette

5. Az eladói kellékszavatosság kialakulásának kezdetei egyéb dolgok vételénél

I.

A XII t. törvény — mint arra Cicero rámutat — az eladói hibaszavatosságot oly vonatkozásban szabályozta, hogy amennyiben az eladó a vételtárgy mancipatioja alkalmával, formális módon bizonyos ígéretet tett annak tulajdonságaira nézve, az ígéretében foglaltakért a duplumra menő bírság terhe mellett helyt kellett állnia:

„Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret”
(De off. 3. 16. 65.). —

A ciceroi forráshely alapján fennáll a lehetősége annak, hogy Monier¹³¹ azon megállapításához jussunk, mely szerint a XII t. törvényben a vételtárgy hibamentességéért való garancia egész kiépített rendszerét találjuk. Fügyelemmel azonban arra, hogy forrásismereteink szerint az egyedüli poenalis keresetek, amelyek a mancipatióból erednek: az actio auctoritatis, valamint a fent már ismertetett actio de modo agri, ilyen rendszerről aligha beszélhetünk.¹³² A jogi hibákért (főként az evictioért) való felelősség is azonban a XII t. törvény értelmében csak akkor áll meg, az actio auctoritatisnak is tehát csak akkor van alapja, ha a nuncupatio utalt arra, hogy a vételtárgy idegen jogtól mentes. A dolog fizikai hibáiért viszont csakis egy esetben terhelte az eladót deliktualis felelősség: ha az eladó a vétel tárgyát képező telek méretét a mancipatio keretében a valóságnál magasabban jelölte meg.

A föld, majd a rabszolga, s utóbb az igásbarom körén kívüleső áruk vételénél tehát az eladói kellékszavatosság a XII t. törvényt követő időkben — mint már említettük — csak az eladó által önként vállalt stipulatio segítségével volt biztosítható. Kérdés, hogy meddig áll fenn ez a helyzet, s mikor alapítja meg a római jog az eladó felelősségét stipulatio nélkül is, pusztán azon az alapon, hogy az eladó nem tárta fel a vevő előtt az áru rejtett hibáit?

M. Cato az I. század derekán a következőket mondja:

„Cum in venum dando rem eam scisset et non pronuntiasset, emptori damnum praestare oportere.”¹³³

E kitételből megállapíthatólag az eladó által tudatosan elhallgatott hibákért az eladó felelősséggel tartozik. Nem nyilatkozik azonban a forráshely arra nézve, hogy ezek a hibák vajon fizikai, vagy jogi természetűek-e?

E kérdésre a feleletet Cicero adja meg, midőn egyrészt azt mondja, hogy:

„Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret a iure consultis etiam reticentiae poena est constituta” (De off. 3. 65.).

¹³¹ Monier id. m. 8. l.

¹³² Monier felfogásával helyezkedik szembe Haymann (Monier művének ismeretése a SZ. 51. k. 1931. évf. 475. l.), valamint ellentétes nézetet vall Monier-vel szemben Girard (id. m. 558. l. 5. jz.). — Pernice (id. m. III. k. 120. l.) arra az álláspontra helyezkedik, hogy itt Cicerót a szónoki lendület, s nem a jogászai pontosság vezette, s így a fenti forráshely pongyola fogalmazása többet mond, mint amit valószínűleg mondani lehetett volna.

¹³³ Hivatkozva Bechmann id. m. I., 654. l.

másrészt pedig a „reticentia”-val kapcsolatban a következőket mondja:
„Quod si recte iudicavit, non recte frumentarius ille, non recte aedium pestilentium venditor tacuit” (De off. 3. 67.),

de ugyanakkor megállapítja, hogy annak ellenére, hogy helytelenítendő ez az elhallgatás, mégis:

„...huiusmodi reticentiae iure civili omnes comprehendere non possunt.” (Uo.)

Mindebből világosan kitűnik, hogy magára a fizikai hiba dolózus elhallgatására alapított eladói felelősség Cicero korában még aligha lehetett kialakítva, s így Cato fent idézett megállapítása nyilván inkább a jogi hibák fennforgása esetére, actio auctoritatisalal érvényesíthető felelősségre vonatkoznak.

A döntő bizonyítékot erre nézve Haymann¹³⁴ a Cicero által említett következő esetből vonja le. C. Canius lovag Syracusában házat akart venni Pythius bankártól, aki meghívta a lovagot a kérdéses házba. Itt a lovag azt látta, hogy a parton a halászok rengeteg halat fognak. Kérdésére a bankár azt felelte: „Hoc loco est, Syracusis quid-quid est piscium, hic aquatio; hac villa isti carere non possunt” (De off. 3. 59.). Erre Canius rendkívül magas áron megvásárolta a villát s csak másnap látta, hogy a halászok nincsenek már a parton és halat senki sem fog; tehát megcsalták. Ezzel kapcsolatban azután Cicero azt mondja: „Sed quid faceret? Nondum enim Aquilius collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas.” (De off. 3. 60.) A lovagnak tehát, akit a bankár megtévesztett, nem volt módja ezért a csaló bankárt perelni.¹³⁵ Cicero ez elbeszéléséből megállapítható, hogy ha a dologi hibák, tulajdonságok elhallgatása miatt az actio emti már rendelkezésére állott volna a megcsalt vevőnek, úgy felesleges lett volna az auktor az a kijelentése, hogy a vevő nem tudta actio de dolo útján igényeit érvényesíteni. Cicero idején tehát a telek, rabszolga és igásállat körén kívüleső más árukért való kellekzavatoosság kiépítést még nem nyert, s maga Cicero is csupán sürgeti annak a jogelvének az elismerését, hogy az eladó jogkövetkezmények nélkül ne hallgathasson el a vételtárggyal kapcsolatos semmi olyan körülményt, amely a vevő akaratelhatározására befolyást gyakorolhat. „Quod tu scias — mondja (De off. 3. 57.) — id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum intersit id scire.”

Hogy Cicero ez irányú törekvése nem volt eredménytelen, az kitűnik a justinianusi anyag több helyéből. Már Servius, Cicero kortarsa rámutat azon bérbeadó felelősségére, aki csalárdul elhallgatta azt, hogy a bérbeadott legelő tele van mérges növényekkel (D. 19. 2. 19. 1.). Őt követően pedig Labeo úgy nyilatkozik, hogy actio emti biztosításának van helye, ha az egyik ügyleti fél a másik előtt az áru fizikai hibáit csalárdul elhallgatja (D. 19. 1. 11. 3. és 6. 4.), s csupán azt a kérdést tartja vitásnak, hogy helyes-e az actio emti akkor is biztosítani a vevőnek, ha már a vételkötés után, de az áru átadása előtt rongálja meg azt az eladó (pl. az eladott rabszolgát megmérgezi, az épületet,

¹³⁴ Haymann: Haftung 44. és köv. l.

¹³⁵ Bechmann (I. k., 651. és 652. l. 1. jz.) feltételezi ugyan, hogy Canius csak azért nem kapott actio emti Pythiussal szemben, annak dolozus magatartása folytán, mert az ő megtévesztő magatartása a vételi ajánlat formális megtétele előtt történt; Haymann ezzel szemben rámutat arra, hogy Pythius dolozus magatartása a lovag tévedésben való megtartására irányult a vételi ajánlat idejében is, s így Bechmann érvelése aligha lehet helytálló (id. m. 46. l.).

ültetvényt elpusztítja stb.). Nézete egyébként e részt az, hogy ilyen esetben az a helyes, hogy a vevőt actio de dolora utalják (D. 4. 3. 7. 3.). „Biztos — mondja Haymann¹³⁶ —, hogy Labeo utódai, legalábbis Julianus óta nem kétkednek abban, hogy az eladó az actio emti alapján minden kárért felelős, amely a vevőre nézve a szerződéskötés alapján állott elő, s közömbös, hogy a dologi hibát tudatosan hallgatták el, vagy a dolog sajátosságai tekintetében tudatosan valótlan adatokat állítottak.”

A XII t. törvénytől egészen Labeo koráig az áruk fenti három kategóriáján kívül eső áruk fizikai fogyatékoságaival szemben a vevő csak az eladó által önkéntesen stipulált garancia esetében nyerhetett biztosítást. Milyen körülményekre vezethető vissza az, hogy Cicero ez állapot megszüntetésére törekszik, s e törekvése az államforma változásának idején sikerre is vezet?

A fentiekben rámutattunk arra, hogy a római társadalomban folyó termelés a pun háborúktól megindult nagy gazdasági fellendüléstől kezdődően lényegében teljesen a rabszolgamunkán nyugodott. A rabszolgák forgalmát a római jog Róma nagy rabszolgatartói érdekeinek megfelelően szabályozta. Az I. század elején a rabszolgafelkelések következtében beállott válságos helyzet miatt hirtelen megnőtt az igásbarmok — mint termelési eszközök — jelentősége, s így ezeknek a forgalma is a kül- és belterjesen művelt latifundiumok államvezetésében részt vevő urainak érdekei szerint nyert szabályozást. E két kategóriával szemben, a használati javak forgalmának jelentősége még az i. előtti I. század folyamán is bizonyos mértékben másodrendűnek tekinthető. Ennek oka a következőkben lelhető fel:

még az i. előtti I. században is több nagybirtok van, amely naturálgazdálkodást folytat (Varro de re rust. 1. 2. 6.), sőt Varro kifejezetten utal arra, hogy bizonyos latifundiumoknak saját kovácsai, sulykolói és más iparosai is voltak. E gazdaságok tehát az áruforgalomban részt alig vettek, csupán esetleg rabszolgaállományuk feltöltése, illetőleg állateladás, vagy vétel céljából;

emellett — mint arra Maskin¹³⁷ rámutat — ez időben az itáliai ipar fejletlen. Az itáliai városokban — ellentétben Görögországgal, ahol egy-egy műhelyben sokszor száznál is több rabszolga is dolgozott¹³⁸ — csupán egy-két rabszolga működött; komoly ipari árutermelésről tehát szó sem lehetett, annak ellenére, hogy néhány campaniai város érc- és kerámiai készítményei export-cikkkeként szerepeltek pl. Gallia felé. Ami viszont az itáliai kereskedelmet illeti, e korszakban annak mérlege passzív maradt. Az itáliai export értéke jelentékenyen alacsonyabb volt, mint az Itáliába importált áruk értéke. A behozatalban az első helyen a rabszolgák és a gabona állottak, ezek után az áruk után következtek csak a fémek, valamint a római élet legkülönbözőbb területeihez tartozó fényűzési tárgyak.¹³⁹

Ha pedig a helyzet az i. előtti I. században ez volt, mennyivel inkább állott ez az előző két századra.

Ezzel szemben az i. előtti I. század derekán megindul Rómában az erőteljes pénzforgalom. Sulla párthívei a proscriptiokon meggazdagodva nagy

¹³⁶ Haymann: Haftung. 51—52. 1.

¹³⁷ Maskin: Róma. 213. 1.

¹³⁸ A közepes rabszolgaerővel dolgozó ipari üzemek („ergasterion”) is 20—50 rabszolgával dolgoztak, mint pl. Demosthenes apjának fegyverüzemei. (Szergejev: Az ókori Görögország története. Bp. 1951. 173. 1.).

¹³⁹ Maskin: Róma. 213. 1.

pénzvagyonra is szert tettek, s egyikükről azt írja Cicero, hogy: az üzletek tömegét folytatta, bérbe vett különböző jövedelemforrásokat, s nagy mennyiségű üzletrésszel rendelkezett különböző társaságokban. „Népeknek nyújtott hitelt és királyoknak adott kölcsön.” (Cic. Pro Rab. Post. 2. 4.). Emellett a provinciákból adó formájában egyre nagyobb pénzmennyiség került Itália gazdasági vérkeringésébe, amely ismételten a hatalmas pénzvagyonok kialakulására vezetett. A pénzforgalom ilyen mérvű megindulásával sokszorosan fokozódott az importárúk, keletről beáramló fényűzési cikkek eddig is növekvő forgalma, s e tekintetben Róma pénzarisztokratáinak igényei mind sokrétűbbé kezdtek válni. Mindez az áruforgalom keretében az uralkodó osztály szempontjából a „forgalmi biztonság” fokozódó kiépítését kívánta meg, hiszen Róma hatalmasai most már egyre élénkebb részt vesznek a használati tárgyak növekvő áruforgalmában. A növekvő pénzforgalom emellett a hiteléletet is kifejlesztette. Míg az adás-vétel korábban a piacon kívül is készvétel volt (a piaci vétel ugyanis természeténél fogva úgyszólván mindig készvétel), addig most már mindjobban elterjed a hitelbe való vásárlás. Ez utóbbiaknál pedig vevő az árut nem a vételkötéskor vizsgálja meg, ha az árut a consensus létrejöttét követően adták át, hanem utóbb. Így a vevő számára a forgalmi biztonságot csak az szolgálhatta kellőleg, ha magából az ügyletből kifolyólag terheli szavatosság az eladót.

Cicero tehát az egyre szélesedő *kereskedelem forgalmi biztonsága* érdekében sürgette azt, hogy a jog a fenti árukategóriákon kívül eső áruk forgalmát is védelemben részesítse oly formában, hogy a vevő az eladó dolózus magatartása ellen a jogrend által nyújtott biztosítékot kapjon, minél szélesebb terjedelemben.

— A római árutermelésnek, s az ehhez igazodó áruforgalomnak a preklasszikus kor végéig tartó kialakulásával alapjaiban bontakozik ki az eladói kellékszavatosság intézménye is a legfontosabb áruk: a föld, a rabszolga és az igásállat vonatkozásában. Ilyen körülmények között most már rátérhetek Róma jogalkotó tényezői arra, hogy az említett használati javak áruforgalmát az eladói kellékszavatosság vonatkozásában is terjedelmesebben szabályozzák. A római jogalkotás e feladatának megoldása azonban — mint fentebb láttuk — már a principatus korára, a római jogfejlődés klasszikus korára marad.

Prof. Dr. ELEMÉR PÓLAY

DIE REGELUNG DER GEWÄHRSCHAFT DES VERKÄUFERS FÜR SACHMÄNGEL IM PRÄKLASSISCHEN RÖMISCHEN RECHT

(Zusammenfassung)

1. Die Regelung der Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel in alten Recht

Die Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel wurde im Zwölftafelgesetze ausdrücklich nur in Verbindung der Manzipation des Grundstückes geregelt. Der Umstand, dass die Fläche des Grundstückes vom Verkäufer nicht der Wirklichkeit entsprechend angegeben war, wurde durch das Gesetz ohne Hinsicht des guten oder bösen Glaubens des Verkäufers als Delikt qualifiziert. Bei dem Kauf anderer Sachen (Sklaven, Zugvieh usw.) wurde der Verkäufer von einer solchen Gewährschaft nur im Falle einer freiwilligen Garantiestipulation belastet.

2. Die Richtungen der weiteren Entwicklung der Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel

Zur weiteren Entwicklung der Haftung für Sachmängel erwies sich von den beiden Formen (die actio de modo agri und die freiwillige Garantiestipulation) die letzte als mehr geeignet. Die actio de modo agri war nämlich in dieser Hinsicht nicht eine elastische Rechtsinstitution (sie bezog sich nur auf eine einzige Kaufsache, auf einen einzigen Sachmängel derselben und stützte sich ausschliesslich auf die Manzipation; auch die Aufhebung des Vertrages war unmöglich). Die historische Entwicklung spiegelt daneben die Tatsache, dass die rechtsbildenden Faktoren Roms die Weiterbildung dieser Rechtsinstitution unnötig fanden. In der Bestrebung der Mitglieder der herrschenden Klasse für die Grundeigentumskonzentrierung spielte der Kauf als Eigentumserwerbsart nur eine geringe Rolle. Sie erwarben ihre Grundstücke grösstenteils durch die Besitznahme des ager publicus und durch die Bemächtigung fremder Grundstücke. Der Kauf wurde bei diesen Eigentumserwerbsarten in den Hintergrund gedrängt. Zur Weiterbildung bot die Garantiestipulation eine wesentlich bessere Möglichkeit. Sie bezog sich auf alle Waren, auf alle Sachmängel der Ware und stützte sich nicht nur auf die Manzipation. Die Garantiestipulation hatte bloss einem Nachteil gegen der ex lege mancipii wirkende actio de modo agri: die Garantie hing vom Belieben des Verkäufers ab.

3. Die Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel beim Sklavenkauf

I. Der allgemeine Marktverkehr der Sklaven begann in Rom nur gegen Mitte des IV. Jahrhunderts. Diese Erscheinung fiel mit der Aufstellung des römischen Marktgerichtes, also mit der Errichtung des Amtes der kurulischen Ädilen zusammen. Es lag nämlich im Interesse der herrschenden Klasse, die Leitung des Markthandels der Sklaven in die Hände seiner Klassenbeamten zu legen. Der Ädil konzipierte selbst die Formel der Garantiestipulationen. Wenn also die Ver-

tragspartner sich an ihn um Rechtshilfe wendeten, so forderte er den Verkäufer auf, eine Garantie in einer von ihm verfassten Form zu stipulieren. Damit sind die Stipulationsformeln der Ädilen bei dem Marktkauf der Sklaven allgemein geworden.

II. Gaius ist der erste Autor, der uns über die allgemeine Verbreitung der Garantiestipulationen für Sachmängel informiert (D. 21. 1. 28.). Es ist zu vermuten, dass die Ädilen in ihrem Edikte schon zur Zeit des Plautus (254–184 v. u. Z.) eine Formel von der Gewährleistung des Verkäufers für Sachmängel aufgenommen haben.

Nach dem gäianischen Text besteht es für den Käufer die Möglichkeit, wenn der Verkäufer bezüglich der im Ädilenedikte veröffentlichten Umstände keine Garantie stipulierte, innerhalb zwei Monaten von Kaufabschluss die Aufhebung des Kaufes und innerhalb weiterer vier Monaten die Preisminderung zu verlangen.

Den ältesten Inhalt des Edikts des praetor urbanus bildeten die prätorischen Stipulationsformeln und andere ausserprozessualischen Rechtsschutzmittel. So ist es offenbar zu vermuten, dass das Ädilenedikt im Anfang die von den Ädilen verallgemeinerten Formeln der Garantiestipulationen enthielt.

Der originelle Inhalt dieser Formeln ist auf Grund der varronianischen Garantiestipulationsformeln (De re rust. 2. 10. 5.) und der die Regeln der ädilischen actio redhibitoria enthaltenden Fragmente des ulpianischen Ädilen-Ediktskommentars (D. 21. 1. 1. 1. und 21. 1. 31. 21–27.) zu rekonstruieren. So musste der Verkäufer eine Garantie durch Stipulation versprechen, dass der Sklave „noxa solutus“, nicht „morbosus“, vitiosus“, weiterhin nicht „fugitivus“ und kein „erro“ sei. Später wurden diese Stipulationsklauseln der Ädilen durch andere Klauseln (z. B. Garantie für die Nationalität, für die Fachbildung des Sklaven) ergänzt.

Nach dem Text des Gellius sollte der Verkäufer alles, was im Ädilenedikte vorgeschrieben war, schriftlich anschlagen (proscriptum). Über Sachverhalt dieses sog. proscriptum gibt es in der Literatur verschiedene Auffassungen. Wir sind der Meinung, dass durch diese Rechtsinstitution, die Vereinfachung des Verkaufes der grösseren Sklavengruppen beabsichtigt wurde. Bei der Garantieübernahme durch Stipulation musste man z. B. im Falle des Verkaufes einer 100 Männer enthaltenden Sklavengruppe 100 Stipulationen abschliessen; bei einem proscriptum fiel also ein so sehr komplizierter Prozess weg (vgl. diese Erscheinung mit der Ursache der Entstehung des bonitarischen Eigentums). Das proscriptum erscheint also in der römischen Rechtsentwicklung vermutlich gleichzeitig mit der Entwicklung des grossen Marktverkehrs der Sklaven und verschwindet mit dessen Aufhören. Seit Hadrian geschieht die Garantieübernahme wieder ausschliesslich durch Stipulation.

III. Der Sinn der im gäianischen Quellentext erwähnten Aktionen ist Folgendes: wenn der Verkäufer eine Garantie für Freiheit von ediktmässigen Fehlern und Noxalhaftung nicht übernimmt, gibt der Ädil im Falle des Hervortretens eines Fehlers dem Käufer – innerhalb zwei Monaten vom Kaufabschluss – eine Aktion (actio redhibitoria) zur Aufhebung des Vertrages, oder eine Preisminderungsklage (Interesseklage, innerhalb sechs Monaten). Wenn aber der Verkäufer eine Garantie stipulierte, wurden diese Aktionen dem Käufer nicht zur Verfügung gestellt, denn seine Ansprüche in diesem Falle durch eine actio ex stipulatu zur Geltung gebracht wurden. Die beiden ädilischen Klagen waren also in der Relation der Garantiestipulationen subsidiären Charakters. Der die Garantiestipulierung erzwingende Charakter dieser Aktionen besteht darin, dass die Garantieübernahme durch Stipulation im eigenen wohlverstandenen Interesse des Verkäufers lag, denn die ädilische redhibitio belastete ihn im Falle eines Fehlers mit viel schwereren Rechtsnachteilen (condemnatio dupli).

IV. Die actio redhibitoria subsidiären Charakters nähert sich schon der selbständigen redhibitorischen Klage. Den letzten Schritt zur Vereinigung dieser Klagen machte der Ädil selbst (dasselbe wurde auch von der Vereinfachung des Sklavenhandels gewünscht). Die rechtliche Grundlage der selbständigen actio redhibitoria besteht darin, dass der Verkäufer die vom Ädilenedikt vorgeschriebene Mitteilungspflicht verletzte.

V. Die Preisminderungsklage (actio quanti minoris) wird ausser dem zitierten Gaius-Text in mehreren Fragmenten der Digesten erwähnt, diese Quellenstellen

sind aber interpolationsverdächtig, da wir in dem das Sklavenedikt wörtlich zitierenden ulpianischen Ediktskommentar von dieser Aktion gar kein Wort finden. Von dieser Erscheinung zieht Monier die Schlussfolgerung, dass diese Klage erst von Justinian konstruiert wurde. Pringsheim wiederlegt diese Auffassung und behandelt die Klage als das Produkt der frühklassischen Zeit. Bechmann, Karlowa, Vincent, Kaser und Arangio-Ruiz sind der Meinung, dass die Klage in der klassischen Zeit entstand. Die Diskussion scheint durch den Inhalt der LX. Wachstafel aus Herculaneum als entschieden. Der Text dieses Triptychons beweist, dass die Preisminderungsklage der Ädilen z. Z. der Katastrophe der Stadt Herculaneum (79. u. Z.) schon bekannt war.

Unserer Meinung nach fand die Konstruierung der Preisminderungsklage zuerst mit subsidiären Charakter, später in selbständiger Form, am Ende des II. Jhdts v. u. Z. statt, also später, als die zwei Arten der actio redhibitoria (die subsidiäre und die selbständige Form). Die Ursache dieser Erscheinung war aller Wahrscheinlichkeit nach jener Umstand, dass die allgemeine Niedrigkeit der Sklavenkaufpreise („billig, wie der Sarde“) auf dem Sklavenmarkt von der Ende des III. Jhdts an von einer Erhöhung gefolgt wurde. Diese Umwandlung der Sklavenkaufpreise wurde von den immer häufigeren Sklavenaufständen und von den Bürgerkriegen beeinflusst, die eine sehr grosse Schwierigkeit in der ungestörten Belieferung des Sklavenmarktes mit Waren bedeuteten. Unter solchen Umständen musste der Käufer natürlich sorgfältig bedenken, ob ihm eine mit einer Preisminderung kombinierte Behaltung des gekauften Sklaven – beim fast fortwährenden Steigen der Sklavenpreise – statt der Aufhebung des Sklavenhaufvertrages nicht vorteilhafter wäre.

Die Tatsache, dass die Preisminderungsklage weder in seiner subsidiären, noch in seiner selbständigen Form in den Texten der Ediktsfragmente befindlich ist, ist auf Folgendes zurückzuführen: die actio quanti minoris war eine actio aestimatoria und seine Formel war infolge dessen so kurz gefasst (Gell. 4. 2. 5.), dass sie sich als vollkommen ungeeignet erwies zur Grundlage einer ausgedehnten normativen Regel zu dienen.

VI. Das Sklavenedikt bestand also vor dem Auftreten Labeos (er spricht schon nämlich von der actio quanti minoris) aus folgenden Teilen:

1. im normativen Teil waren: a) die Vorschrift des Mitteilungspflichtes (die Regelung des proscriptum) und b) die Regel der selbständigen actio redhibitoria mit den Vorschriften der Restitution befindlich; 2. im formularischen Teil stehen: a) die Formeln der Garantiestipulationen, b) die Formeln der subsidiären und selbständigen actio redhibitoria und c) die beiden Formeln der actio quanti minoris.

4. Die Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel beim Zugviehkauf

I. Im II. Jhd v. u. Z. erscheinen in Italien die in erster Reihe eine ausgedehnte Viehzucht treibenden extensiven Grossgrundbesitze. Durch diese Tatsache wurde der Viehhandel wesentlich entwickelt. Der Handelsverkehr der Zugviehe wird für die herrschende Klasse von einer immer grösseren Bedeutung. Das ist dadurch bewiesen, dass die kurulischen Ädilen in den Streitfragen des forum boarium auch eine Jurisdiktionsgewalt erhielten. Den originellen Inhalt des ädilischen Jumentenedikts bilden die alten Garantiestipulationsformeln (vgl. die varronianischen Formeln) genau so, wie beim Sklavenedikt. Der Umstand, dass die ädilischen Klagen subsidiären Charakters in den Quellen nicht befindlich sind, zeigt, dass sich diese Klagenarten auf dem Gebiete des Marktkaufes von Jumenten (Zugvieh) nicht entwickelten und im Edikt nur die Formeln und normative Regeln der selbständigen actio redhibitoria und Preisminderungsklage Platz nahmen. Infolgedessen kann man mit Grund vermuten, dass die Regelung der Aktionen des Jumentenedikts zu jener Zeit stattfand, als die Bedeutung der selbständigen Aktionen des Sklavenediktes die subsidiären Aktionen ungeschmeidigen Konstruktionen in den Hintergrund stellte.

II. Die Vorschriften des Jumentenediktes begünstigen den Käufer genau so, wie die des Sklavenediktes. Die wichtigsten Käufer des Sklavenmarktes waren die

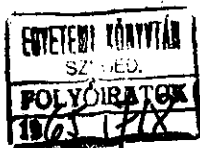
grossen Sklavenhalter, die Käufer des forum boarium die Eigentümer der intensiven Grossgrundbesitze, die die iumenta vom Markte kauften. Demgegenüber waren die Verkäufer des Sklavenmarktes genau so, wie die des forum boarium — wie es Ulpian verschmähend betont — grösstenteils „unverlässliche“ Fremdlinge (D. 21. 1. 1. 2. und 21. 1. 38. 2.).

5. Die Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel beim Kauf anderer Sachen

Beim Kauf anderer Waren entstand die Gewährschaft für Sachmängel noch auch zur Zeit Ciceros mit einer Garantieübernahme durch Stipulation. Cicero betont die Schiefheit dieser Tatsache (De off. 3. 65 ff) und verlangt die Einführung einer Gewährschaft für Sachmängel ex lege. Ciceros Bestrebung war erfolgreich. Nach Labeo konnte der Käufer seine Ansprüche, wenn der Verkäufer die physischen Fehler der Ware dolose verschwiegen hat, durch eine actio empti geltend machen (D. 19. 1. 11. 3. és 6. 4.).

Die oben geschilderte Entwicklung der Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel wurde von jener Tatsache beeinflusst, dass im II. und I. Jhd. für die grossen Sklavenhalter nur der Marktverkehr von Sklaven und Zugtiere von entscheidender Bedeutung war.

Um die Mitte des I. Jhdts begann aber der grosse Geldverkehr in Rom und damit das Einströmen der Importwaren (besonders vom Osten). Dieser Umstand differenzierte die Ansprüche der grossen Sklavenhalter immer mehr und infolgedessen vergrösserte sich der Verkehr der importierten Luxuswaren. So wurde es auch der Handelsverkehr anderer Waren auch wichtiger und wurde die herrschende Klasse auch in der rechtlichen Regelung des Handelsverkehrs dieser Waren immer mehr interessiert.

1. The first part of the document

describes the general situation of the country

and the progress of the work in the various departments

of the government. It also mentions the state of the

army and the navy, and the condition of the

public works and the state of the

public revenue. It then goes on to

describe the progress of the work in the

various departments of the government.

It then goes on to describe the state of the

army and the navy, and the condition of the

public works and the state of the

public revenue. It then goes on to

describe the progress of the work in the

various departments of the government.

It then goes on to describe the state of the

army and the navy, and the condition of the

public works and the state of the

public revenue. It then goes on to

describe the progress of the work in the

various departments of the government.

It then goes on to describe the state of the

army and the navy, and the condition of the

public works and the state of the

public revenue. It then goes on to

describe the progress of the work in the

various departments of the government.

It then goes on to describe the state of the

army and the navy, and the condition of the

public works and the state of the

public revenue. It then goes on to

- Fasc. 4. Hajdú Gyula: *Kolonializmus és neutralizmus* (Szeged, 1958.) 18 l.
- Fasc. 5. Herczegh Géza: *A pozitivizmus kérdése a mai nemzetközi jogtudományban* (Szeged, 1958.) 16 l.
- Fasc. 6. Horváth Róbert: *A nemzetközi statisztikai együttműködés kifejlődése* (Szeged, 1958.) 23. l.
- Fasc. 7. Kovács István: *A magyar közjogi pozitivizmus és Buza László első monográfiái* (Szeged, 1958.) 19 l.
- Fasc. 8. Maday Pál: *Arendás jobbágyságok szerződés formulái a mindszent-ányási uradalomban* (Szeged, 1958.) 23 l.
- Fasc. 9. Martonyi János: *A közszolgálati jogviszony keletkezése* (Szeged, 1958.) 28 l.
- Fasc. 10. Nagy Károly: *Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban* (Szeged, 1958.) 26 l.
- Fasc. 11. Ladislaus Nagy: *Das Arbeitsrechtsverhältnis als Voraussetzung der arbeitsrechtlichen materialien. Verantwortlichkeit* (Szeged, 1958.) 20 l.
- Fasc. 12. Papp Ignác: *Az állam meghatározása és a nemzetközi jog* (Szeged, 1958.) 32 l.
- Fasc. 13. Elemér Pólay: *Il carattere e luogo delle regole delle relazioni inter-statali nel sistema del diritto Romano* (Szeged, 1958.) 27 l.
- Fasc. 14. Joseph Szabó: *Development of the control system in the hungarian financial law* (Szeged, 1958.) 45 l.
- Fasc. 15. Vitányi Béla: *Az államnak más állam joghatósága alóli mentességére vonatkozó elméletek* (Szeged, 1958.) 17 l.

Tomus VI.

- Fasc. 1. Szabó József: *A költségvetési jog elvi kérdései* (Szeged, 1959.) 56 l.
- Fasc. 2. Balázs József: *Egy adalék a magyar népességtudomány történetéhez: Balás Károly népességtudományi nézetei* (Szeged, 1959.) 20 l.
- Fasc. 3. Szűcs István: *A szabálysértés intézményének egyes kérdései* (Szeged, 1959.) 24 l.
- Fasc. 4. Horváth Róbert: *A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióiról* (Szeged, 1960.) 16 l.
- Fasc. 5. Йожеф Вереш: *Сельскохозяйственные производственные кооперативы Венгерской Советской Республики* (Szeged, 1960.) стр. 18.
- Fasc. 6. Simonyi Sándor: *A munkajogviszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogviszonyoktól* (Szeged, 1960.) 36 l.

Tomus VII.

- Fasc. 1. Both Ödön: *Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtzéki rendelet* (Szeged, 1960.) 60 l.
- Fasc. 2. Pólay Elemér: *Jogrendszerek az ókori Rómában* (Szeged, 1960.) 42 l.
- Fasc. 3. Nagy Károly: *Délnyugat-Afrika nemzetközi jogi helyzete* (Szeged, 1960.) 20 l.

Tomus VIII.

- Fasc. 1. Buza László: *Az ENSZ főtítkárának nemzetközi jogi helyzete* (Szeged, 1961.) 30 l.
- Fasc. 2. Kemeres Béla: *A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben* (Szeged, 1961.) 72 l.
- Fasc. 3. Balázs József: *A mezőgazdasági termelészövetkezetek jövedelemrészesedése* (Szeged, 1961.) 20 l.
- Fasc. 4. Pólay Elemér: *A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában* (Szeged, 1961.) 27 l.
- Fasc. 5. Horváth Róbert: *Megemlékezés az első népességtudományi mű megjelenésének 200 éves évfordulójáról: Süßmilch „Isteni Rend”-jéről* (Szeged, 1961.) 29 l.
- Fasc. 6. Maday Pál: *A gyulai uradalom polgári perrendtartása 1792-ből* (Szeged, 1961.) 20 l.

Fasc. 7. János Martonyi: *Les sciences administratives en Hongrie depuis 1945* (Szeged, 1961.) 32 p.

Fasc. 8. Szűcs István: *A hatáskörök általános rendezésének néhány kérdése a tanácsigazgatásban* (Szeged, 1961.) 23 l.

Fasc. 9. Tokaji Géza: *Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban* (Szeged, 1961.) 36 l.

Fasc. 10. Дьердь Анталфи: *Материалы из практики капитализма к теории государства «благоденствия»* (Сегед, 1960.) стр. 39.

Tomus IX.

Fasc. 1. Szentpéteri István: *A közvetlen demokratikus formák sorsa a burzsoá állami fejlődésben* (Szeged, 1962.) 74 l.

Fasc. 2. Pető István: *A szocialista humanizmus a szovjet büntetőjog egyes alapelveinek tükrében* (Szeged, 1962.) 28. l.

Fasc. 3. Pólay Elemér: „Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile” (A köztársasági Róma jogtudományának történetéhez) (Szeged, 1962.) 52 l.

Fasc. 4. Robert Horváth: *La statistique de la peste de Debrecen (1739—40) et du choléra de Pest (1831) en Hongrie et leurs conséquences sociales* (Szeged, 1962.) 20 l.

Fasc. 5. Georges Antalffy: *Conférences sur l'histoire des doctrines politiques et juridiques* (Szeged, 1963.) 75 l.

Tomus X.

Fasc. 1. Buza László: *A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja (A fejlődésnek az ENSZ alapokmányában meghatározott iránya a békés egymás mellett élési és a jószomszédi és baráti együttműködés szellemében)* (Szeged, 1963.) 49 l.

Fasc. 2. Maday Pál: *Falusi tisztségviselők hivatali esküje a gyulai uradalomban* (Szeged, 1963.) 29 l.

Fasc. 3. Horváth Róbert: *Kossuth haladó gondolatai a londoni egyetemen tartott elméleti közgazdaságtani előadásaiiban* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 4. Nagy Károly: *A nemzetközi szerződések hiteles értelmezése* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 5. Pólay Elemér: *A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 6. Bíró János: *Kollégiumok a római Dáciában* (Szeged, 1963.) 33 l.

Fasc. 7. Both Odón: *A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában* (Szeged, 1963.) 128 l.

Tomus XI.

Fasc. 1. Господин Желев: *Народное представительство в народной Республике Болгарии* (Сегед, 1964) стр. 52.

Fasc. 2. Georges Antalffy: *Problèmes nouveaux de la théorie du droit dans l'évolution de la démocratie socialiste* (Szeged, 1964) 74 p.

Fasc. 3. Besenyei Lajos: *Az építési szerződések néhány elvi és gyakorlati problémája* (Szeged, 1964) 35 l.

Fasc. 4. Papp Ignác: *A szocialista demokrácia elemei mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben* (Szeged, 1964) 28 l.

Fasc. 5. Nagy Károly: *Az állam idő előtti elismerése és a beavatkozás a nemzetközi jogban* (Szeged, 1964) 32 l.

Fasc. 6. Tóth Árpád: *A kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig* (Szeged, 1964) 32 l.

Fasc. 7. Horváth Róbert: *Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai* (Szeged, 1964) 34 l.

Fasc. 8. Bólya Lajos: *A biztosító és kényszerítő intézkedések rendszere a büntető eljárásban* (Szeged, 1964) 63 l.

Fasc. 9. Pólay Elemér: *Az eladási kellékszavatosság szabályozása a preklasszikus római jogban* (Szeged, 1964) 75 l.